GABRIEL TARDE

Toplumsal Yasalar

Bir Sosyoloji Taslağı

Norgunk

© Norgunk Yayıncılık 2019
Sertifika No: 11140
ISBN 978 975 8686-98-8

Orijinal Adı
Les lois sociales
Esquisse d'une sociologie, 1898

Birinci Baskı
Temmuz 2019

Fransızcadan Çeviren
Emre Sünter

Kapaktaki Eser
Olga Rozanova

Baskı ve Cilt
MAS Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş.
Hamidiye Mahallesi Soğuksu Caddesi 3
Kağıthane 34408 İstanbul
T. (212) 294 10 00 / F. (212) 294 90 80
kitap@masmat.com.tr / Sertifika No: 12055

Norgunk Yayıncılık
Boğazkesen Caddesi 31 Ra Binası
Tophane 34425 İstanbul
T. (212) 351 48 38
info@norgunk.com / www.norgunk.com

GABRIEL TARDE

Toplumsal Yasalar

Bir Sosyoloji Taslağı

Norgunk

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / Onur Eylül Kara 7

ÖNSÖZ / Gabriel Tarde 17

GİRİŞ / Gabriel Tarde 19

BİRİNCİ BÖLÜM 25
Fenomenlerin Tekrarı

İKİNCİ BÖLÜM 52
Fenomenlerin Karşıtlığı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 87
Fenomenlerin Adaptasyonu

SONUÇ 114

SUNUŞ

Onur Eylül Kara

Foucault, soykütüğü çalışmalarında tarihin, nedenleri ve sonuçları kestirilebilir bir alan olmadığından, herhangi bir erek-nedenle ilerlemediğinden, onda kesinlik arayan bakışların yanılacağından söz ederken, tarihte "geçip gitmiş gelecekler"in olduğuna, olmuş olabileceğine özellikle –ve belki zorunlu olarak– vurgu yapar. Ona göre, tarihte yaşanmamış olan, yaşanabilirdi. Evet yaşanmadı ama yaşanmaması, onun "zaten asla yaşanamazdı" hükmüyle yargılanmasını şart koşmaz. Hatta belki bir gün o "geçmiş", "gelecek" olarak yaşanabilir de. Tarih olumsaldır, onu "bilme" gayreti bu minör, moleküler, içkin bakışa yerleşmedikçe, majör, çoğu zaman yüzeyde yer alan ve aşkın temsillerle yetinecektir.

Sosyal bilimler tarihinde "geçip gitmiş gelecekler"den biri Gabriel Tarde ve düşüncesidir. 20. yüzyıla "sosyolojinin kurucusu" olarak girmiş olsa da, muarızı olarak kabul ettiği Durkheim'ın pozitivist, organizmacı ve toplumu bölünmez bir bütün olarak kabul eden sosyolojisi karşısında yenilgiye uğradığına kanaat getirilmiş, ismi ve düşünceleri alan dışına itilmiş, sanki "geçip gitmiştir". Tarde'ın ve düşüncesinin uzun bir dönem neden rafta kaldığı, kendi başına incelenmeyi hak eder. Ama esasen dillendirilmesi gereken sebeplerin başında, her çağın epistemolojisinin o çağdaki söylemlerden etkilendiği gerçeği gelir. Dönem, pozitivist bir aklın genel hükmüyle cezbolmuş, temsili düşüncenin kolaycılığına kaçmış ve özdeşlik temelinde somut ve bütünlüklü bir temsil

olarak "toplum"u incelemenin, böylece sosyoloji denen bilimi belirgin sınırlar içinde konumlandırmanın arkasında durmuştur. Durkheimcı sosyolojinin, Aydınlanma'dan kalıt bir ilerlemeciliğin, pozitivist mantıkla toplumun "ilerletilebileceği" düşüncesinin, ona dair bütünlüklü bilgiyle bir mühendislik edasıyla inşa edilebileceği kanaatinin hüküm sürdüğü bir döneme denk gelmesi, onu ister istemez "ideal" bir sosyoloji mertebesine taşırken, bunun karşısında düzenin, toplumsal bütünlüğe dair mutlak yasaların ve ilerlemeciliğin bir yanılsama olduğunu ortaya koyan Tarde'ın ne "bilimsel" akademik çevrede, ne de genel kültürün sıradan meraklı okurları nezdinde kabul görmesine şaşırmamak gerekir.

Tarde'ın ilk başta ilgi çekici bulunması ama daha sonra söz konusu makro koşulların belirleniminde hakir görülüp unutulması, Türkiye sosyolojisinde de farklı değildir. Erken Cumhuriyet'te sosyolojinin ilk dönemlerinde Ahmet Şuayp, Ziya Gökalp, Mustafa Şekip Tunç gibi figürler, daha ziyade Bergson üzerinden Tarde'a ilgi geliştiriyorlar. Yine de onlar için Tarde, "ilm-i içtimai"nin içinde ama tahmin edilebileceği üzere Durkheimcı kabullerin itirazcısı, "içtimaiyat"ın rakibi sıfatıyla, o dönemin organizmacı, ilerlemeci ve "bir bütün olarak toplum" odaklı sosyolojisine muhalifler arasında şöyle bir anılıp geçilen, en iyi ihtimalle belli konularda ilgi çekici bulunan ama genel olarak birey ve tin, tekillik ve içkinlik, psikoloji ve etkileşim gibi vurguları "yüzünden" bir anomaliye, "bilim dışı" bir spekülasyona, psikolojiye ve nominalizme indirgenip disiplinden neredeyse dışlanan "ruhiyatçı" bir düşünür olmuştur. Buna karşın Nurettin Şazi Kösemihal ve Hilmi Ziya Ülken'in, Durkheimcı sosyolojiye Tarde ile "mukavemete" giriştiklerine, özellikle Ülken'in Tarde'ın monadolojisi bağlamında Leibniz'den etkilendiğini ve bireyler arası yaratım bağlamında da Simmel'i etkilediğini hissedebildiğine açık kapı bırakılmalıdır.

Ülkemizde 90'lı yıllardan bu yana Tarde'ı daha tanınır ve bilinir kılma gayretini Ali Akay'ın başlattığını söyleyebiliriz. Sosyoloji derslerinde Tarde'ı "tekil düşünce"nin öncüleri arasına alarak anlatması ve "Tekil Düşünce" yahut "Minör Politika" kitaplarında Tarde'a hak ettiği yeri vermesi şüphesiz bunun göstergeleridir. Onunla birlikte Tarde'ı, birçok bağlamda aşındırmayı deneyen ve sosyal bilimlere daha *"affective"* boyutuyla taşıyan, onun mikro-politika ve mikro-ekonomide de öncü olduğunu hatırlatmaya çalışan düşünür, Ulus Baker olmuştur. Tarde'ın *Monadoloji ve Sosyoloji* adlı kitabının 2004'teki Türkçe baskısına yazdığı önsözde Baker, sosyoloji ve felsefenin ne denli bir arada olabileceğini sorar. Bu soru, sosyolojinin, sınırları belli ve kendine has bir alanının olmadığına dikkat çeker ki 20. yüzyılın başında Tarde'ın savunduğu şey, düşüncenin önüne koyduğu bir inceleme nesnesinin diğer her şeyden yalıtılıp ele alınamayacağı yönündedir: Birey ya da toplum, siyaset ya da ekonomi, din ya da biyoloji, inanç ya da istenç, ruh ya da beden gibi irili ufaklı olgular, bilinmeleri yahut anlaşılmaları açısından farklı farklı disiplinlerin birbirleriyle ilişki içinde olmayı ve bu çok-disiplinli bakışı hak ederler. Son yıllarda "her şey, her şeydedir" tarzında genel bir dikkatin, bununla birlikte fonksiyon, duygu ya da kavram üretiminin farklı alanlarında mikro bakış açısının, bir eğilim olarak dahi olsa canlanmasının, Tarde'ın savunusunun canlanışı olarak görmek yanlış olmayacaktır. Tarde'ın eleştirisi, sosyal bilimsel bir düşünüşün "toplum" ve "birey" gibi bütünlüklü ve birbirine "dışsal" iki nesnenin çatışmalı karşılaşması üzerinden yapılmasına yönelikti diyebiliriz, ki bu eleştirinin altında yatan kaygı, böylesi bir epistemolojinin, bilimsel yolculukta "aşkın"lar icat ediyor olması ve bunları, varlık düzlemine getiriyor, metodolojik bir kabul iken bir ontoloji yaratıyor yahut bir hakikat iddia ediyor olmasıdır. Dolayısıyla

Tarde'ın itiraz ve eleştirilerinde, siyasal bir kaygının olduğunu da hiç şüphesiz çıkarabiliriz ki Deleuze ve Foucault gibi çağdaş Fransız düşünürleri etkileyen, Türkiye'de Ulus Baker'i Tarde üzerine ciddi bir aşındırma çabasına sürükleyen de böylesi bir boyuttur.

Peki ne oldu da 90'lı yıllardan bugüne Tarde ölüm uykusundan uyandı? Hiç şüphesiz öncelikle makro düzeyde siyasetin ve iktisadın küresel bir etkiyle "toplum" denen olguyu belirsizleştirmesini, bir millet *ethos*'unun yahut ulus mitinin, bununla birlikte kendini zorunlu yasalarıyla dayatan aşkın bir toplum imgesinin, sınıf analizinin, kimlik siyasetinin, yapısal-işlevselci vs. makro anlatıların da sarsılmasını bu bağlamda akılda tutmak gerekir. Yerel, bölgesel, küresel gibi ayrımların sadece birer coğrafi nitelik, kadastral terimler haline gelmesiyle entelektüel dünyanın da toplumu ve siyaseti artık bir "düzensizlik", "hareket", "ağ", "çokluk", "tekillik", "dolaşım", "etki" ve "etkileşimler" bağlamında okumaktan geri duramaması vakıadır. Böyle bir ortamda sosyolojik düşüncenin kendine yeni kavram setleri bulma gayreti de, o güne kadarki inceleme nesnelerini ve yöntemlerini sorguya çekmesi de olağandır. Öyle ki bugünün toplumları, tüm belirsizlikleri, güç sınırlarının ve yoğunluklarının dinamik yapısıyla ve aslında bilginin hem bilimsel hem de kitle iletişimsel formlarda tarz değiştirip hem popülerleşmesi hem de modernizmin bilgi anlayışını eleştirecek noktaya gelmesiyle, yeni bakış açılarına muhtaç duruma düşmüş olması da anlaşılabilirdir. Bu gerçekler dahilinde entelektüel dünyanın öne çıkan isimlerinden Foucault, birçok şeyin yanında özellikle "iktidar"ı ve "tarih"i yeniden kavramsallaştırıp "mikro" analizlere hakikat değeri kazandırmış; Deleuze ve Guattari hem kapitalizmi hem de devlet olgusunu daha içkin bir yerden, arzu ve bilinçdışı etmenlerin kolektif örgütlenişi ve üretimlerinden bakarak okumayı göstermiş; Latour da klasik toplumların ve daha

önemlisi "toplumsalın" sonunun geldiğini ilana girişmiştir. Bu ve benzer figürlerin öncülüğünde sosyal bilimlerdeki yeni dalgaların yukarıda saydığımız birçok bağlamda başvurularıyla Tarde, "geçip gitmiş" olmaktan çıkıp bugüne ve geleceğe bakabilen düşünür niteliği kazanmıştır. Özellikle '68 sonrası bu Fransız düşünürlerin Türkiye'deki akademi ve düşünce dünyasındaki etkisi, dolaylı da olsa Tarde'la yeniden bir tanışma sağlamış ve Tarde farklı, "alternatif" bir sosyolojik düşünüşün önemli isimlerinden biri olmuştur. Türkiye'de Ulus Baker'in, Spinoza'yı, Simmel'i, Deleuze'ü olduğu gibi, ve bu düşünürlerle ortak bakış açılarına yerleştirerek, Tarde'ı parlatma ve birçok bağlamda kendi düşüncesine katma gayreti de böyle bir eğilimle birlikte anlaşılmalıdır. Ulus Baker, özellikle monadoloji, gayrimaddi emek ve yaratımın güçleriyle ekonomi-psikoloji, Hegelci ve klasik Marksizmin eleştirisi, Spinozacı bir duygu / etki bağlamında siyasetin ve sosyolojinin yeniden kavramsallaştırılması, düşüncenin çoğulluğu, toplumsal tipler, bireyleşme ilkesi, sosyal iletişim, kanaat toplumu analizleri ve medya çalışmalarında Tarde'ı layıkıyla "aşındırmış", filozof pratiğiyle birçok düş yolunun kapılarını Tarde'a referansla aralamış ve sosyal bilimlerde yöntemi ve nesneyi, faili ve fiili, bilgiyi ve algıyı aşkınsal bir yanılsamadan içkinlik düzlemine düşürmeye yönelik çağdaş gayretin ortağı olmuştur. Baker Tarde'ı, Bergson'dan ziyade Spinoza ve Leibniz'le paralel okur ve bize de öyle sunar. Bu doğrultuda onu mikro sosyolojinin, kanaat toplumu analizinin ve disiplinler arası bilimselliğin kurucusu olarak kabul eder ve Tarde'a yakıştırılan "bireyci" yahut "spiritüalist" sıfatları reddeder. Zira Tarde, bireyi toplumdan daha karmaşık görmesi dolayısıyla bireycilik dışında, toplumsal bağları monadlar arası maddi bir etkileşim olarak kabul etmesi dolayısıyla da spiritüalizm dışında okunmalıdır. Dolayısıyla Baker, "duygular sosyolojisi" diye öne

sürdüğü tezle, büyük temsil eleştirisi ve tekillik tahlilinin, fark ve tekrarla yayılımların, arzu ve inançla duyguların / bireylerin toplumsalın oluşumundaki etkisini incelemenin, sosyolojide bir yöntem açısından gerekliliği bağlamında Tarde'a hakkını teslim etmiştir.

"Bir sosyoloji taslağı" olarak nitelendirdiği *Toplumsal Yasalar*'da Tarde, bir mitoloji olarak başlamış olan sosyoloji için bilimsellik olanaklarını, yani fenomenlerin gerçek ve alabildiğine sonsuz küçük ölçeklerdeki tekrarını, karşıtlığını ve uyum sağlayışını (adaptasyonunu) yöneten yasaları araştırıyor, tartışıyor. Bu kitabı özgün kılan nokta, şüphesiz ki detaylara ve çoklu-bakışlara verdiği önem ve önceliktir; bu, tarih felsefesinde bir metafiziği ve aşkınsallığı besleyen az sayıdaki büyük, yaygın ve de gösterişli benzerliklere karşın çok sayıdaki detayla ilgilenen, aşkınsallığın ampirik temel yasalarını ortaya koymaya, belki de küçük olanı küçümsememeye doğru, ileri bir adımdır. Bu zorlu yolculuğa, psikolojik olanın dahi toplumsal olduğu ilkesi eşlik eder ve açıklayıcı temel olgular ancak böyle bir yolculuğun sonunda ortaya çıkar. Gerçekten de büyük ve ilk bakışta kolayca görülen benzerlikler, göreni olabildiğince heyecanlandırmasına karşın, kaba ve yanıltıcı olabilirler. Onları bilip tanımanın yolu, daha kesin ve daha küçük ayrıntılara girebilmekten, onu olabildiğince küçük bir ölçekte bulup çıkarabilmekten geçer. Hiç şüphesiz burada kendini gösteren bir zorluk vardır; küçülttükçe ve parçalara ayırdıkça daha çok sayıda benzerlik ve ortaklık yahut farklılık belirecektir. Bu zorluğa rağmen Tarde, bilme ve tanımanın, açıklama ve anlamanın yahut herhangi bir düzenliliğin ortaya koyulabilmesi için bilimsel bir gözün, baktığı yere / şeye, üç şeyi bulmak için bakmasını önerir: Tekrar (farklar içinde önce büyük ve kolayca görülebilen ama aslında sonsuz küçüklüğe varan benzerlik ve ortaklıklar), karşıtlık

(birbirine yönelik kuvvetler, formlar arası simetri, organizmaların mücadeleleri) ve adaptasyon (bir tür uyum, üretime dökülen yaratıcı bağlantılar, vs.). Tarde'a göre bunları yöneten yasaları bulup çıkarabilmek, sosyolojiyi de bilimsel kılacak bir pratiktir. Tarde düşüncesinde ve bu kitap özelinde belirginlik kazanan en önemli nokta, toplumsal yaşamın bir "etkiler ve etkilenimler" ortamı, bunların benzerliklerle yayılımı, kümeleşmesi, karşıtlıklarla ayrışması yahut belli biçimlerde adaptasyonu süreci olduğudur. Tarde'ın mikroskobik bir göze yerleşmiş sosyolojisi, bu üç olgunun bilimselliği bağlamında hep daha küçükte olup biten etkiler ve etkilenmeler, karşılıklı, ama daha ziyade küçüğün büyüğe olan müdahaleleri sürecini görmeye yönelir. Toplumsal olgunun değişmeyen niteliği olan taklidin de dinamik yasasını veren şey, bir failin, fikrin, yeniliğin yahut keşfin, tıpkı bir ışık gibi etrafına etkiler yaymasıdır. Sosyal hayat müdahalelerden ibarettir. En küçükten, iki kişi arasından başlayabilir ve gücü ölçüsünde etki kapsamını genişletir. Bu bağlamda Tarde, muarızlarından farklı olarak bütünün kısım, büyüğün küçük, toplumun ya da grubun birey üzerindeki etkisinden ziyade, ters yönde bir etkiyi vurgular. Sözgelimi bir türün gerçek nedeni hücrelerde saklıdır; toplu benzerlikler en temeldeki küçük eylemler yığınıyla açıklanabilir; kolektif bir dehanın, kimliğin, molar kişiliklerin yaratıcıları sonsuz sayıda bireysel özelliktir; yahut Fransız Devrimi'nin sebepleri araştırılacaksa, bir köylünün lorduna selam vermeyi kesmesi, kayda değer ilk sebeplerdendir. Öyleyse sosyal teoride Tarde'a özgünlüğünü veren, çoğunlukla bu tekil, monadik etkilerin gücüne yaptığı vurgudur ve bir yanıyla da en başta bahsettiğimiz ayrıntılar, sonsuz küçükler gibi minör boyutlarla da tutarlıdır.

Durkheim gibi sosyolojiyi toplumla, Stuart Mill gibi psikolojiyi de bireyle sınırlandırmadığı için, her ikisini de bireyler

arasında yahut bireyler ile toplumlar arasında, ama her halükarda bireylikler, ruh ve bedenler, tekillikler, çoklu duygular, inançlar ve istençler arasındaki bir ilişki içinde görmeyi deniyor Tarde. Onun için sosyoloji, arasında ya da içinde bireylerin gezindiği bir organizma olarak toplumu incelemek değildir; bilakis toplum, denizin balıklar arasında olması gibi, bireyler arasında ve içinde var olan o ilişkinin kendisidir. Tarde için toplum, öznel / bireysel / tekil duyguların ve onlara eşlik eden hallerin toplaşması, etkileşimi, üretimi, olumlu olumsuz ilişkiye girmesi gibi bakış açılarına yerleşilerek bilinip okunabilir. Psikoloji de tek bir zihin ya da ruh içinde olup bitenlerden ziyade, zihinler arası etkileşimlerin, izlenim ve imgelerin bilimidir. Tarde, toplumsal gerçekliği, bireylerin birbirini taklidiyle açıklamaya ve genelliği, taklit edilmiş bireysellik olarak anlamaya / anlatmaya giriştiğinde, bireylerin gruplardan ve toplumdan ziyade yine bireyleri taklit ettiğini varsayar. Bu yüzden de "toplumun birey üzerindeki baskısı" türünden bir mefhumda görüldüğü gibi "toplum"un yekpare bir organizma olarak kabulüne de yanaşmaz. Tarde'ın bu "kategorik" düşünce karşıtlığı, bireyin ve toplumun "etkilerin" bir azlık ve çokluğu olarak derecelendirilmesi gerektiği yönünde Spinozist epistemolojiyle aynı düzlemdedir.

Düşünce, faydalı olma kaygısından ne denli azade olursa, o denli özgürleşir. Yani okul ya da akademi, toplumsal dünyaya faydasından dolayı "önemli olana" değil, hakikat arayışında "değerli" olana bir yolculuk olduğu sürece, fabrikadan ayrılabilir. Tarde'ın sosyolojisi, özgürlüğünün kaynağını buradan almıştır diyebiliriz. Zira düşünceye hak ettiği bir sahicilik ve samimilikle yaklaşmış; sonsuz küçüklüğü açıklamanın zorluğundan ve ne denli kabul göreceğinden çekinmeden yeni sorular sorabilmiş –bir nesnenin kendisinin dahi özne olduğunu öne süren bir düşünür var

karşımızda – ve metafizikle, aşkınsanlıkla yahut idealizmle sosyal bilimler açısından kimi çıkmazların üstünü örtmektense, onları dillendirebilmiş, kendince bir taslak önerebilmiştir. Öyleyse Tarde, tüm karmaşıklığı, düzensizliği ve gelip geçiciliğiyle beliren toplumsal yaşama ilişkin bir "açıklama"ya yahut bir "çözüm"e varabilmek uğruna kestirme yolları tercih etmemiş, toplumu bütünlüklü ve tıpkı doğal olguları inceler gibi incelenebilecek bir organizma olarak kabul etmeye yanaşmamış, genelleştirme hırsına ve aceleciliğine kapılmamıştır. Bunun yerine konuları ayrıntılandırmaya, sonsuz küçük olguları düşüncenin nesnesi yapmaya yönelen bir tevazu içinde kalmıştır. Şüphesiz ki bu, ciddi bir işçilik ve emeğin yanında, disiplinleri çoğaltmayı, birbirini besleyen ve tamamlayan ilişkiler, hatta kişilikler kurmayı ister. Belki "yazarın ölümü"ne hükmü daha evvel Tarde vermiştir.

Nisan 2019
Ankara

ÖNSÖZ

Gabriel Tarde

1897 Ekim ayında *Collège libre des sciences sociales*'de verdiğim çok sayıda konferansın önemli bir bölümünü içeren bu küçük kitapta, genel sosyoloji üzerine yazdığım üç temel eserin – *Taklidin Yasaları*, *Evrensel Karşıtlık* ve *Toplumsal Mantık* – tam bir özetini ya da taslağını çıkartmaktansa özellikle onları birleştiren içsel bağı vermeye çalıştım. Bu kitapları okuyanların muhtemelen dikkatinden kaçan bu bağlantı burada daha genel bir düzenin içinde yapılan değerlendirmelerle açıklığa kavuşturuluyor. Bana öyle geliyor ki bu değerlendirmeler sayesinde, ayrı ayrı yayınlanan, ama aslında bir fikirler bütününü, aynı düşünceyi yansıtan bu üç eserin dağınık parçalarını tek bir bakış açısı altında toplayabileceğiz. Üç ayrı yayına böldüğüm konuları ilk defa sistematik bir bütün altında sunduğum söylenebilir. Fakat çok sayıda cilde bölünen bir çalışmanın modern okuyucuyu, biraz da haklı nedenlerle korkutması bir yana, böylesine büyük yapılar, eksiksiz binalar kurmak için neden kendimizi yiyip bitirelim? Varislerimiz söz konusu malzemeleri başka bir binada kullanmak ya da sahiplenmek üzere bu yapıları bir an önce yıkmak isteyeceklerinden, onlara bu yıkma görevini vermek ve düşüncelerimizi yalnızca fragmanlar halinde sunmak da pek yerinde olacaktır. Öte yandan fragman halinde sunulanları bir araya getirmekten, tamamen bitmiş bir ürünü parçalamak kadar zevk alan birkaç kişinin hatırına, gerekli güç ve cesareti bulduğumuzda, hayata geçirmek

istediğimiz genel planı vererek eserlerin dağınık parçalarını bir taslakta ya da bir çerçevede toplamak belki de yararsız değildir. Bu küçük kitabın bütün varlık nedeni budur.

Nisan 1898

Tarih müzesinde renkli ve tuhaf tabloların arasında gezindiğimizi, sürekli değişen, çeşitli halkların arasında seyahat ettiğimizi düşünelim. Yüzeysel gözlemlerimiz sonucunda edineceğimiz ilk izlenim toplumsal yaşamdaki fenomenlerin hiçbir genel formül, hiçbir bilimsel yasa ile yakalanamayacağı ve bir sosyoloji kurma çabasının beyhude olacağıdır. Ama yıldızlı gökyüzüne bakıp kafa yoran ilk çobanlar, bitki dünyasının sırlarına vakıf olmaya çalışan ilk çiftçiler gökkubbenin parıltılar saçan karmaşasını, meteorların aldıkları çok farklı biçimleri ve bitki ya da hayvan türlerinin bereketli çeşitliliğini gördükçe etkilenmeden edememiş olmalılar. O zaman gökyüzünü ve ormanı astronomi ve biyoloji adı altında, birbirine mantıksal olarak bağlı az sayıda kavram yoluyla açıklama fikri akıllarına gelmiş ve böyle bir fikir onlara aşırılığın son raddesi olarak görünmüştür. Aslına bakarsanız meteorlar âlemi ya da bakir bir ormanın içi de en az insanlık tarihinin debdebesi kadar karmaşıklık, düzensizlik ve gelip geçicilik barındırır.

Peki o zaman gökcisimlerinin ya da ormandaki varlıkların, fiziksel nesnelerin ya da canlı nesnelerin bu değişip duran çeşitliliğine rağmen nasıl oldu da mekanik ya da biyoloji ortaya çıktı ve zamanla ilerledi? Yaygınca kullanılan şu *bilim* ismine ya da *bilimsel* sıfatına uygun, tam ve eksiksiz bir kavramı ortaya çıkartmamız için üç koşul bulunuyor. Öncelikle farkların tam ortasındaki birkaç benzerliği, çeşitliliklerin arasındaki birkaç *tekrarı*

kavrayarak işe başlamalıyız. Örneğin gökyüzünün aynı halleri, aynı mevsimler periyodik olarak geri dönerler; canlı varlıkların hayatında yıllar gençlik, olgunluk, yaşlılık şeklinde düzenli olarak akar; aynı türe mensup bireyler arasında ortak özellikler bulunur. Bu anlamda, olduğu haliyle bireysel olanın bilimini yapmak söz konusu değildir. Bilim ancak genele ilişkin olabilir, bir başka deyişle tekrar ettiği gözlemlenen ya da sınırsızca tekrar etmeye elverişli olan bireyin bilimi yapılır.

Bilim, tekrarları açısından ele alınan fenomenlerin düzenidir. Bu, farkı ortaya koymanın bilimsel aklın temel işlemlerinden biri olmadığı anlamına gelmez. Benzerlikler bulmak[1] kadar farkı ortaya koymak da bilimin kapsamına girer. Ama bu ancak, ayırt edilen şey bir tip haline geldiğinde mümkündür. Bunun için bir tip doğadan belirli sayıda örnek halinde çıkartılmalı ve sonsuz sayıda çoğalmaya elverişli olmalıdır. Böylece özgün bir tip keşfedilmiş, onun karakteri net bir şekilde ortaya konulmuş olur. Ama eğer bu tipin yalnızca tek bir bireye ait olduğu bulunur ve kendisini bir sonraki nesle aktaramadığı anlaşılırsa, bu durumda o, bilim insanının konusu olmaktan tamamen çıkar, olsa olsa canavarbilim gibi bir alanın kapsamına girer.

Tekrar, içinde aslını da barındıran üretimi, hiçbir yaratımın meydana gelmediği basit ve temel nedenselliği ifade eder. Çünkü sonuç basitçe, nedeni yeniden üretir. Tıpkı hareketin bir bedenden bir başka bedene aktarımı ya da yaşamın canlı bir varlıktan onun bir sonraki nesline aktarımı gibi. Ama bilimi ilgilendiren yalnızca yeniden üretim değil, aynı zamanda fenomenlerin

---

1 Burada benzerlikler bulmak olarak karşıladığımız *assimiler* sözcüğü Fransızcada bir şeyi bir başka şeye benzetmek, bir şeyi içermek, özümsemek, sindirmek gibi anlamlara geliyor. Bu sözcüğü yerine göre benzerlikler bulma, benzetme, bir araya toplama, içerme olarak karşıladık. *(ç.n.)*

ortadan kaybolmasıdır. Bilim ele aldığı gerçekliğin kimi bölgelerinde, ikinci kertede, orada ortaya çıkan ve oraya özgü *karşıtlıkları* da araştırmak zorundadır. Bu durumda bilim, kuvvetlerin dengesini, formların simetrisini, canlı organizmaların mücadelelerini ve bütün varlıklar arasındaki ihtilafları da dikkate alacaktır.

Hepsi bu da değil ve hatta daha asıl meseleye gelmedik bile. Her şeyden önce, fenomenlerin *adaptasyonlarının*, onların gerçekten yaratıcı üretim bağlantılarının ele alınması gerekir. Bilim insanı sürekli böylesi uyumları saptamaya, çekip çıkartmaya ve açıklamaya çalışır. Uyumları keşfederek daha üst düzey bir adaptasyonu tesis etmeyi başarırken, gerçekliklerin içsel bağlantıları ile kendi kavramlar ve formüller sistemi arasındaki uyumu yakalar.

Bu bakımdan bilim herhangi bir gerçekliği üç farklı yönden, sırasıyla; tekrarlar, karşıtlıklar ve adaptasyonlar yönünden incelemekten ibarettir. Çok sayıda çeşitlilik, asimetri ve uyumsuzluk, bilimin içeriğini oluşturan bu üç yönün görülmesine engel olabilir. Neden-sonuç ilişkisi, aslında bilimsel bilgiyi oluşturan tek asli unsur değildir. Eğer öyle olsaydı, nedenleri ve sonuçları her zaman birbirine bağlayan ve belirli bir savaşın ya da belirli bir isyanın şöyle şöyle sonuçları olduğunu öğreten pragmatik tarih, bilimin en mükemmel örneği olurdu. Bununla birlikte biliyoruz ki tarihin bir bilim haline gelmesi için, bize açık ettiği nedensellik bağlantılarının, tekrara elverişli ya da halihazırda tekrar eden genel bir neden ile hiç tekrar etmeyen ya da tekrara elverişli olmayan genel bir sonuç arasında kurulmuş olması gerekir. Öte yandan matematik bize asla uygulamadaki nedenselliği vermez. Bir neden, *fonksiyon* adı altında koyutlandığında, her zaman bir denklem olarak kılık değiştirmiş halde bulunur. Yine de matematik bir bilimdir ve bilimin prototipidir. Neden? Çünkü şeylerin benzersiz ve bireysel yönlerinin bütünüyle çekip çıkartılabildiği bir yer yoktur. Şeyler hiçbir yerde daha kesin ve tam bir tekrar,

ve daha simetrik bir karşıtlık açısından ortaya çıkmaz. Matematiğin en büyük eksikliği fenomenlerin adaptasyonlarını görmemesi ya da dikkate almamasıdır. Descartes, Comte ve Cournot gibi filozoflar ve hatta bilhassa geometriciler bu eksikliği çok iyi hissetmişlerdir.

Tekrar, karşıtlık, adaptasyon. Bir kez daha tekrar ediyorum, bunlar, evrenin kapılarını açmak için bilimin kullandığı üç farklı anahtardır. Bilim her şeyden önce, nedenleri değil, fenomenlerin tekrarını, karşıtlığını, adaptasyonunu yöneten yasaları araştırır. Bu üç tür yasayı birbirine karıştırmamak gerekir. Bunlar birbirlerinden tamamen ayrı olmakla birlikte, birbirleriyle bağlantılıdırlar da. Örneğin biyolojide, türlerin geometrik bir gelişime bağlı olarak çoğalma eğilimi (tekrar yasası), yaşamsal rekabetin ve seçilimin (karşıtlık yasası) temelidir. Bireysel çeşitliliklerin, farklı bireysel yeteneklerin ve uyumların üretimi ve böylece artış korelasyonu (adaptasyon yasaları[2]) onların işleyişi için zorunludur. Ama bu üç anahtardan ilki ve üçüncüsü, ikincisinden daha önemlidir. İlki her kapıyı açmaya muktedirdir. Daha incelikli olan üçüncüsü en gizli ve değerli hazineleri açmaya yarar. İkinci anahtar, bu iki anahtara bağlıdır ve ara bir konumdadır. O bize geçici bir faydanın sürtüşmelerini ve mücadelelerini verir. Bir tür aracı terim olarak yavaş yavaş uçar gider. Ancak bu kısmi kayboluş bile çok sayıda dönüşümün ve sönümlenmenin neticesinde meydana gelir.

---

2 İleride açıklayacağımız üzere Cuvier ve onun zamanındaki doğabilimciler, hatta Cuvier'nin rakibi Lamarck öncelikle adaptasyon yasalarını bulmaya çalışırken; Darwin ve evrimciler ve onların öğrencileri yaşam fenomenlerini, tekrarları ve karşıtlıkları açısından (Malthus yasası ve yaşamsal rekabet yasası) ele almayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte, en önemli mesele olan organik adaptasyon meselesiyle de elbette ilgilenmişlerdir.

Bilim denilmeyi hak eden bir sosyolojinin ne olması gerektiğini ve sosyolojiyi ait olduğu mertebeye çıkartmak için sosyologların hangi yolları izlemesi gerektiğini göstermek amacıyla bu değerlendirmeleri yapmak gerekiyordu. Sosyoloji bunu ancak, diğer bütün bilimler gibi kendi alanına ait tekrarların, karşıtlıkların, adaptasyonların ve kendisine ait her türlü özelliğin bilincine vararak başaracaktır. O, kendisinden önceki tüm bilimlerin yaptığı gibi sahte tekrarların, karşıtlıkların, uyumların yerine gerçek tekrarları, karşıtlıkları, uyumları koymaya çabalayarak ilerleyecektir. Bununla birlikte bu gerçek, ama muğlak tekrarların, karşıtlıkların, uyumların yerini gittikçe daha kati tekrarların, karşıtlıkların, adaptasyonların alması gerekir. O halde şimdi kendimizi sırasıyla bu üç bakış açısına yerleştirelim. Öncelikle, genel olarak bilimlerin, özel olarak da sosyolojinin evriminin şu ana kadar belli belirsiz tanımladığım ve ilerledikçe daha açıkça tanımlayacağım şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulayacağım. Sonra da bu üç yön bakımından toplumsal gelişmenin yasalarını göstermeye çalışacağım.

BİRİNCİ BÖLÜM

FENOMENLERİN TEKRARI

Yıldızlı gökyüzü, deniz, orman, kalabalık bir topluluk, bir kent gibi büyük bir nesneyi önümüze koyalım. Bu nesnenin her noktasından, bilim insanının olduğu kadar sıradan insanın da ürettiği anlamları çevreleyen izlenimler yayılır. Ama bilim insanı bu çok sayıda tutarsız duyum üzerinden, mantıksal olarak bir araya getirilmiş, açıklayıcı bir formüller demeti meydana getirir. Peki o halde bu duyumların yavaş bir şekilde kavramlara ve yasalara dönüşümü nasıl gerçekleşir? Nasıl olur da bu şeylerin bilgisi gittikçe daha bilimsel bir hal alır? Ben diyorum ki, ilk başta daha fazla benzerlik keşfedilmiş ya da sonradan bunların yüzeysel, aşikar ve yanıltıcı oldukları anlaşılmış, böylece de daha gerçek, daha derin benzerliklerin farkına varılmıştır. Bu da genelde, karmaşık ve iç içe geçmiş benzerlikler ve tekrarlar yığınından, daha detaylı, yakalaması daha zor, ama daha kati, daha temel ve sonsuzca küçük olduğu kadar sınırsız sayıda benzerliklere ve tekrarlara geçildiği anlamına gelir. Ve ancak bu en temel benzerliklerin farkına varıldıktan sonradır ki daha üst düzey, daha geniş, daha karmaşık, daha belirsiz benzerlikler açıklanabilir ve onlar hakkında tam bir yargıya varılabilir. Bu ilerleme, daha önce kendi kendisinin nedeni olduğu söylenen temel farkların, benzerlikler kombinezonunda her defasında çözünmesiyle gerçekleşir. Bu demek değildir ki bilim ilerlerken fenomenlerin özgün yanlarının, gerçekliğin tekrar etmeyen yönlerinin bir kısmını bütünüyle ortadan kaldırır, hatta seyreltir. Hayır, yığın halinde, büyük ve göze çarpan özgünlükler

gözlemcinin keskin bakışı altında çözünür, doğrudur; ama bu ancak, kendisini olduğu kadar en temel tek biçimlilikleri de belirsizce çoğaltacak olan en derin ve gizli özgünlükler yararına olur.

Bunu yıldızlı gökyüzüne uygulayalım. Astronomi biliminin bir başlangıç anı vardır. Çok boş vakti olan meraklı çobanlar, görünen gökcisimlerinin belli bir periyoda göre döndüklerini, yıldızların belli bir periyoda göre gözüküp kaybolduklarını, güneşin ve ayın çembersel hareketlerinin gökyüzünde belli bir düzene göre belirdiklerini ve yer tuttuklarını fark etmişlerdir. Oysa bazı gökcisimleri, bu benzersiz ve olağanüstü dairesel döngünün genelliğine uymamaktadır. *Hareketli* yıldızlar, gezegenler her an kendi yörüngelerinden ve diğer yörüngelerden farklılaşan, değişken bir rota tuttururlar. Ama bir süre sonra bu kural dışılıkların dahi bir düzeninin olduğu fark edilir. Sabit ya da hareketli yıldızlar, güneşler ya da gezegenler, hatta kayan yıldızlar arasında bile benzerlikler olduğuna karar verilir. Çıkartılabilen tek fark, gökkubbenin tek gerçek yıldızları olarak görülen güneş ya da ay ile diğer bütün gökcisimleri arasında olacaktır.

Böylece astronomi, bir bütün olarak gökyüzünün bu benzersiz ve muazzam dönüşünün görünüşü yerine, kendi aralarında çok farklı olan ve hiçbir şekilde eşzamanlı olmayan, ancak her biri belirsiz sayıda tekrar eden sayısız küçük dönüşler yığınının gerçekliğini koyarak ilerleme yolunda ilk adımı atmış; ardından da güneşin özgün konumunun yerine her bir yıldızın, görünmeyen bir güneş sisteminin, gezegenlerimizin oluşturduğu hortuma benzeyen bir gezegen âleminin merkezinin fark edilmesi daha zor konumunu koyarak ilerlemesini sürdürmüştür.

Newton'un çekim yasası hız, mesafe, eliptiklik gibi unsurlar arasında hiç istisnasız bir genellik kurmuş, böylece yıldızlar arasındaki çekim farklılıklarının ortadan kalkmasıyla astronomi en büyük sıçramayı yapmıştır. Bu yasa en küçüğünden en

büyüğüne, en hızlısından en yavaşına her türlü hareketin periyodikliğini, her zaman aynı olgunun sürekli ve kesintisiz tekrarı olarak ortaya koymuştur. Buna göre çekim kuvveti kütleyle doğru, mesafenin karesiyle ters orantılıdır. Çekim kuvvetinin, hayal bile edilemeyecek küçüklük ve çokluktaki atomik titreşimlerden kaynaklanan eter atomlarının etkisiyle oluştuğunu öne süren, sürekli reddedilen, ama her zaman yeniden gündeme gelen gözüpek bir varsayımla bu olguyu açıklamak çok daha iyi olacaktır.

O halde astronomi biliminin her zaman benzerlikler ve tekrarlar üzerine çalıştığını; önce çok büyük ve açıkça görülen tek ya da çok az sayıdaki bir benzerlik ya da tekrar ile başladığını, sonra da ortaya çıkmalarıyla birlikte bu tür benzerlikleri açıklayan sınırsız sayıda gerçek ve en temel, sonsuz küçük benzerlikler ve tekrarlara vararak ilerlediğini söylemekte haksız mıyım?

Öyleyse bu, gökyüzünün astronomi ilerledikçe çok renkliliğinden hiçbir şey kaybetmediği anlamına mı gelir? Hiçbir şekilde değil. Öncelikle, aletlerin ve gözlemlerin gittikçe artan hassaslığı sayesinde, gökcisimlerinin tekrar eden çekim kuvvetleri içinde önceden fark edilmeyen farklar saptandı ve bu da pek çok yeni keşfin –özellikle de Leverrier'nin keşiflerinin– yapılmasını sağladı. İkinci olarak ise evren ufkumuz her geçen gün genişledi ve onun uçsuz bucaksızlığının artmasıyla birlikte gökcisimlerinin hacim, hız, fiziksel özellikler açısından farkları belirgin hale geldi. Çok çeşitli bulutsu türleri saptandı ve tayfölçer sayesinde inanılmaz bir biçimde gökcisimlerinin kimyasal bileşimleri tam olarak çözümlendi; onlar arasında farklar olduğu tespit edildi ve böylece insanlar, oralarda ikamet eden varlıklar arasında derin farklar olduğu sonucuna vardılar. Son olarak da en yakın gökcisimlerinin coğrafyasını daha iyi görebildik. Eğer diğer gökcisimleri hakkında buna göre bir yargıda bulunacak olursak, –örneğin Mars'taki kanalları inceledikten sonra–, üstten ve alttan bizi çevreleyen

sayısız gezegenin kendisine özgü nitelikleri, haritası, yerel özellikleri olduğu ve bu bireysel özelliklerin, tıpkı burada olduğu gibi oralarda da her bölgeye ayrı bir cazibe kattığı ve bunun da, oralarda yaşayanlar artık her kimlerse, onların kalbine vatan sevgisini aşıladığı sonucuna varabiliriz.

Bana kalırsa hepsi bu da değil –ama metafizikçi ilan edilme korkusuyla kısık sesle konuşuyorum... Maddenin mekan üzerindeki konum alış ve rastgele dağılım düzensizlikleri de dahil olmak üzere sözünü ettiğim farkları, tamamen birbirine benzer atomik elementler kuramıyla açıklamak olanaksızdır –bu bakımdan gerçek birer metafizikçi olan kimyacılar bu varsayıma bayılırlar. Spencer'in *türdeş olanın kararsızlığı* sözde yasasının herhangi bir şeyi açıkladığını sanmıyorum. Bu nedenle, fenomenlerin yüzeyinde boy veren bu bereketli çeşitliliğin serpilmesini açıklamanın tek yolu, şeylerin zemininde, her biri bireysel niteliklere sahip karman çorman bir unsurlar kalabalığı bulunduğunu kabul etmektir. Böylece nasıl ki yığın halindeki benzerlikler detay benzerliklerin içinde çözünüyorsa, kaba ve apaçık yığın farklar da sonsuzca incelen detay farklarına dönüşür. Ve yine, bütünde beliren her türlü benzerliği yalnızca detaylar arasındaki benzerliklerin açıklayabilmesi gibi, görünür dünyaya resimsellik katan daha büyük ve aşikar farkları da ancak, var olduğuna inandığım en temel ve görünmez özgünlükler açıklayabilir.

Örneğin fizik dünyasını ele alalım, ki canlılar dünyasında da durum farklı değildir. Kendimizi ilkel bir insan olarak bir ormanın tam ortasında düşünelim. Bölgenin bütün bir faunası ve florası burada görülmektedir ve bölgedeki çok çeşitli hayvanlar ve bitkiler arasındaki birbirine hiç benzemeyen fenomenlerin, ikisi iç içe geçtiğinden hayvan ya da bitki biyolojisi fark etmez, temelde biyolojinin yasalarında özetlenen sonsuz küçük olgular çokluğunda çözündüğünü biliriz. Ama ilk başta, bir araya

topladığımız şeyler arasındaki derin farkları çıkartırken, şimdi tam da farklar çıkarttığımız şeyleri bir araya getiriyoruzdur. Sonra da, farkına vardığımız ve organizmalardan çıkan bilimi besleyen benzerlikler ve tekrarlar yüzeysel ve aldatıcı bir hale geldi: Aralarında benzerlikler bulunmayan bitkileri bir araya getirdik; bitkilerin yapraklarıyla genel görünüşleri arasında kaba benzerlikler bulunurken, görünüş ve boyut açısından farklı, ancak aynı aileye mensup bitkiler arasında sert ayrımlar yapıldı. Botanik bilimi, nitelikleri önem sırasına göre dizmeyi öğrenerek ilerledi. Buna göre en önemli –yani başka bir benzerlik kümesi eşlik ettiği için en çok tekrar eden ve dikkat çeken– nitelikler, en açıkça görünenler değil; tam aksine, özellikle eşey organlarına sahip olma bakımından, örneğin bir ya da iki çeneğe sahip olma ya da hiç çeneği olmama üzerinden en fazla saklı, en fazla belli belirsiz kalan niteliklerdir.

Hücre kuramının bitkilerde olduğu gibi hayvanlarda da sınırsız bir şekilde tekrar eden unsurun hücre olduğunu göstermesiyle birlikte, zooloji ile botaniğin sentezi olan *biyoloji* doğmuştur. Bu unsur, önce yumurta hücresi, sonra da ondan çıkan bütün hücrelerdir. En temel yaşam fenomeni, her hücreyle birlikte besin ve etkinlik, büyüme ve çoğalma gibi işlevlerin sınırsızca tekrar etmesidir. Her hücre, geleneksel birikimi kalıtım üzerinden alır ve sadık bir şekilde bir sonraki nesle aktarır. Önceki türlere bu uygunluk, alışkanlık ya da kalıtım olarak adlandırılabilir. Tek sözcükle kalıtım diyelim çünkü alışkanlık yalnızca içsel bir kalıtımken, kalıtım yalnızca dışsallaşmış bir alışkanlıktır. O halde kalıtım, yaşama uygun tekrarın biçimidir. Dalgalanma ya da genel olarak periyodik hareketin fiziksel biçim olması gibi, taklit de birazdan göreceğimiz üzere toplumsal biçimdir.

Böylece canlı varlıkların biliminin, onlar arasındaki benzerlikler ve tekrarların önüne konulan bütün engelleri aşama aşama

yıkarak ve kaba, aşikar, çok büyük ve az sayıdaki benzerliklerin yerine, aslında onların varlık nedeni olan çok daha kesin, çok sayıda ve sonsuz küçüğe kadar giden benzerlikleri koyarak ilerlediğini görüyoruz. Ama bu arada çok sayıda ayrım ortaya çıkar. Yalnızca her organizmanın bireysel özgünlüğü ön plana çıkmakla kalmaz, aynı zamanda başta yumurta hücreleri olmak üzere hücresel özgünlükleri de kabul etmeye zorlanırız. Çünkü görünüşte hiçbir şey iki yumurta hücresinden daha benzer olamazken, içerikleri açısından ise gerçekte hiçbir şey onlardan daha farklı değildir. Darwin ya da Lamarck'ın türlerin kökenini açıklamak için yaptıkları açıklamaların yetersizliği görüldükten sonra –bununla birlikte akrabalık, soyun devamlılığı, evrim gibi kavramlar tartışma dışıdır– türün gerçek nedeninin hücrelerde saklı olduğunu, olağanüstü doğurgan bir bireyselliğe sahip birkaç ilkel yumurta hücresinin adeta icat edildiğini kabul etmek gerekir.

O zaman bir orman ya da gökyüzü yerine bir kenti, bir kalabalığı ya da bir orduyu incelemeye kalktığımızda, biraz önce yaptığımız saptamalar nasıl ki karşılığını astronomi ya da biyolojide buluyorsa, aynı şekilde sosyal bilime de uygulanabilir. Burada da benzer bir şekilde gereksiz ve yapay, kaba ve yanıltıcı benzetimler [*analogie*] üzerine kurulu hızlı genellemelerden, birbirine benzeyen küçük olgular yığınına, nispeten net ve kesin bir benzerliğe dayalı genellemelere geçtik.

Sosyoloji uzun bir süredir kendisini kurmak için uğraşıyor. O, ilk döneminde karmaşık toplumsal olgular yığınından periyodik ve düzenli bir şeyler çıkartmaya çalıştı ya da çıkarttığını sandı. Antiklerin, her şeyin doğal dünyada olduğu gibi toplumsal dünyada da aynı düzene göre yinelenerek tamamına erdiğini ileri süren büyük döngüsel yıl kavramsallaştırmasıyla sosyoloji ilk kez el yordamıyla yönünü bulmaya çalıştı. Bütünün biricik tekrarına dayanan bu yanlış kavrayış Platon'un hayalperest dehasında

karşılık bulurken, Aritoteles *Politika*'da –çoğunlukla doğru, ama belirsiz ve yakalaması güç– bazı detay tekrarları geliştirdi, toplumsal yaşamda en yüzeysel kalan ya da pek derin olmayan şeyler üzerinden, çok sayıda yönetim biçiminin art arda geliş düzenini ifade etti. Bu noktada kesintiye uğrayan sosyolojinin evrimi modern zamanlarda sıfırdan [*ab ovo*] başladı. Vico'nun *ricorsi* [akış] dediği şey antik döngülerin daha az hayalperest bir şekilde yeniden ele alımı ve belirlenimidir. Uygarlıkların sözde benzerliğine dayanan bu tez ve aynı şekilde Montesquieu'nün tezi aynı iklimde boy verir. Her iki tez de, yüzeysel ya da yanıltıcı tekrarlar ve benzerlikler için iki iyi örnektir –ki sosyal bilimin kendisine daha tözsel bir gıda bulmadan önce bu tür tekrarlar ve benzerliklerden beslenmesi gerekir. Chateaubriand *Devrimler Hakkında Deneme* adlı çalışmasında İngiliz devrimiyle Fransız devrimi arasında derin paralellikler kurar ve en yüzeysel görünen benzerliklerin bile üzerinde uzun uzadıya durmaktan keyif alır. Diğer kuramcılar da büyük kuramsal iddialarını Kartaca tarzı ile İngiliz tarzı ya da Roma İmparatorluğu ile İngiliz İmparatorluğu arasında kurdukları içi boş kıyaslara dayandırdılar... Toplumsal olguları, manasız çeşitlemelerle yığın halinde kendilerini tekrar etmeye zorlayan gelişme formülleriyle sınırlama çabası, ya Hegel'in birbirini takip eden üçlülerle kurduğu önceden verili değişmez biçim altında, ya da modern evrimcilerin ele aldıkları daha kesin ve hakikate daha yakın bilimsel biçim altında şu ana kadar sosyolojinin düştüğü tuzak olmuştu. Modern evrimciler hukukun (özellikle de aile ve mülkiyet hukukunun) dönüşümleri –dinin, sanayinin, güzel sanatların dönüşümleri– bağlamında toplumların ilerleyişini farklı yönler altında, ardışık aşamaların gelişigüzel çizilmiş aynı güzergahından geçmeye ve tekrar geçmeye hapseden genel yasaları ifade etmeyi göze aldılar. Daha sonra da bu sözde kuralların istisnalarla delik deşik olduğunu ve dilsel, hukuksal, dinsel, politik,

ekonomik, sanatsal, ahlaki evrimin tek bir rotada ilerlemediğini, ama bir yollar şebekesi ya da kavşaklar çokluğu olduğunu kabul etmek gerekti.

Neyse ki bu hırslı genelleştirmelerden korunmayı ve uzakta kalmayı başaran daha mütevazı emekçiler, detayları ilgilendiren temel yasaları ortaya koymada daha fazla başarı kazandılar. Bunlar arasında dilbilimcileri, mitoloji uzmanlarını ve özellikle ekonomistleri sayabiliriz. Bu sosyoloji uzmanları, çalıştıkları dar alanın sınırları dahilinde sürekli tekrar eden ardışık ve birbirine bağlı olgular arasında çok sayıda ilginç bağlantılar keşfettiler. Bunlar arasında Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* adlı çalışması, Bopp'un Hint-Avrupa dillerini karşılaştırdığı *Gramer'i* ya da Dietz'in çalışmaları sayılabilir. Bu üç çalışmanın dışında da bu türden çok sayıda gözlem bulabiliriz. Bunlar sayesinde sayısız insan eylemi arasındaki benzerlikler açıklanmıştır – bazı ünsüz ya da ünlü harflerin telaffuzu, bazı ürünlerin üretimi ve tüketimi, alımı ya da satımı. Dilbilimciler ya da ekonomistler bu benzerlikleri yasa haline getirmeye çalıştıklarında, ortaya çoğunlukla vakaların bir kısmını açıklayan aksak yasalar çıktı. Ama bunun nedeni araştırmacıların bu tür yasaları dile getirmede aceleci davranmalarıdır. Halbuki önce kısmi hakikatlerin nüvesinden, onların içerdikleri genel hakikatleri, yani sosyolojinin körü körüne peşinden koştuğu ve gerçekten bir bilime dönüşmek için sonunda yakalaması gereken en temel toplumsal olguyu çıkartmaları gerekir.

Oysa ekonomik, dilsel, mitolojik, vb. yasaların ya da sözde yasaların izahı noktasında psikolojiye başvurmak gerektiği gibi bir hissiyat çıktı ortaya. Bunu Stuart Mill'den daha güçlü ve açık bir şekilde anlayan çıkmamıştır. *Mantık* kitabının sonlarında sosyolojiyi, uygulamalı psikoloji olarak ele alır. Ne yazık ki o da düşüncesini iyi netleştirememiş ve toplumsal fenomenlerin

anahtarı olarak gördüğü psikolojiyi, basitçe bireysel psikolojiyle sınırlandırmıştır. Böyle bir psikoloji tek bir zihnin içinde yer alan izlenimlerin ya da imgelerin içsel ilişkilerini çalışıyor ve bu içsel unsurların bağlanma tarzlarına bakarak bu alandaki her şeyi açıkladığını iddia ediyordu. Bu şekilde tasarlanan sosyoloji bir tür genişletilmiş ve dışsallaştırılmış İngiliz bağlanımcılığı [*associationisme*[1]] haline geldi ve özgünlüğünü yitirdi. Oysa gruplaşmaların ya da çoklu kombinezonların basit denilen fenomenleri ve sosyal bilimlerin belirli alanlarının konularını oluşturduğu en temel toplumsal olguyu bulmak için bakmamız gereken tek yer, başlı başına bu tür bir beyin-*içi* psikoloji değil, her şeyden önce, iki ya da daha çok birey arasındaki bilinçli bağlantıları araştıran bir beyinler-*arası*[2] psikolojidir. Bir zihnin başka bir zihinle teması, aslında herkesin hayatında başlı başına özgün bir olaydır ve evrenin geri kalanıyla kurulan diğer temaslardan tümüyle farklıdır. O, fizyolojik psikolojinin

---

1 Çağrışımcılık olarak da karşılanabilecek *associationnisme* tezi temelde, her fikrin bir başka fikirle bağlantılı olduğunu öne sürer. John Locke, David Hume, John Stuart Mill gibi ampirizmin önde gelen isimlerinin savunduğu bu teze göre her türlü zihinsel işlem, fikirlerin birbiri ardına gelmeleri yoluyla gerçekleşir. Bir fikir bir başka fikri çağırır, sonra o da bir başkasını, böyle böyle kurulan fikirler ağı gerçek deneyimi oluşturur. *(ç.n.)*

2 Fransızcada *"cerveau"* sözcüğü aslen beyin anlamına gelmekle birlikte zihin anlamında da kullanılıyor, nitekim kitabın İngilizce çevirisinde [G. Tarde, *Social Laws: An Outline of Sociology*, Howard C. Warren (çev.), Batoche Books Kitchener, 2000] bu sözcüğe karşılık zaman zaman *mind* (zihin) kullanılırken ("[...] *studies the interrelations of impressions and imagery in a single mind*", s. 19), zaman zaman *brain* kullanılmaktadır ("[...] *either of two rays of instances which come together and interfere in his brain*", s. 50). Bu sözcüğün çok açıkça zihin anlamına geldiği birkaç yer hariç, çoğunlukla "beyin" sözcüğünü kullanmayı tercih ettim. Öncelikle, Tarde beyinler-arası bir psikolojiden söz ederken açıkça biyolojik bir yaklaşımı da dikkate alıyor; örneğin bir icat pek çok girişimin

yasalarına göre hiçbir biçimde açıklanamayan, en beklenmedik ruh durumlarına neden olur.[3]

Bir öznenin, kendisi de bir özne olan nesneyle kurduğu bu ilişki, algılanan şeye hiç benzemeyen bir algı değil –idealist kuşkucu bu noktadan hareketle algılanan şeyin gerçekliğini tartışmalı hale getirir–, tam tersine hisseden bir şeyin hissi, isteyen bir şeyin istenci, inanan bir şeye, bir kişiye, bir sözcüğe duyulan inançtır; burada algılayan kişi kendisini yansıtırken, kendisini

---

sonucunda ortaya çıkarken, kişinin beyninde olup biten hücresel ilişkiler de bu sürecin bir yerinde duruyor. Öte yandan Tarde'ın beyin kavramsallaştırmasının biyolojiye indirgenemez bir yanı da var; bu, temelde, onun sonsuz küçükler anlayışıyla ilgili. Bir toplumsal olgu, sonsuz küçüğe kadar giden girişim halkalarının sonucunda ortaya çıkıyor. Beyin hem bu sonsuzca küçülmeyi ağırlayan bir organ, hem de kendisi de karmaşık toplumsal ilişkilerin sonucunda açığa çıkan toplumsal bir fenomen. Bu bakımdan Tarde'ın sosyolojinin daha erken safhalarında ortaya hayli ilginç bir beyin kuramı attığı söylenebilir. *(ç.n.)*

3 Hipnoz önerisi ve uyanıklık hali önerisiyle ilgili yapılan deneyler, beyinler-*arası* psikolojinin gelecekteki kuruluşu açısından çok sayıda malzeme sağlamıştır. Bu psikolojinin uygulama denemeleri konusunda okuyucu benim önceki çalışmalarıma, özellikle de *Taklidin Yasaları* [*Les Lois de l'imitation,* 1890] çalışmasının 1884 Kasım ayında *Revue philosophique*'te yayınlanan *Bir Toplum Nedir?* başlıklı bölümüne bakabilirler. Bunun yanında suçlu kalabalıkların oluşumu konusunda *Ceza Felsefesi*'ndeki (1890) birkaç sayfaya (suçla ilgili bölüm, 1. Edisyon, s. 324), 1892 Ağustos ayında Suç Antropolojisi Kongresi'nde tartışılan *Kalabalıkların Suçları* başlıklı raporuma ve 1893 Aralık ayında *Kalabalıklar ve Sektler* alt başlığıyla yayınlanan bir makaleme bakılabilir. Bu son iki çalışma 1895 yılında hiç değiştirilmeden *Denemeler ve Sosyolojik Karışımlar* (Storck ve Masson, Paris-Lyon) kitabımda yeniden yayınlandı. Şunu da belirtmeliyim ki yukarıda bahsettiğim *Ceza Felsefesi*'ndeki pasaj ya da *Taklidin Yasaları*'ndaki söz konusu bölüm yalnızca sonuçtan bahseder, konuyu özetler ve daha sonraki iki çalışmada geliştirilen ve Fransa'da ya da diğer ülkelerde üzerine daha önce çok ilginç çalışmalar yapılmış olan kalabalıklar fenomenini çok açık bir şekilde sınırlandırır. Bunu çalışmaların değerini azaltmak için söylemiyorum, ama bazı kinayelere yanıt vermek adına dürüst davranmayı gerekli görüyorum.

reddetmeksizin bu algıyı reddedemez. Söz konusu bilincin bu bilinci Descartes'ın aradığı ama bireysel benliğin ona bulduramadığı *inconcussum quid*'dir [sabit konumdur]. Üstelik bu tekil ilişki alınan ya da verilen fiziksel bir itki ya da (etkin ya da edilgin bir halde bulunup bulunulmadığına bağlı olarak) özneden gelen hareket enerjisinin hareketsiz bir nesneye aktarımı ya da tam tersi değildir; iki öznenin birinden diğerine geçen içsel ve zihinsel bir şeyin aktarımıdır; oldukça tuhaf olan şudur ki bu aktarım esnasında birincide hiçbir şey kaybolmaz ya da onda herhangi bir azalma olmaz. Peki iki ruh psikolojik bir ilişkiye girdiğinde birinden diğerine aktarılan nedir? Hisleri ya da duygusal halleri mi? Elbette değil, bu ikisi arasında aslında iletişim yoktur. İki öznenin kendilerini daha birleşik ve benzer hissederek bilinçli bir şekilde ilişki kurabildikleri ve bunu paylaşabildikleri tek yer kavramları ve istençleri, yargıları ve amaçlarıdır. Bunlar içerikleri değişse bile aynı kalabilen biçimler ve her türlü duyumsal veriye neredeyse eşit şekilde tepki veren ruhsal gelişimlerin ürünleridir. Aynı şekilde böyle bir biçim, görsel türdeki bir zihinden sessel ya da hareketsel türdeki bir zihne geçtiğinde algılanır bir duyumsal fark yaratmaz. Dolayısıyla yeni doğmuş kör bir bebekteki geometriye ilişkin fikirler ile görme duyusuna sahip geometricilerin fikirleri tamamen aynıdır. Yine aynı şekilde melankolik ve aksi bir generalin, bir hareket planını canlı ve sıcakkanlı generallere ya da uysal ve soğukkanlı generallere önermesi hiçbir şeyi değiştirmez; yeter ki bu plan aynı tür operasyonlar dizisinden ibaret olsun ve her general, onu bu planı arzulamaya iten kendisine özgü bireysel hissetme tarzlarına sahip olmasına rağmen söz konusu planı eşit bir güçle arzulasın. Arzu adını verdiğim, ruhsal eğilimler ya da zihinsel hevesler enerjisi, tıpkı inanç adını verdiğim zihinsel tutunma ve kısıtlanma enerjisi ya da entelektüel kavrama enerjisi gibi türdeş ve sürekli bir akımdır. Bu akım, duygulanımın her

zihne özgü farklı renk tonlarının çeşitliliği altında, her zihinde bazen bölünmüş ve dağınık, bazen yoğunlaşmış bir halde özdeş olarak gezinir. Bir kişiden bir başka kişiye ve aynı zamanda her kişideki bir algıdan bir başka algıya hiç değişmeden geçer.

Her gerçek bilim en temel, sayısız ve en küçüğe kadar giden, kendine özgü bir tekrarlar alanına sahiptir dediğimde, aslında her gerçek bilim kendisine özgü niteliklere bağlıdır demiş oluyorum. Nicelik aslında, sonsuz küçük benzerliklerin ve tekrarların sonsuz diziler olasılığıdır. İşte bu yüzden başka bir çalışmada, tıpkı ikiye ayrılan bir nehir gibi benliğin iki zıt yamacını –onun zihinsel ve iradi etkinliğini– sulayan iki zihinsel enerjinin niceliksel karakteri üzerinde ısrarla durmuştum. Bu karakteri inkar edersek, sosyolojinin olanaksız olduğunu söylemiş oluruz. Ama inkar etmek için de kanıtı görmezden gelmemiz gerekir. Söz konusu niceliklerin gerçekten toplumsal olduklarının kanıtı, onların niceliksel karakterlerini popüler inanç ya da tutku akımları ya da geniş insan topluluklarını kapsayan geleneksel kanaatler ve süregelen âdetler biçimi altında ortaya koymalarıyla bu karakterin iyice su yüzüne çıkması ve onlarda gördüğümüz daha büyük nicelikleri zihnin büyük bir açıklıkla yakalaması olgusunda görülür. Bir grubun büyüklüğü ne kadar artarsa, olumlu ya da olumsuz herhangi bir fikrin verili bir nesneye bağlı olarak artışı ya da azalışı da o kadar ölçülebilir hale gelir. Ulusal inanç ya da istençteki bu gibi dalgalanmalar –borsa fiyatlarındaki artış ya da azalışlar buna iyi bir örnektir– böylece atmosfer basıncı ya da sıcaklık değişimiyle ya da bir çağlayanın değişken şiddetiyle karşılaştırılabilir hale gelir. Bu nedenden dolayı, devletlerin büyümesiyle birlikte istatistik bilimi de kolayca gelişti. İstatistiğin temel amacı, toplumsal olguların karmaşası içinden gerçek nicelikleri çekip çıkartmak ve onları araştırmaktı; böylece istatistik, topladığı insan eylemlerinin ötesine geçmeye ve inançların ve arzuların toplamını ölçmeye

çalıştıkça büyük başarılar kazandı. Borsa değerlerinin istatistiği bazı şirketlerin başarılarına, bazı devletlerin aldığı borçları geri ödeyebilme kapasitesine dönük kamusal güvendeki değişimleri ve bu borçların ya da işletmelerin yarattığı kamusal arzulardaki ve çıkarlardaki değişimleri açıklar. Sanayi ya da tarım istatistikleri bazı ürünlerin üretilmesini talep eden genel ihtiyaçların önemini ya da bu talebi karşılamak için yürürlüğe konulan araçların olası uygunluğunu açıklar. Hukuk istatistikleri duruşmaların ya da cürümlerin sayısına bakmakla yetinir çünkü bu bilgiler üzerinden, boşanma ya da hırsızlık eğilimi gibi kanun dışı ya da suç unsuru taşıyan kanallarda açığa çıkan kamusal arzuların miktarındaki yıllık artış ya da azalışı tespit eder; yine burada kamusal umutların ne dereceye kadar belli türdeki duruşma ya da suç türlerinden etkilendiğini görürüz. Nüfus istatistikleri pek çok açıdan yalnızca biyoloji alanının konusudur, toplumsal kurumların süresi ve ilerlemesini olduğu kadar türlerin yayılmasını da yansıtır. Ama bu istatistiklerin sosyolojik bir yönü de vardır ve anne-baba olma ve evlenme arzusundaki artış ya da azalışı ve aynı zamanda mutluluğun evlilikte ve doğurgan birliktelikler meydana getirmede olduğu yaygın inancındaki artış ya da azalışı açıklar.

Peki farklı bireylerin sahip oldukları inanç ve arzu kuvvetleri hangi koşullarda meşru bir şekilde birbirine eklenebilir? Bu koşul, onların aynı nesneye sahip olmaları, aynı fikri onaylamaya, aynı eylemi icra etmeye yönelmeleridir. Peki bireysel enerjileri toplumsal bir bütünlük oluşturmaya elverişli hale getiren bu yakınlaşma nasıl meydana gelir? Tesadüfi bir karşılaşma ya da bir tür önceden kurulmuş uyum sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmış olabilir mi? Hayır olamaz, çok ender durumlar ve bazı istisnalar olabilir, ama onları da bir süre yakından izlediğimizde, onların da sonunda kurala uyduklarını görürüz. Zihinlerin ve istençlerin, toplumsal yaşamın temelini kuran bu tam uygunluğunun –en sıkıntılı

zamanlarda bile birbirlerine uyarlar–, verili bir anda aynı toplumun bütün üyelerinin zihinlerinde ve istençlerinde çok sayıda ortak fikrin, amacın ve aracın bulunmasının nedeni, bana öyle geliyor ki insanların doğuştan birbirine benzediğini ortaya koyan organik kalıtım ya da hemen hemen eşit yeteneklere çok benzer kaynaklar sunan coğrafi bir ortamın kimliği değil, ama tam da, bir fikri ya da bir eylemi ilk kez yaratan birinin, söz konusu fikrin ya da eylemin bir örneğini komşularına, çevresine yayması üzerinden gelişen taklit-öneri sürecinin etkisidir. Organik ihtiyaçlar ve ruhsal eğilimler bizde ancak, belli belirsiz ilkel benzerliklerine rağmen en çeşitli biçimler altında gücüllükler [*virtualités*] olarak gerçekleşebilirler; bu olası gerçekleşmeler, taklit edilen ilk girişimcinin seçilecek yolu belirlediğinin göstergesidir.

O halde biraz önce sözünü ettiğim temel toplumsal çifte geri dönelim. Bu çift, tamamen yaşamsal bir fenomen olan cinselliği yaşadığı müddetçe birbirini seven bir erkek ve kadından ibaret bir çift değil; hangi cinsiyetten olursa olsun bir kişinin diğeri üzerinde ruhsal bir etkide bulunduğu bir çifttir. Bu iki kişi arasındaki ilişkinin, toplumsal yaşamın benzersiz ve zorunlu unsuru olduğunu ve her zaman temelde bir kişinin bir başka kişiyi taklit etmesine dayandığını düşünüyorum. Ama boş ve yüzeysel itirazlara maruz kalmamak için bunu doğru anlamak gerekiyor. Ne dersek diyelim, ne yaparsak yapalım, ne düşünürsek düşünelim, toplumsal yaşama bir kez adım attığımızda, eğer kendimiz bir şey icat etmiyorsak –ki bu çok nadiren olur– her zaman bir başkasını taklit ediyoruzdur. Bununla birlikte yeniliklerin büyük bölümünün önceki örneklerin bir kombinezonu olduğunu ve taklit edilmedikleri müddetçe toplumsal yaşamın dışında kaldıklarını göstermek kolaydır. Bir sözcük söylendiğinde, kişiyi çevreleyen şeylere özel bir vurguyla, en uzak geçmişe kadar giden sözel eklemlemeler o anda bilinçsiz, ama öncesinde bilinçli ve istekli bir

şekilde yeniden üretilir. Haç çıkarma, bir ikonu öpme, dua etme gibi dinsel bir ritüel yerine getirildiğinde, ataların taklit edilmesi yoluyla oluşan geleneksel jestler ve ifadeler yeniden üretilmiş olur. Askeri ya da sivil bir görev yerine getirildiğinde ya da herhangi bir meslek icra edildiğinde, onu daha önceden öğrenmişsiniz ve yaşayan bir modelden kopyalamışsınız demektir. Bir ressamın fırça darbesi ya da bir şairin mısraları, yetiştiği okulun alışkanlıklarına ve tekniklerine uymak zorundadır. Özgün olmanın kendisi dahi sıradanlıkların bir araya gelmesinden oluşur ve bir süre sonra o da sıradanlaşmaya mahkumdur.

Demek ki her toplumsal olgunun değişmeyen niteliği, taklide dayanmasıdır. Bu nitelik bir tek toplumsal olgulara aittir. Ancak bu noktada Bay Giddings ciddi bir itirazda bulundu –ki kendisi çoğunlukla benim sosyoloji konusundaki fikirlerimi başarıyla uyarlamıştır. Bir toplumun bir diğerini taklit ettiğini söylüyor; düşmanlar bile birbirlerini taklit eder, birbirlerine silahlarını, savaş hilelerini ve ticari sırlarını ödünç verirler, diyor. O halde taklidin alanı, toplumsallığın alanının ötesine geçer ve yalnızca onun özelliği olarak kavranamaz.[4] Ama böyle bir itirazın, toplumlar arasındaki mücadeleyi onların ileriki toplumsallaşmalarının ve aralarındaki savaşlar üzerine kurulmuş daha geniş bir toplumda bir araya gelmelerinin güçlü bir nedeni olarak gören bir yazardan gelmesi beni şaşırttı. Aslına bakılırsa birbirine düşman ya da rakip halkların, birbirlerinin kurumlarını içerdikçe,

4 Princeton Üniversitesi psikoloji bölümünde profesör olan Bay Baldwin'in *Çocuklarda Zihinsel Gelişim* adlı ünlü kitabında *taklit* sözcüğüne verdiği oldukça geniş anlam ele alınabilir. Buna göre taklit, yalnızca toplumsal yaşam ve psikolojik yaşam açısından değil, bizzat organik yaşam açısından da temel bir olgudur ve bu bakımdan alışkanlığın ya da kalıtımın koşuludur. Ama doğrusunu söylemek gerekirse bu yetenekli psikoloğun tezi, benim tezimin zıttı sayılamaz, tam tersine onu serimliyor ve en çarpıcı noktalarını onaylıyor. İnsanın

birleşme eğilimi gösterdikleri açık değil mi? Öyleyse birbiriyle önceden ilişki halindeki bireyler arasındaki her yeni taklit ediminin, toplumsal bağı muhafaza etme ya da onu güçlendirme eğilimi içinde olduğu ne kadar doğruysa, henüz ilişkilenmemiş bireyler arasındaki edimin de, zamanla elle tutulur bir bağ haline gelecek görünmez bağları örerek gelecekte meydana gelebilecek bir ilişkiye zemin hazırladığı da o kadar açıktır.

Bana yönelik diğer itirazlara gelince... Fikirlerimin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bu itirazları çok fazla dikkate almaya gerek yok. Benim bakış açımdan onların yersiz oldukları açıktır. Bu konuyla ilgili olarak diğer çalışmalarıma bakılabilir.

Öte yandan her toplumsal fenomenin taklitsel bir karakter taşıdığını ortaya koymak yeterli değildir. Daha ileri gidiyor ve bu taklit ilişkisinin ilk başta, bir birey ile karmaşık bir insanlar yığını arasında değil –çoğunlukla daha sonradan öyle olur–, ama yalnızca iki birey arasında olduğunu söylüyorum. Bunlardan biri toplumsal yaşamın içine doğan çocuktur ve diğeri de uzun bir toplumsallaşma sürecinden sonra çocuğa kişisel bir model sunan

---

insanı taklit etmesi, benim anladığım kadarıyla, aynı insandaki çeşitli hallerin taklidinin peşi sıra gidiyor. Benim daha önce alışkanlık olarak adlandırdığım içsel taklit, elbette diğer taklitlerle karıştırılmaması için karakter bakımından diğerlerinden ayrılmalıdır. Her şeyden önce bir psikolog olan Bay Baldwin taklidin organik ve zihinsel kökenini çok iyi açıklıyor. Taklidin rolü tam da psikoloğun rolü başladığı sırada bitmektedir. Bu kitabın, benim kitabım *Taklidin Yasaları*'ndan sonra gelmesi kötü oldu, yoksa Baldwin'in analizlerinden yararlanabilirdim. Bununla birlikte kendi çalışmamda ortaya koyduğum saptamaları ve yasaları tashih etmemi gerektirecek bir durum da ortaya çıkmış değil.

Sonuçta, Baldwin'in kitabı, benim *Taklit* sözcüğünün çok geniş anlamından ne anladığımı soranlar için en iyi yanıt. Baldwin taklidin anlamını sınırsızca genişletmenin anlamsızlığını kanıtlıyor. Bu arada çalışmalarımı gözden geçirirken, Bay Baldwin'in fikirlerini sosyolojiye uyguladığını ve bağımsız ve kendine özgü bir yolu izleyerek benim *Taklidin Yasaları*'nda geliştirdiğime benzer bir yöne saptığını öğrendim.

yetişkindir. Hayatımıza devam ederken, çoğunlukla bilinçli seçilmemiş kolektif ve kişisel olmayan modellere göre hareket ederiz. Ama biz konuşmadan, düşünmeden, eylemeden önce, bizim dünyamızda *"birileri"* düşünür, konuşur, eyler. O erkek ya da kadın kişi gibi konuşmaya, düşünmeye, eylemeye başlarız. Ve bu erkek ya da kadın en yakınlarımızdan biri olabilir. Bu *kişilerin* [*on*] zeminini iyice araştırdığımızda bulduğumuz, sayıları arttıkça birbirine karışan belirli sayıda erkek ve kadından başkası değildir. Bu her ne kadar basit bir ayrım olsa da, herhangi bir toplumsal kurumda ve girişimde bireysel inisiyatifin öncü bir rol oynadığını reddedenler tarafından dikkate alınmamıştır. Bu kişiler, örneğin dillerin ve dinlerin kolektif ürünler olduğunu, kalabalıkların bir lider olmadan Yunanca, Sanskritçe, İbraniceyi ve yine aynı şekilde Budizm ve Hristiyanlığı kurduklarını ve son olarak toplumların oluşumlarının ve dönüşümlerinin bazı seçilmiş bireylerin bir bütün olarak grup üzerindeki telkin edici ve bulaşıcı etkisi üzerinden değil, her zaman grubun bireyler üstünde uyguladığı baskıcı eylemler üzerinden –buna göre bireylerin sayısı hiç fark etmez, onlar her durumda grubun şeklini alır ve ona boyun eğerler– açıklanması gerektiğini ileri sürdüklerinde çok önemli bir gerçeği ifade ettiklerini sandılar. Halbuki bu açıklamalar yanıltıcıdır ve bunları yazanlar bunu algılayamadılar; belli koşullar altında bir arada eyleyen milyonlarca insanın birbirlerine benzediklerini söyleyen bir kolektif güç fikrini ortaya atarak en temel güçlüğü, yani böylesine genel bir özümsemenin nasıl gerçekleştiği sorusunu gözden kaçırdılar. Benim yaptığım gibi, analizi, biri diğerini yansıtan iki zihnin beyinler-arası ilişkisine doğru genişletirsek bu soruya yanıt verebiliriz. Bireyin üzerinde sıklıkla zorbaca, ama çok daha sıklıkla faydalı bir baskı uygulayan kısmi uzlaşmalar, bir arada atan kalpler, gelenekle ve atalarımızın taklit edilmesiyle bir kez oluşan, sonra da kalıcılaşan ruhların birliği ancak bu yolla

açıklanabilir.[5] Bir astronomun çeken ve çekilen iki kütle arasındaki ilişkiyi ele alması gibi, sosyoloğun da ele alması gereken ilişki budur. Sosyolog toplumsal gizemin anahtarını bu ilişkide aramalı, buradan hareketle de tarihin ve insan hayatının görünen kaosunun içinden birkaç basit, ama evrensel yasayı çıkartmaya çalışmalıdır.

Bu şekilde anlaşılan sosyolojinin daha önce aynı şekilde aynı ad altında geçerli olan eski kavramsallaştırmalardan farklı olduğuna dikkat çekmek isterim. Aynı şekilde modern astronomi Yunan astronomisinden ya da biyoloji hücre kuramıyla birlikte doğal tarihten farklılaşmıştı.[6] Diğer bir deyişle sosyoloji sonsuz sayıda çok ve son derece kesin gerçek ve temel benzerlikler ve tekrarlar üzerine kurulmuş; bu benzerlik ve tekrarlar, bilimsel araştırmanın ilk malzemesini oluşturan yanlış ya da en azından belirsiz ve yanıltıcı çok az sayıdaki benzetimin yerini almıştır. Ayrıca şunu da eklemek isterim ki bu yer değiştirme sayesinde toplumsal benzerlik kapsam ve derinlik kazanmış, toplumsal farklılaşma da bu değişimden nasibini almıştır. "Tarih felsefesi"nin, herkesin rolünün önceden belli olduğu sonu

---

5 Bu oldukça basit açıklamanın, daha toplumsal yaşama girildiği ilk zamanlardan itibaren geçerli olduğunu unutmayalım. Oysa, çiçeğin güneşe döndüğü gibi başka insanlara dönen çocuk, aile ortamında kendisini kısıtlayan çekime maruz kalır ve yaşamı boyunca bu tür örnekleri bile isteye kabullenir.

6 Bu kavramsallaştırma kısaca, *tek yönlü evrim kuramcılarının* ve aynı zamanda Durkheim'ın kavramsallaştırmasının neredeyse tam tersidir: kolektif fenomenleri belli bir düzen içinde çoğalmaya ve kendilerini birebir tekrar etmeye zorlayan bir *evrim yasasının* sözde üstünlüğüyle her şeyi açıklamaya çalışmak yerine, böylece *küçük olanı büyük olan*la, *ayrıntıda* olanı *genel* olanla açıklamak yerine, ben bütündeki kolektif benzerlikleri, en temel küçük eylemler yığınıyla, büyük olanı küçükle, genel olanı ayrıntıda olanla açıklıyorum. Böyle bir bakış açısı matematikte en küçükler hesabının ortaya çıkmasıyla gerçekleşen dönüşüme benzer bir dönüşümü sosyolojide gerçekleştirir.

gelmez bir dramın büyük aktörleri olarak art arda gelen halklar arasında kurduğu bu tür yapay farklardan şu andan itibaren hiç tereddüt etmeden kurtulmalıyız. Dolayısıyla *bir halkın ya da ırkın dehası*, *bir dilin dehası* ya da *bir dinin dehası* gibi çokça suistimal edilmiş ifadeleri, Renan ve Taine'in bile dahil olduğu seleflerimizin anladığı şekilde anlamak artık meşru değildir. Metafizik varlıklar [*entité*] ya da idoller kisvesi altında ortaya çıkan bu kolektif dehalara, çoğunlukla hayli kötü tanımlanmış hayali bir kimlik verilir. Bazı gramer türlerine, dinsel kavramlara ya da yönetim biçimlerine yenilmez olduğu varsayılan birtakım yatkınlıklar atfedilir. Öte yandan onların, bazı rakiplerinden ödünç aldıkları kavramlar ya da kurumlar açısından bazı mutlak uyumsuzluklara sahip oldukları varsayılır. Örneğin, Yahudi dehası çok tanrılı dinlerle, modern dillerin analitik sistemiyle, parlamenter yönetim tarzıyla; Yunan dehası tek tanrıcılıkla; Çin ve Japon dehası her türlü Batılı kurum ve genel olarak kavramla mutlak bir uzlaşmazlık içinde olmasıyla tanınmıştır. Eğer olgular bu ontolojik kurama isyan ediyorsa, onlara bunu söyletmek için işkence ediliyor demektir. Bu kuramcıların dikkatini, yeni müritler edinmeye çalışan bir dinin, bir dilin, bir kurumun yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan dönüşümlerin derinliğine çekmeye çalışmak faydasızdır. Örneğin jüri sistemi, diğer halkların ya da ırkların "dehasının" karşı çıkar göründüğü aşılmaz engeller sayesinde, içinden çıktığı halkın ya da ırkın sınırlarının ötesine yayılır. Bu kuramcılar fikirlerini değiştirerek ya da en azından asil ve yenilikçi ırklar –keşifler yapma ve onları yayma ayrıcalığını elinde bulunduran ırklar– ile itaat için doğmuş ırklar –dilden, dinden ya da fikirlerden anlamayan ve bunları ilk tür ırklardan ödünç alan ya da alır görünen ırklar– arasında ayrım yaparak yanıt verdiler. Üstelik bir uygarlığın ya da bir ırkın dehasının diğeri üzerindeki bu fetihkar yayılmacılığının, Çin ve Japonya'nın

Avrupalılaştırılması örneğinde görüldüğü üzere belirli sınırları aştığını inkar ettiler. Bu örnek bakımından tam tersi doğru çıkmış ve kısa bir süre sonra Merkezi İmparatorluk [*Empire du Milieu*] için de aynı sonuca ulaşılmıştır.

Kanıtların er ya da geç görülmesi gerekir. Bir halkın ya da ırkın *dehasının*, bu halkın ya da ırkın torunları ve geçici belirimleri olarak görülen bireylerin özelliklerine üstün gelen ve onlara hükmeden bir etmenden kaynaklanmadığını, deha ifadesinin basitçe kullanışlı bir etiket ya da bu bireysel özelliklerin kişisel olmayan bir sentezi olduğunu kabul etmek gerekir. Gerçek, etkili ve her an etkinlik halinde olan, yalnızca bu bireysel özelliklerdir. Onlar her toplumun bağrında, komşu toplumlarla karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ödünç aldıkları ve verdikleri örnekler sayesinde sürekli bir mayalanma halinde bulunurlar. Kişisel olmayan kolektif deha bu bakımdan sonsuz sayıda bireysel özelliğin *nedeni değil, sonucudur;* onların bileşik fotoğrafıdır ve onların maskesi olarak görülmemelidir. Adına Mısır, Roma, Atina, vb. denilen ve belli belirsizce karakterize edilen birtakım büyük aktörlerin etrafa saçmaktan ziyade aydınlattığı bu fantazmagori üzerinden, her biri binlerce birey arasında tanınabilen, kendi belirgin mührünü vuran, *nevi şahsına münhasır* çok sayıda yenilikçi bireyin varlığının farkına vardığımızda, tarihçiyi bir sanatçı haline getiren toplumsal resimden pişmanlık duymamızı gerektirecek hiçbir şey elbette olmayacaktır.

O halde bir kez daha şu sonucu çıkartabilirim: Sosyolojik bakış açısını ortaya koyarak, tam da diğer bilimlerin ilerlerken yaptığını yaptık; az sayıdaki yanlış ya da belirsiz benzerlik ve farklılığın yerine sayısız gerçek ve kesin benzerlik ve farklılığı koyduk. Bu, sanatçı ve bilim insanı için büyük bir kazançtır; ama filozof –eğer kendine özgü yanını muhafaza edecekse– bu ikisinin sentezini yaptığında çok daha fazla kazanç sağlayacaktır.

Birkaç görüş daha belirtelim. Newton yasalarıyla birlikte çekim gücünün ya da en azından eliptik yörüngelerin keşfi gibi en temel astronomik bulgular uzun bir süre boyunca bulunamadı; ortada ay bilimi *selenoloji*, güneş bilimi *helioloji* gibi çok sayıda farklı astronomik bilgi *kırıntıları* vardı ama astronomi yoktu. Temel kimyasal olgular –tanımlı oranlarda yakınlık ve kombinezon– keşfedilene kadar oldukça uzun bir zaman geçti; ortada kimyasal bilgi kırıntıları ve demir, kalay, bakırın özel kimyaları vardı ama bir kimya bilimi yoktu. Yine uzun bir süre boyunca moleküler hareketin dalgasal etkileşimi gibi temel fiziksel olgular keşfedilemedi. Optik, akustik, ısıbilim, elektrikbilim gibi fizik bilgileri vardı, ama fizik bilimi yoktu. Her şeyi mekaniğin temel yasalarıyla açıklama olanağının ortaya çıkmasıyla birlikte, yani etkiye karşı eşit tepki, enerjinin korunumu, her türlü kuvvetin hareket biçimlerine indirgenmesi, ısı, elektrik ve ışığın *eşit mekaniği* gibi keşiflerle birlikte temel inorganik olguların keşfedildiğine inanılmasıyla fizik, fiziko-kimya oldu, yani her türlü inorganik doğanın bilimi haline geldi. Son olarak, çoğalma üzerinden hayvanlar ile bitkiler arasında kurulan mevcut benzetimlerin keşfedilmesinden önce, tek bir botanik ve tek bir zooloji bile yoktu, deyim yerindeyse atbilimi, köpekbilimi gibi botanik*ler* ve zooloji*ler* vardı. Ama bu bahsettiğimiz benzerliklerin keşfi, bütün bu dağınık bilimlere, geleceğin biyolojisinin bu bölük pörçük parçalarına [*membra disjecta*] ancak kısmi bir bütünlük verebildi. Hücre kuramının, en temel yaşamsal olguyu, yani hücrenin işlevlerinin (ya da dokusal unsurun) ve onun çoğalmasının kendisi de bir hücre olan yumurta tarafından devam ettirildiğini ve böylece besin ile nesil arasındaki ilişkinin aynı açıdan görülebileceğini ortaya koymasıyla birlikte biyoloji tam anlamıyla doğmuş oldu.

Şimdi de aynı şekilde sosyal bilim*ler*in [*les*] ardından sosyal bilim [*la*] geliyor. Aslında sosyolojinin başlamasından çok önce

bile siyaset bilimi, dilbilimi, karşılaştırmalı mitoloji, estetik, ahlak ve zaten gelişmiş bir halde bulunan ekonomi-politik gibi alanların başlangıcından itibaren, en azından taslak olarak sosyal bilimler vardı. Sosyoloji temel bir toplumsal olguyu varsayar. Onu varsayar çünkü onu keşfetmeyi başaramadıkça –belki de bunun nedeni, tabirimi maruz görün ama, onun bu toplumsal olgunun gözlerini oymasıdır– onun hayalini kurmuş, onu, her bilimin beşiğinde yatan şu boş ve hayali benzerliklerden birinin biçiminde tahayyül etmiş; toplumu büyük bir organizma, bireyi (ya da bazılarına göre aileyi) toplumsal hücre ve her toplumsal etkinlik biçimini de bir tür hücresel işlev olarak kavradığında, kendisini hayli öğretici olduğuna inandırmıştır. Yeni doğan bilimi bu sorunlu kavramsallaştırmadan kurtarmak için, pek çok sosyologla birlikte büyük bir çaba sarf ettim. Ama bu konuda bir şeyler daha söyleyelim.

Bilimsel bilgi, her şeyden önce benzerliklere ve tekrarlara dayanma ihtiyacını öylesine güçlü hisseder ki onları elinin altında bulamasa bile, gerçek olanların yerine hayali olanları koyarak benzerlik ve tekrarları kendisi yaratır. Bu açıdan, geçici bir kullanışlılığa sahip diğer çok sayıda sembolik kavramla birlikte şu meşhur toplumsal organizma benzetimini de sınıflandırmalıyız. Her edebiyatın olduğu gibi her bilimin de temelinde alegori büyük bir rol oynar. Matematikte, Arşimed'in sağlam genellemelerinden önce Pisagor'un ve Platon'un alegorik hayalleri gelir. Astroloji ve büyü –biri astronomiye, diğeri de kimyanın ilk zamanlarına açılan kapı– evrensel benzetim ön kabulünden çok *evrensel alegori* ön kabulü üzerine kurulmuştur. Bazı gezegenlerin konumları ile bazı insanların kaderleri arasında, birtakım kurmaca eylemler ile gerçek eylemler arasında, kimyasal bir maddenin doğası ile onun adını taşıyan bir gökcisminin doğası arasında önceden kurulmuş bir uyum olduğunu varsayarlar. İlkel

prosedürlerin sembolik karakterini, örneğin Roma hukukundaki *yasal edimleri*, eskiden el yordamıyla aranan hukuk içtihatlarını da unutmayalım. En eski ilahiyatçıların mecaz anlamları İncil hikayelerine aşırı bir şekilde uyguladıklarını da belirtmeliyiz (çünkü ilahiyat, tıpkı hukuk sistemi gibi bir süre önce bir bilim haline gelmiştir). Bu ilahiyatçılar Yakup'un hikayesinde İsa'nın hikayesini haber veren bir şeyler gördüler ya da *Ezgiler Ezgisi*'nde karı koca arasındaki aşka, İsa ile onun kilisesi arasındaki aşkın sembolü olarak baktılar. Modern edebiyatın *Gülün Romanı*'yla[7] başlaması gibi ilahiyat da Orta Çağ'da böyle başlamıştır. Bu fikirler ile Aquina'lı Aziz Tomasso'nun *Summa Contra Gentiles* adlı eseri arasında uzun bir yol vardır. Günümüze geldiğimizde bazı eserlerde bu simgesel mistisizmin son kalıntılarını buluruz. Uzun bir süre boyunca unutulan Peder Gratry'nin eserleri Fénelon tarzı açısından gün yüzüne çıkarılmayı hak ediyor. Peder Gratry güneş sisteminin, ruh ile Tanrı arasındaki art arda gelen ilişkileri simgelediğine, ruhun Tanrı'nın etrafında döndüğüne inanıyordu. Ona göre çember ve elips bütün bir ahlak alanını simgeliyordu ve bu da hiyeroglif şeklinde konik kısımlara kazınmıştı.

Elbette bu tür tuhaf yaklaşımları, Comte'u izleyerek "toplumsal organizma" tezine kısmen elle tutulur, ama her zaman ciddi katkılar sunan Herbert Spencer ve René Worms ve Novicow'un daha yakın zamanlı çalışmalarıyla karşılaştırmak istemiyorum. Bu tür çalışmaları eleştirsem bile onlara ve onlardaki geçici kullanışlılığa büyük değer veriyorum. Ama daha önceki söylediklerimi genellediğimde, şu önermeyi öne sürmeye hakkım olduğuna inanıyorum: Bir bilim, *dışsal* tekrarları ve benzerlikleri

---

7 Toplam 22.000 dizeden oluşan, 4058 dizesini Guillaume de Lorris'in 1230-1235 yılları arasında, 17.722 dizesini Jean de Meung'un 1275-1280 yılları arasında yazdığı şiir kitabı. *(ç.n.)*

–yani bu bilimin kendi nesnesinin diğer nesnelerle karşılaştırılmasını– ortadan kaldırıp onların yerine *içsel* tekrarları ve benzerlikleri –yani bu nesnenin çok sayıda örneğiyle ve farklı açılardan kendisiyle karşılaştırılmasını– koyarak ilerler. Bir milleti bir bitki ya da bir hayvan gibi ele alan toplumsal organizma fikri, bir bitkiyi ya da bir hayvanı bir mekanizma gibi gören yaşamsal mekanizma fikrine denk düşer. Ama biyolojinin gelişmesini sağlayan, canlı bedenin bir mekanizmayla geniş ve kapsamlı bir şekilde karşılaştırılması değil, daha ziyade bitkilerin, hayvanların, canlı bedenlerin kendi içlerinde karşılaştırılmasıdır.[8] Ve yine aynı şekilde sosyoloji toplumların organizmalarla karşılaştırılmasıyla değil, toplumların kendi içlerinde karşılaştırılmasıyla; farklı milletlerin dil, hukuk, din, endüstri, sanat, gelenekler açısından evrimlerine bakılarak sayısız tesadüfün saptanmasıyla ve de bilhassa, insanlar arasındaki taklit ilişkilerine özel bir dikkat verilerek olgular kümesine analitik açıklamalar getirilmesiyle büyük adımlar atmış ve ileride de atmaya devam edecektir.

Bu uzun girişten sonra, taklitsel tekrarı yöneten ve tıpkı alışkanlığın ve kalıtımın biyolojiye, çekim yasalarının astronomiye, dalga yasalarının fiziğe ait olması gibi sosyolojiye ait olan genel yasaları ortaya koyma vakti geldi. Aslında bu konuyu daha önceki çalışmalarımdan biri olan *Taklidin Yasaları*'nda kapsamlı bir şekilde ele almıştım. Yine de özellikle bütün bu yasaların tek bir üst ilkeye doğru çekilmelerinin zeminini yeterince aydınlatmadığımı

8 Aynı şekilde, matematiğin ileri gitmesini sağlayan, Pisagorcuların matematik ile diğer bilimler arasında yaptıkları karşılaştırmalar değildir. Bu tür karşılaştırmalar tamamen kısır kalmıştı, fakat matematiğin iki dalı, geometri ve cebir Descartes'ın rehberliğinde bir araya getirildiğinde verimli bir hale geldi. Ve ancak sonsuz küçükler hesabı icat edildiğinde, yani matematiğin ayrıştırılamaz unsuruna inilip onun sonsuz tekrarlarının her şeyi açıkladığı anlaşıldığında matematiğin verimliliği tam anlamıyla açığa çıkmış oldu.

düşünüyorum. Bir örneğin eğilimi, belirli bir toplumsal grup içinde bir kez başladı mı, grubu homojen bırakmaya devam ederek onun içinde geometrik bir şekilde yayılıyor. Öte yandan bu *eğilim*de hiçbir gizemli yan görmüyorum, o aslında çok basit bir şeyi ifade ediyor: Örneğin bir grup içinde yeni bir fikri yeni bir sözcükle ifade etme ihtiyacı doğduğunda, bu ihtiyacı karşılamaya uygun imgesel ifadeyi tahayyül eden ilk kişi onu yalnızca söylemiş olmakla yakınındakilere aktarır; sonra da bu ifade zamanla söz konusu grubun içinde ağızdan ağza dolaşmaya başlar ve hatta kısa bir süre içinde yakındaki diğer gruplara da yayılır. Nasıl ki bir fizikçi ses dalgaları havaya yayılma eğilimindedir dediğinde bu basit biçime özel, hırslı ve istekli bir biçim atfetmiyorsa,[9] biz de bu söz konusu ifadenin ışınlar barındıran bir ruha sahip olduğunu hiçbir şekilde söylemiyoruz. Bu, bir durumda hava moleküllerine içkin hareket kuvvetlerinin bu dalgasal tekrarda bir akış yolu bulduğunu ya da bir başka durumda söz konusu gruptaki insan bireylerinin hissettiği özel bir ihtiyacın, (maddi *eylemsizlik* anlamında) tembelliklerinin bir yansıması olarak kendileri için icatlar yapma eziyetinden onları kurtaran bu taklitsel tekrarla giderildiğini söylemenin bir başka yoludur. Her iki durumda da söz konusu geometrik artış eğilimi su götürmez. Bununla birlikte bu eğilim çeşitli türden engellerle çoğunlukla kesintiye uğrar. Yeni bir endüstriyel icadın halk arasında yayılmasını ifade eden istatistik diyagramlarının düzenli bir artış göstermesi imkansız olmasa da oldukça nadirdir. Peki nedir bu engeller? Bunların bir kısmı iklim ya da ırk farklılıklarından kaynaklanır, ancak en önemli

9 Doğabilimci de aynı şekilde, bir türün geometrik bir artış eğilimi içinde olduğunu söylediğinde, bu türün biçimine güneşten, kimyasal benzerliklerden, her türlü fiziksel enerjiden bağımsız bir amaca ve enerjiye sahip bir biçim olarak bakar, yoksa onu basitçe onların bir kanalı olarak görmez.

engeller bunlar değildir. Toplumsal bir yeniliğin yayılmasını ve geleneksel teamüllerde yer etmesini engelleyen en büyük engel, kendi yolunda giderken bu yenilikle karşılaşan ve bir fizik metaforunu ödünç alacak olursak, onunla karışan bir başka benzer yeniliğin yayılmasıdır. Aslında iki konuşma tarzı, iki fikir, iki inanç, iki davranış biçimi arasında kararsız kaldığımız her defasında, iki taklit ışını birbirine karışıyordur. Bu taklitsel ışınlar, genelde zamanda ve mekanda birbirinden büyük ölçüde ayrılmış farklı merkezlerden (bazı ferdi mucitlerden ve onları ilk elde taklit edenlerden) başlar ve söz konusu bireye ulaşana dek ilerlemeye devam eder. Peki bu kişi içine düştüğü zor durumdan nasıl çıkar? Daha önce de söylediğim gibi, mantıksal ve mantık-dışı olmak üzere iki tür etki söz konusudur. Ama şunu da eklemeliyim ki mantık-dışı etkiler de sözcüğün belirli bir anlamında mantıksaldır. Çünkü avam, iki örnek içinden kör bir şekilde soylu modelini seçerken; köylü, kent örneğini, kasabalı Parisli örneğini seçer –ben buna taklidin, toplumsal merdivenin üst basamağından alt basamağına inişi diyorum. Bu taklit her ne kadar kör olsa da, her durumda modele atfedilen üstünlükten etkilenir ve bu da model olanların, diğerlerinin gözünde bir tür toplumsal otoriteye sahip olmalarına neden olur. Aynı şekilde, atalarının modeliyle yenilikçi yabancının modeli arasında kalan ilkel insan, şaşmaz olduğunu düşündüğü atalarının örneğini hiç tereddüt etmeden tercih ederken, yine aynı şekilde bir kafa karışıklığı yaşayan modern kent insanı yeninin her zaman eskiden üstün olduğuna ikna olduğundan tam tersi yönde bir tercihte bulunur. Bununla birlikte bireyin fikrinin, karşılaştırılan iki modelin, iki fikir ya da istemin doğasına dışsal nedenler üzerine kurulduğu durum ile bireyin bu iki fikir ya da istemin içsel karakterine dayanan bir yargıdan dolayı tercihte bulunduğu durum arasında dikkatli bir ayrım

yapılmalı ve ikinci durumda bireyin kararını belirleyen etmenler için mantık terimlerine başvurulmalıdır.

Ama şu anda bu konuyu daha fazla tartışmayacağım, çünkü bir sonraki bölümde toplumsal karşıtlığın temelini oluşturan bu mantıksal ve erekselci düellolardan bir kez daha söz etme fırsatı bulacağız. Burada sadece şunu ekleyelim, taklitsel ışınların birbirine karışması her zaman ilerlemelerine engel oluşturmaz. Genellikle karşılıklı ittifaklar kurarlar ve bu da ışımayı hızlandırmaya ve güçlendirmeye yarar. Bazen de, toplumsal adaptasyon bölümünde göreceğimiz üzere, bu karışmaların tek bir beyinde karşılaşıp kombinezon oluşturması ortaya dahiyane bir fikrin çıkmasına neden olur.

İKİNCİ BÖLÜM

FENOMENLERİN KARŞITLIĞI

Fenomenlerin tekrar yönü kuramsal açıdan dikkate alınması gereken en önemli yöndür. Oysa karşıtlık yönü bilimsel uygulama açısından bakıldığında pratikte daha büyük bir ilgiyi hak eder. Ancak Aristoteles'ten günümüze kadar bu yön tümüyle yanlış anlaşılmış ya da en azından diğer farkların düzensiz karmaşası içinde saklı kalmıştır.

Burada da bir önceki bölümde söylediğimiz gibi, bilimin ilk başta, algılanan ya da tahayyül edilen az sayıdaki yüzeysel ve kaba karşıtlığın yerini keşfedilmesi inanılmaz zor ve sayısız derin ve incelikli karşıtlıkların, ele aldığımız konu bakımından dışsal karşıtlıkların yerini de içsel karşıtlıkların almasıyla ilerlediğini söyleyebiliriz. Buna aynı zamanda bilimin ilerlemesinin görünür disimetrilerin ya da asimetrilerin[1] ortadan kalkıp onların yerini gizli ve çok daha öğretici disimetrilerin ya da asimetrilerin almasından ibaret olduğunu ekleyebiliriz.

---

1 Tarde simetrinin karşıtı olarak iki farklı sözcük kullanıyor: *dyssymétrie* ve *assymétrie*. Bunlar arasındaki farkı açıkça ifade etmese de belli ki aynı şey değiller. Fransızcada zaman zaman eşanlamlı olarak da kullanılan bu iki sözcük aslında farklı anlamlara gelmektedir. "Asimetri", simetrinin olmadığı bir durum için kullanılırken, "disimetri" simetrik bir durumdaki sapmayı, bir simetride meydana gelen başkalaşmayı ifade eder. Özellikle kimyada ve gelişme biyolojisinde bu iki terim arasındaki fark çok daha açıktır. Tarde da muhtemelen bu alanlardaki gelişmelerin farkında olduğundan, simetrinin karşıtını ifade etmek için bu iki sözcüğü çoğunlukla bir arada kullanıyor. *(ç.n.)*

Örneğin yıldızlardaki karşıtlıklara bakalım. Gündüz-gece, yeryüzü-gökyüzü önerilen ilk antitezlerdi ve dinsel evrendoğum [*cosmogonie*] kuramları, yeni ortaya çıkan ya da çıkmaya çalışan astronominin ve jeolojinin çekirdeği, bunun üzerinden hayat buldu. Sonradan ortaya çıkan karşıtlıklar içlerinde daha fazla hakikat barındırıyordu, ancak onlar da hâlâ yanlış anlaşılmış ya da tümüyle öznel ya da yüzeysel kalmışlardı. Zirve ve dip noktasına böylece ulaşıldı (aslında bu, aşağı ile yukarı arasında kurulan antitezin mantıksal sınırlarına götürülmesinden başka bir şey değildi); pusuladaki dört ayrı nokta iki iki birbirine zıt şekilde konumlandırıldı: Yaz-kış, ilkbahar-sonbahar, gündüz-gece, öğlen-geceyarısı, ayın ilk dördünü ve son dördünü, vs. Bütün bu karşıtlıkların bilimin olgunlaşmasından sonra bile korunduğu doğru olsa da asıl önemlerinden ve manalarından çok şey kaybetmişlerdir. Yabaniler için batı, bizim kutup yıldızının karşısındaki konumumuza bağlı olarak tanımladığımız tamamen göreceli bir yön değil, ölüm sonrası mutluluğun mekanı, ruhların ebedi istirahatgahıdır. Başkaları içinse doğu aynı rolü oynar. Dolayısıyla tapınakların ve mezar taşlarının ne yöne bakacağı bu ritüellere göre belirlenir. Ayın ilk dördünü ve son dördünü bizim için elbette, batıl itikatlı ilk çiftçilerin ve hatta kendi köylülerimizin onlara atfettikleri hayali ve merkezi anlama sahip değildir. Onlara göre *yeni ay* hızlı büyümenin doğrudan nedeniyken, *eski ay* bu iki evreden biri boyunca ekilen herhangi bir şeyin yetişmesine engel olur. Bu da caiz günler ile caiz olmayan günler arasındaki karşıtlığın bir kalıntısıdır.

O halde bu karşıtlıklar korunmuş, ancak anlamları yüzeysel ve uzlaşımsal kalmıştır. Yine gökyüzü ile yeryüzü, güneş ile ay arasındaki karşıtlıklar gibi bazı karşıtlıklar ortadan kalkarken, onlar üzerindeki vurgu çok daha derin anlamlara sahip diğer

karşıtlıklara geçmiştir. Öncelikle, yıldızlar, gezegenler ya da uydular tarafından betimlenen yörüngelerin eliptik, parabolik ya da hiperbolik yapısının keşfi yörüngenin iki yarısının, ana eksenin her iki yanında tamamen simetrik olduğunun farkına varılmasını sağlamıştır. (*Tamamen* simetrik derken aynı sistem içindeki yıldızların birbirlerinin eğrilerini karşılıklı olarak tekrar etmelerinin getirdiği birtakım sapmaları ayrı tutuyorum.) Sonra, gezegenlerin eliptik yörüngelerinin belirli bir denge konumunda gidip gelerek büyük bir düzenlilik içinde sırayla artıp azaldığı gözlemlenmiştir. Son olarak da astronomideki en derin, yaygın ve devamlılığını sürdüren antitez –ki diğer bütün antitezlerin de temelidir– her kütle ya da moleküle uygulanan çekim kuvveti ile o kütle ya da molekülün uyguladığı çekim kuvveti arasındaki eşitliktir. Her kütle hem çeker hem de çekilir. Evrensel karşıtlığın fizik yasalarındaki en güzel gösterimlerinden biri budur. Buna, etki ile tepkinin eşitliği ve karşıtlığı yasası adı verilir.

Astronomi gibi fizik ve kimya da sözde karşıtlıklarla işe başladılar. İlk fizikçilerin *dört unsur* fikri, çiftlerin birbirine karşıtlığına dayanıyordu: ateşe karşı su, toprağa karşı hava. Bazı tözler arasında doğuştan gelen uyuşmazlıklar olduğu varsayılıyordu. Fiziksel ve kimyasal karşıtlıkların gerçek doğasını ilgilendiren daha sağlıklı fikirler, bazlar ile asitlerin zıt özellikler taşıdıklarının, bilhassa elektriğin zıt yönlerinin ve ışığın kutuplu olduğunun keşfedilmesiyle ortaya çıktı. Fiziko-kimyasal kuramlarda büyük bir rol oynayan kutupsallık fikri, daha önceki kavramların geliştirilmesine büyük katkı sundu, ta ki bu fikrin kendisi de salınım kavramıyla açıklanana dek; böylece onun etkileri bu kavramda eridi ve hâlâ da erimeye devam ediyor. Aynı şekilde ışık, ısı ve elektrik de sonsuz küçük ve sınırsızca hızlı titreşimlerin küresel ya da doğrusal yayılımı olarak ortaya çıkar; böylece kimyasal

bileşimleri dalgaların uyumlu birliği ve iç içe geçmesi olarak ele alma eğilimi doğar. Ama burada *adaptasyon* alanına geliyoruz. Çekim kuvvetinin kendisi dahi çoğunlukla eter titreşimlerinin etkisiyle açıklanmıştır. Bu doğru olsa bile, boyut açısından bakıldığında yıldızların eliptik yörüngelerinin fiziksel titreşimlerle karşılaştırılabilir olduğu açıktır, çünkü moleküller uzatılmış bir eliptik yörüngede gidip gelirler ve salınım ritmi her iki durumda da mevcuttur. Kısacası, bilimin ilerlemesiyle birlikte karşıtlıklar alanının nasıl yayıldığını ve derinleştiğini; dünyanın çatısının dokusunu oluşturan hassas ve ritimli *niceliksel* karşıtlıkların, belirsiz *niteliksel* karşıtlıkların yerini nasıl aldıklarını görüyoruz. Her kimyasal maddeye özgü kristal formların büyüleyici simetrisi grafik bir tercümedir ve onu oluşturan sayısız hareket arasındaki ritmik karşıtlıkların görsel bir ifadesidir. Madde gruplarının, şurada burada birkaç tuşunun eksik olduğunu fark ettiğimiz bir piyanonun üst üste binen ve periyodik olarak tekrar eden gamlar gibi oluştuğunu bize gösteren Mendeleyev yasasının nihai açıklamasını, cisimlerin içsel hareketinin bu ritmikliğinde aramalıyız belki de?

Öte yandan fizik bilimlerinin evrimi daha derin, daha net, daha açıklayıcı karşıtlıkların ve simetrilerin keşfedilmesi anlamına gelmekle birlikte, simetri, ritim ve karşıtlık yokluğunun *çok daha büyük* önem taşıdığı durumları da açığa çıkarttı. Söz konusu evrim, örneğin güneş sisteminde geriye doğru giden, yani gezegenlerin genel yörüngesinin aksi yönünde hareket eden bir gökcismi olmadığını gösterdi –bunun tek istisnası bazı uydulardır. Teleskoplarımızla keşfettiğimiz bulutsuların yapısı çoğunlukla simetrik değildir. Bir güneş sisteminin evrimi ile onun dağılıp gitmesi arasında –eğer ki dağılıp gidecekse–, bir gezegenin art arda gelen jeolojik tabakalarının oluşumu ile onun parçalara

ayrılması arasında –bu konuda Stanislas Meunier'nin fikirlerini kabul edecek olursak– bir simetri olduğunu düşünmemiz için en ufak neden yoktur. Astronominin kaydettiği ilerlemeyle birlikte, yıldızların gökyüzünde dağılması önceden olduğu gibi bugün de gelişigüzellik ve resimselliğin en güçlü örneğini teşkil eder. Aslına bakarsanız bu yüce düzensizlik gösterisi simetrik olarak birbirine zıt ve denge halinde bulunan, görünüşe göre bütün bu gösteriyi meydana getiren kuvvetlerin bilgisinde ilerlemeler kaydedildikçe daha derin ve çarpıcı bir hale gelir. Bugün hangi astronom, tıpkı eskiler gibi dünyadaki her şeyin ters yüz olduğu bir *anti-dünyayı* [*anti-terre*] ya da bir *karşı-dünyayı* [*antichlon*][2] düşlemez? Gezegenimizin coğrafyasını daha iyi tanıdıkça, kıtaların ve sıradağların oluşumunda hiçbir simetri olmadığını görüp etkilendik ve Élie de Beaumont'un beşli ağ [*réseau pentagonal*] kavramı hiç kimsenin ilgisini çekmemeye başladı. Kristalografinin gelişmesiyle birlikte, önceden fark edilmeyen ve Pasteur'ün çalışmalarıyla önemi anlaşılan disimetrilerin farkına varıldı. Ama bu konuya sadece değinmekle yetiniyorum.

Canlılar dünyasında öncelikle ölüm ve yaşam, gençlik ve yaşlılık arasındaki kaba ve açık karşıtlıklar gözlemlenmiştir. Bu karşıtlıklar hayvanlar ile bitkiler arasında saptanan en eski benzerliklerdi ve genel biyolojinin temelini oluşturdu. Üstelik

---

2 İlk kez Pisagorcular tarafından ortaya atılan ve *Orca* adı da verilen "anti-dünya" ya da "karşı-dünya" kuramı, Güneş'in diğer tarafında, Dünya'nın tam karşıt konumunda bir başka gezegen olduğunu ve Güneş'in, Dünya'nın önünü kapatmasından dolayı bu gezegenin görünmediğini öne sürer. Newton'un evren kuramıyla birlikte böyle bir kuramın geçerli olamayacağı ispatlanmış, daha çok edebiyatçılara ve sinemacılara ilham veren bir fikir olarak kalmıştır. Vladimir Nabokov *Ada ya da Arzu* adlı kitabında tarihi ve coğrafyası bambaşka bir dünya olarak anti-dünyayı betimlerken, *Başka Bir Dünya* (2011) ve *Melankoli* (2011) gibi filmler yine bu fikri kullanırlar. *(ç.n.)*

evrenselliğinden dolayı oldukça çarpıcı ve tuhaf bulunan canlı biçimlerinin simetrisini fark etmemek mümkün değildi. Ancak burada da hiçbir gerçekliği ya da değeri olmayan bir dolu hayali karşıtlık tasarlandı. Bunlar arasında melekler ile şeytanlar arasındaki karşıtlık da sayılabilir; her ikisi de üstün hayvan türleri olarak görülüyordu. Benzer bir şekilde yabaniler ve hatta günümüzün eğitimsiz insanları için canlılar dünyasındaki en önemli karşıtlık, yenilebilen ve yenilemeyen canlılar, besleyici ve zehirli bitkiler, yararlı ve zararlı hayvanlar arasındadır. Her ırktaki cahil insanlar bu karşıtlığın nesnel olduğuna içgüdüleriyle inandıkları müddetçe onu öznel, ama hayali anlamda gerçek olarak kavrarlar. Doktorlar hastalığı ve sağlığı uzun yıllar boyunca birbirine tamamen karşıt iki durum olarak kavradılar ve hastalığın nedenlerinin, sağlığın nedenlerinin tam tersi olduğuna inandılar. Homeopatinin [benzeri ile tedavi yöntemi] hatası temelde bu yanılsamadan doğmuştur. Bu şekilde kavranan hastalık ve sağlık yalnızca lafzi kavramlardır ve bu kavrayış fizyolojinin ilerleyişiyle bir yana bırakılmıştır. Patolojik sapmalar fizyolojik işleyişe karşıt değil, onun bir parçasıdır. Bireyin dağılıp yok olmasına evrimin tersi, yaşlılığa da çocukluğun geri dönmesi olarak bakılıyordu. Embriyolojinin, önceki nesillerden gelen biçimlerin diziler halinde diğer nesillere geçişini gün ışığına çıkartmasıyla birlikte bu bakış açısı tamamen terk edilmiş, yaşlılıktaki bozulmanın aşamalarında tersine dönen bir benzerlik olmadığı anlaşılmıştır.

Yaşam bilimlerinin oluşmaya başlamasından çok sonra bile fizyolojistler hâlâ hayvan ve bitki dünyaları arasında bilimsel olduğu kadar yapay da olan belirli bir karşıtlık olduğunu düşünüyorlardı. Onların gözünde hayvanların solunumu bitkilerin solunumunun tam tersiydi ve hayvanlar, bitkilerin ürettiği oksijen-karbon bileşimini parçalıyordu. Claude Bernard ve

diğerlerinin geliştirdikleri karşılaştırmalı fizyoloji bu karşıtlığın yüzeysel karakterini ortaya koydu ve karşıt değil, ıraksak olan bu iki dünyanın yaşamın temel birimi olduğunu gösterdi. Öte yandan bilginin ilerlemesi farklı varlık grupları, farklı varlıklar, ve aynı varlıktaki farklı varoluşlar [*entité*] arasındaki bu yanlış ve belirsiz karşıtlıkları ortadan kaldırıp onların yerine dokuların en derinindeki sayısız, sonsuz küçüğe kadar giden ve çok gerçek karşıtlıkları koymuştur. Her hücrenin oksijen kazanımı ve giderimi ya da enerji kaybı ve kazanımı örnek olarak alınabilir. Burada da karşıtlık bir kez daha mücadele biçimi altında değil, ritim biçimi altında en temel ve verimli özellik olarak ortaya çıkar.

Ama aynı zamanda yeni ve hemen göze çarpmayan disimetriler gün yüzüne çıkar. Beynin işlevleriyle ilgili çalışmaları örnek verebiliriz. Bu çalışmalar konuşma yetisinin sol yarıkürede bulunduğunu tespit ederek, beynin iki yarısı arasında çok önemli bir işlevsel disimetri olduğunu göstermiştir. Vücudun iki yanındaki organlar arasında, örneğin sağ el ile sol el, sağ göz ile sol göz arasında bulunan biçimsel simetrinin işlevler açısından derin bir disimetri ya da asimetriyi açığa çıkarttığı tek durum bu değildir. Ayrıca biraz önce değindiğim üzere canlı varlıkların ve türlerin çözülüşünün onların evrimleşme tarzına tamamen zıt olduğunu ileri süren ve ilk bakışta akla yatan çok eski varsayım, yapılan gözlemlerin ilerlemesiyle birlikte kaybolmaya yüz tutmuştur. Yaşamın iki zıt yamacı – iniş ve çıkış – arasındaki bu simetri yokluğu, hem bireyler hem de türler açısından önemli bir anlama sahiptir: Simetrinin olmaması, yaşamın basit bir oyun – tabiri caizse kuvvetler arasındaki bir tahterevalli – olmadığını, daha çok bir öne doğru yürüme edimi olduğunu ve ilerleme fikrinin içi boş bir sözcük olmadığını kanıtlama yönünde atılmış bir adımdır. Bu sayede simetrileri, mücadeleleri, ritimleri ve benzer şekilde

tekrarlarıyla fenomenler arasındaki karşıtlıkları, ilerlemenin basit araçları ya da *aracı terimleri* olarak görmeye başlarız.

Sosyoloji de benzer değerlendirmelere imkan verir. Bazı bakımlardan çok eski bir alan olan sosyoloji bir mitoloji olarak başlamış, tarihteki her şeyi fantastik mücadelelerle ya da iyi ve kötü tanrılar, ışık ve karanlık tanrıları, kahramanlar ve canavarlar arasındaki hayali ve devasa savaşlarla açıklayarak kendisini tatmin etmiştir. Metafizik de mitolojiden geri kalmayarak savaşları yerli yersiz kullanmış, bununla birlikte ileri ve geri giden diziler arasındaki karşıtlıkları tahayyül etmiş, insanlığın belirli bir yönde gelişiminin ardından tersi yönde bir gelişmenin geldiğini savunmuştur. Bu noktada Platon ve Hindu filozoflar yan yana gelirler. Geniş kapsamlı genellemeleri ve farklı halkları Karşıt Fikirler bayrağı altına koymasıyla Hegel, Sonsuz Doğu ile Sonlu Yunan arasında kurduğu hayali antitez ile de Cousin, geçmişin sosyolojik karşıtlıklarına verilecek mükemmel örneklerdir. Ancak bugün bunların hiçbirinin esamesi okunmuyor; özellikle geçtiğimiz birkaç yıl içinde Japonya'nın inanılmaz biçimde Avrupalılaşmasından sonra, hiç kimse Asyalıların sözde doğuştan gelen değişmezliğinin karşısına Avrupalıların sözde doğuştan gelen ilerlemeciliğini koymaya cesaret edemez.

Ekonomistler tarihin dayanak noktası olarak savaşın yerine rekabet fikrini, hem de değiştirilmiş ve yumuşatılmış, aynı zamanda da küçültülmüş ve sayısı arttırılmış bir rekabet fikrini koyarak sosyal bilimlere ilk katkılarını sunmuşlardı. Nihayetinde bakış açımızı bu fikre uyarlayacak olursak, ekonomistlerin tüketiciler ya da üreticiler arasındaki rekabet olarak adlandırdıkları şeyin temelinde arzular ile inançlar arasındaki bir rekabet olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu mücadeleyi genelleştirip toplumsal yaşamdaki her türlü dilsel, dinsel, politik, sanatsal ve hatta

endüstriyel biçime yayarsak, en temel *gerçek toplumsal karşıtlığın* her toplumsal bireyin kendisinde aranması gerektiğini görürüz. Birey yeni bir model, bir ifade biçimi, bir ritüel, bir fikir, bir sanat ekolü, bir tavır karşısında benimseme ya da reddetme yönünde ne zaman *tereddütte* kalsa bu karşıtlık açığa çıkar. İnsanların yaşamları boyunca her an milyonlarca defa yeniden ürettikleri bu tereddüt, bu küçük içsel mücadele, tarihin altında yatan sonsuzca küçük ve verimli karşıtlıktır. O, sosyolojide sessiz ama geniş kapsamlı bir devrim yapar.

Bu açıdan toplumsal karşıtlığın tali ve tabi karakteri, onun psikolojik biçimi altında dahi, ilk başta kendilerini ortaya koymayan çok sayıda asimetri ve disimetrinin belirmesiyle açığa çıkar. Her türlü toplumsal olgu için geçerli olmak üzere *tersine çevrilebilirlik* ile *tersine çevrilemezlik* arasında bir ayrım yapmayı zorunlu görüyorum (bu noktada kimsenin bana karşı çıkacağını sanmam). Tersine çevrilemezliğin, örneğin bilim ya da sanayideki keşifler açısından her zaman daha önemli olduğu görülmüştür. Toplumdaki her bireyin yaşamı sayısız psikolojik karşıtlıktan oluştuğundan, onun hiçbir şeyle karşıt olmayan bireysel özelliklerinin ya da kişiliğinin büyük önem taşıdığı anlaşıldı; bir halkın ya da isterseniz bir dilin, bir dinin dehası denilen şeyin yalnızca kolektif ve kısaltılmış bir ifade olduğu görüldü. Aynı zamanda toplumsal yaşamın estetik yönünün, yani hiçbir şeyle ne karşılaştırılabilen ne de karşıtlaştırılabilen yönün, biraz önce betimlediğim sonsuzca küçük karşıtlıkların karşılıklı oyunuyla desteklendiği anlaşıldı.

Ama bu hızlı özet elbette çok yetersiz. Şu ana kadar çok az incelenmiş, ama aslında büyük bir ilgiyi hak eden bu konuyu daha yakından incelemek çok önemli. *Öncelikle* şu karşıtlık sözcüğünün *farklı* anlamlarını görelim. *Evrensel Karşıtlık* hakkındaki

kitabımda şimdi de kullanılabilecek bir tanım ve bir sınıflandırma önerdim. Konumuz bağlamında kısa bir özet yapalım. Karşıtlık kabaca ve hatalı bir biçimde azami fark olarak kavranır. Aslında o, çok özel bir tekrar türüdür; birbirine benzeyen iki şeyin benzerliklerinden dolayı birbirlerini imha etmeye yönelmelerini ifade eder. Karşıtlar, zıtlar her zaman bir ikili ya da bir ikilik oluştururlar. Birbirlerine benzemedikleri ya da bir bakıma *sui generis* oldukları için varlıklar ya da varlık grupları olarak ya da bir varlığın ya da farklı varlıkların halleri olarak değil, daha çok *eğilimler* ya da *kuvvetler* olarak birbirlerine karşıttırlar. İçbükey-dışbükey, zevk-acı, soğuk-sıcak gibi bazı biçimlerin ya da hallerin karşıt olarak alınmasının nedeni, bu hallerin üretildiği kuvvetler arasındaki gerçek ya da farazi zıtlıktır. O halde sözde karşıtlıkların, sözümona *doğal* zıtlıklar üzerine kurulu mitoloji ya da tarih felsefelerinin her türlü antitezlerinin daha en baştan mutlaka ayıklanması gerektiğini görüyoruz. Bu karşıtlıklar örneğin *iki* halk, iki ırk, iki yönetim biçimi –örneğin cumhuriyet ile monarşi (bu bakımdan bazı Hegelcilere bakılabilir)–, doğu ile batı, iki farklı din –örneğin Hristiyanlık ile İslam–, iki farklı dil ailesi –örneğin Semitik diller ile Hint-Avrupa dilleri– arasında olabilir. Ele alınan şeylerin az çok geçici koşullar altında aynı fikri nasıl onayladıklarına ya da reddettiklerine yahut aynı amacı nasıl arzuladıklarına ya da ondan nasıl uzaklaştıklarına baktığımızda, bu karşıtlıklar tesadüfen ya da kısmen doğru olabilirler. Fakat çok sayıda antik filozofun inanır göründüğü üzere, bu şeyler arasındaki antipatinin temel, mutlak, değişmez özelliklerden kaynaklandığı hükmüne varıldığında, bu karşıtlıklar bütünüyle asılsız hale gelir.

O halde her türlü gerçek karşıtlık iki kuvvet, iki eğilim, iki *yön* arasında bir ilişki barındırır. Ama bu iki kuvvetin gerçekleştiği

fenomenler niteliksel ve niceliksel olmak üzere iki türlü olabilir. Her ikisi de heterojen ya da homojen parçalardan oluşabilir. Heterojen parçalardan oluşan bir dizi (ama doğru ama yanlış) her zaman tersine çevrilebilir ya da aynı yolu izleyerek tam ters yöne doğru gitmeye muktedir olarak kavranabilen bir evrim türüdür. Örneğin bir kimyacı bir tahta parçası üzerinde birtakım işlemler yapıp ondan alkol ürettiğinde, bu elbette tam tersi işlemler uygulandığında yeniden tahta parçasının elde edileceği anlamına gelmez; ancak bu olanaklı olmasa da kavranabilirdir. İnsanlığın dönüşümüyle ilgilenen eski filozofların hayali de buydu. Homojen fazlar dizisi bu özel tür evrimdir, ki ona güçlenme ya da zayıflama, artma ya da azalma, yükselme ya da düşme adını veririz. Sosyal bilim uygarlıkla birlikte geliştikçe bu tür tam ve ölçülebilir karşıtlıkların ortaya çıkmaya ve çoğalmaya devam ettiğini görmeliyiz. Çok fazla ayrıntıya girmeden güvenlik, intihar, doğum, evlilik, mevduat hesapları ya da sigorta şirketlerinin kazançlarıyla ölçülen tasarruf oranlarının dalga şeklindeki artış azalış eğrilerinde kaydedilen borsa dalgalanmaları ve istatistiksel diyagramları buna örnek olarak verebiliriz.

Biraz önce dizisel karşıtlıklar (evrim ve karşı-evrim) ile derece karşıtlıkları (artış ve azalış) arasında bir ayrım yaptım. Yine dikkate alınması gereken çok daha önemli bir kategori, *işaret* karşıtlıkları *ya da* daha doğru bir tabirle *çapsal* karşıtlıklardır. Bu iki karşıtlık matematik dilinde sıklıkla karıştırılmış, *artı* ve *eksi* simgeleri artış ve azalışın yanında olumlu ve olumsuz olarak da alınmıştır. Halbuki aynı yöne yönelen bir kuvvetin bir artıp bir azalmasının, biri A'dan B'ye, diğeri B'den A'ya hareket eden iki kuvvetin karşıtlığından çok farklı türde bir karşıtlık teşkil ettiği açıktır. Aynı şekilde bir kredi bakiyesinin artışı ile azalışı arasındaki karşıtlığı da bir kredi ile eşit bir borç arasındaki karşıtlıkla karıştırmamak

gerekir. Yine, belirli bir toplumdaki hırsızlık ya da suç işleme eğilimindeki artış ya da azalış bu eğilim ile hayırseverlik ve yardımseverlik arasındaki karşıtlıktan oldukça farklıdır. Bu ve bu gibi toplumsal karşıtlıkların hızlıca psikolojik bir açıklamasını yapmak için şunu söyleyelim: İster dinsel ya da bilimsel, ister hukuki ya da politik olsun, bir fikre duyduğumuz *olumlayıcı* inancın önce artıp sonra azalması aynı fikri önce olumlayıp sonra *reddetmemizden* tamamen farklıdır; yine bir şeye duyduğumuz arzunun, örneğin bir kadına duyduğumuz aşkın önce artıp sonra azalması aynı nesneyi önce arzulayıp sonra tiksinmemizden, yani aynı kadını önce sevip sonra nefret etmemizden tamamen farklıdır. Bu öznel niteliklerin, inanç ve arzunun biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere iki karşıt işaret içerdiğini ve bu bakımdan onların, aynı düz hat boyunca tam ters yönde eyleyen mekanik kuvvetler gibi nesnel niceliklerle karşılaştırılabilir olduklarını saptamak gerçekten ilginçtir. Uzam böylece birbirine yönce zıt sınırsız sayıda çift içerecek şekilde kurulurken, bilincimiz de olumsuzlamalara zıt sınırsız sayıda olumlamayla ya da tam olarak aynı nesneyi temel alan tiksinmelere zıt sınırsız sayıda arzuyla kurulur. Nadiren denk gelen bu ikili durum söz konusu olmasaydı evren ne savaş ne anlaşmazlık bilir ve yaşamın tüm trajik yanı olanaksız ve kavranılamaz kalırdı.

Burada önemli bir açıklama daha yapmak gerekiyor. Her tür karşıtlık –*dizi*, *derece* ya da *işaret* karşıtlıkları– ya bir ve aynı varlıkta (molekül, organizma ya da benlik) ya da iki farklı varlıkta (iki molekül ya da iki kütle, iki organizma, iki insan bilinci) açığa çıkabilir. Ama bu iki farklı durumu birbirinden itinayla ayırmak gerekir. Bu da bir o kadar temel bir başka ayrım açısından bilhassa önemlidir, terimlerin eşzamanlı olduğu durum ile ardışık olduğu durum arasındaki ayrım. İlk durumda çarpışma, çekişme ve denge; ikinci durumda birbiri ardına gelme ve ritim vardır.

İlk durumda her zaman yıkım ve enerji kaybı söz konusuyken, ikinci durumda ikisi de yoktur. Oysa hangi türden olursa olsun, dizi, derece ya da işaret, karşıtlıklar iki farklı varlıkta meydana geldiğinde, eşzamanlı ya da ardışık –çekişme ya da ritim içinde– olabilirler. Ama onların terimleri bir ve aynı varlığa, bedene ya da benliğe ait olduğu vakit, hem eşzamanlı hem de ardışık olabilmeleri ancak işaret karşıtlıkları olduklarında mümkündür. Bu varsayıma göre dizi ve derece karşıtlıkları, terimlerin yalnızca ardışık olmalarına ya da birbiri ardına gelmelerine izin verirler. Örneğin belirli bir yönde hareket eden bir nesnenin hızının aynı anda hem artıp hem azalması olanaklı değildir; bunu ancak ardı ardına gerçekleştirebilir. Oysa bu nesne onu zıt yönlere doğru çekmek isteyen iki ayrı kuvvetin aynı anda etkisi altında olabilir; bu bir denge halidir ve özellikle kristallerde buna, karşıt biçimlerin simetrisi adı verilir. Benzer bir şekilde, bir adamın bir kadına aşkının aynı anda hem artıp hem azalması olanaksızdır; ancak biri bitip diğeri başlayabilir. Ama adam kadını aynı anda hem sevip hem de ondan nefret edebilir; pek çok aşk cinayetinin nedeni kalpteki bu çelişkidir. Yine birisinin dinsel inancının aynı anda hem artıp hem azalması olanaksızdır, bu da ancak ardı sıra olabilir. Oysa bu kişi, zihninde, üstelik kendisi dahi farkında olmadan bazı dogmaları cesurca onaylayıp yine cesurca, ama üstü kapalı bir şekilde onları reddedebilir; bir yandan Hristiyan inancını benimseyip diğer yandan onun karşısındaki bir dünyevi ya da politik yargıyı destekleyebilir. Son olarak, bir ve aynı molekülün aynı anda hem belirli bir kimyasal dönüşüm sürecinden geçip hem de aynı anda bu süreci tersine kat etmesi ya da bir adamın birbirine zıt psikolojik halleri aynı anda deneyimlemesi elbette olanaksızdır; bunlar ancak ardışık olarak gerçekleşebilir. Öte yandan astronomik ya da başka türlü bir cisimler sisteminde bir

cisim güneşe göre en uzak noktadan en yakın noktaya giderken, bir başka cismin aynı anda en yakın noktadan en uzak noktaya gittiği ya da bir cisim hızını arttırırken, diğerinin yavaşladığı yaygın bir şekilde gözlemlenebilir. Ve yine, bir toplumda bir kişinin hırsı ya da inancı artarken, bir başka kişinin hırsı ya da inancı azalabilir ya da bir yerden bir başka yere giden kişi belirli görsel izlenimlerden geçerken, aynı güzergahı tersten giden bir başka kişi aynı izlenimler dizisini tersine kat edebilir.

Karşıtlık türlerini tek tek tartışırken kapsamı çok genişlettik. Birkaç genel düşünceyle kendimizi sınırlandıralım. Öncelikle, eğer *dışsal karşıtlıklar* varsa (bunlara insanlar ya da varlıklar arasındaki eğilim karşıtlıkları diyelim), onlar ancak *içsel karşıtlıklar* (aynı varlığın ya da insanın farklı eğilimleri arasındaki karşıtlıklar) olduğu ya da olabildiği için olanaklı hale gelmişlerdir. Bu durum, dizi ve derece karşıtlıkları için olduğu kadar işaret karşıtlıkları ve bilhassa da onlar için geçerlidir. Eğer insanlar ya da bir grup insan belirli bir yönde evrimleşiyorken, başka insanlar ya da başka bir grup insan tam tersi yönde evrimleşiyorsa –örneğin sanatta natüralizmden idealizme ya da idealizmden natüralizme ve siyasette aristokrasiden demokrasiye ve demokrasiden aristokrasiye geçilebiliyorsa, bunun nedeni her bireyin şu ya da bu şekilde evrimleşebilecek ya da karşı-evrimleşebilecek olmasıdır. Bazı insanlarda ya da sınıflarda dini inanç artarken, bazılarında azalıyorsa, bunun nedeni her insanın bilincinde dinsel inanç yeğinliği açısından bir artış ya da azalış yaşanıyor olmasıdır. Son olarak, bazı politik partiler ya da tarikatlar başka politik partilerin ya da tarikatların arzuladıklarını inkar ve reddediyorlarsa, bunun nedeni her insanın zihninin ve kalbinin herhangi bir kavram ya da amaca bağlı olarak aynı anda evet ve hayır diyebiliyor, lehte ve aleyhte bir tutum takınabiliyor olmasıdır.

Bununla birlikte *dışsal mücadeleleri içsel mücadelelerle* tanımlamak istiyor değilim. Bunlar bir bakıma birbirleriyle uyumsuzdurlar. Aslında sadece, içsel mücadele son bulduğunda, birey çelişkili etkilerin arasında kalıp tercihini yaptıktan sonra fikirler ya da çözümler içinden belirli bir fikri ya da çözümü benimsediğinde, işte yalnızca o zaman birey kendisiyle barış yapmış olur ve bu kişiyle zıt yönde tercihler yapan kişiler arasında savaş olanaklı hale gelir. Ama savaşın patlak vermesi için bu bile yeterli değildir. Bunun yanı sıra bireyin, diğer bireylerin ona göre zıt tercihler yaptıklarının farkında olması gerekir. Bu olmazsa, ister eşzamanlı ister ardışık zıtlıkların her türlü dışsal karşıtlığı fiilen hiç gerçekleşmemiş gibi olur ve bir dışsal mücadeleyi hakikaten etkili kılan niteliklerin hiçbiri var olmamış olur. Dinsel bir savaşın ya da mücadelenin ortaya çıkması için, bir külte iman eden her bireyin, başka külte iman edenlerin onun olumladığı şeyleri reddettiğini bilmesi ve bu olumsuzlamanın –kişinin taklit ederek değil, tam aksine reddederek benimsediği olumsuzlamanın– onun yeğinliği iki katına çıkartan kendi olumlamasıyla bilincinde yan yana gelmesi gereklidir. Ekonomik rekabet olması için, örneğin bir evi almak için iki aday ortaya çıktığında, her aday onun bu eve sahip olma iradesine rakipleri tarafından taş konulacağını ve bu rakiplerin onun eve sahip olmamasını istediklerinin farkında olmalıdır. Her aday eve sahip olmayı o kadar çok ister ki, onun eve sahip olmasını istemeyenler olduğunu bilir. Bu koşul oluşmazsa bu rekabetten bir şey çıkmaz. Ekonomistler rekabet edenlerin rekabetlerinin bilincine varmadıkları durumu bu bilincin çok değişken ölçüsünden, bu bilinci tam bir bilinçsizlikten ayıran sınırsız sayıda dereceden açık bir şekilde ayırt etmeyerek hata ettiler.

Bu yüzden biraz önce temel toplumsal karşıtlığı, ilk akla gelecek şekilde iki çelişen ya da çekişen kişi arasındaki ilişkide

değil, sahnenin toplumsal bireyin bilinci olduğu şu mantıksal ve ereksel düellolarda, tez ile antitez, isteme ile *istememe* arasındaki şu tuhaf kavgalarda aramak gerektiğini söylerken haklıydım. Elbette şu soru sorulabilir: Eğer bu doğruysa, o zaman bu toplumsal karşıtlığı basit psikolojik karşıtlıktan ayıran nedir? Şöyle yanıt verebilirim: Nedeni ve özellikle de etkisi bakımından ondan ayrılır. Nedeni bakımından ayrılır: Yalnız bir birey görünüşte çelişen iki algıya sahip olduğunda, iki duyumsal yargı arasında tereddütte kalır. Biri ona şu ilerideki noktanın bir göl olduğunu söylerken; diğeri, olmadığını söyler. İşte böylece ortaya kökeni tümüyle psikolojik olan içsel bir karşıtlık çıkar; nadiren görülen bir durum. O zaman hata yapma korkusuna düşmeden şunu söyleyebiliriz ki en vahşi kabilede doğmuş, en izole insanın yaşadığı her kuşku ya da tereddüt onun kendisiyle karşılaşmasından veya onun beyninde bir araya gelen ve birbirine karışan iki örnek ışının veyahut da duyuların bir algısını kesen tek bir ışınla karşılaşmasından kaynaklanır. Yazı yazarken sıkça iki ifade arasında kararsız kalırım. Verili şartlar bakımından her ikisi de diğerine göre tercih edilebilir gibi gelir; burada iki taklitsel ışın bende birbirine karışıyordur. Buradan anlarım ki kullanılacak kelimelerden birini icat eden kişiyle diğerini icat eden kişi bende bir araya geliyor ve iki insansal dizi oluşturuyor. Çünkü ben de bu kelimelerin her birini onları bir başkasından öğrenen bir kişiden öğrenmişimdir ve böyle böyle o kelimeyi ilk kez telaffuz eden kişiye kadar gidilebilir. (Buna *taklitsel ışın* dediğimi bir kez daha belirtmek istiyorum; örüntünün yayıldığı tek bir mucitten, girişimciden, yenilikçi kişiden kaçan bu türden ışımaların bütününe taklitsel *ışıma* adını veriyorum. Toplumsal yaşam birbirine karışan bu türden sayısız ışımanın yoğun kesişiminden oluşur.) Başka örnekler de verilebilir. Diyelim ki bir yargıcım ve Marcadé ya da

Demolombe gibi yazarların ortaya attığı bir dizi hükme dayanan bir fikir ile ona tam karşıt, başka yorumcuların hükümlerine dayanan bir fikir arasında kaldım; yine iki taklitsel ışın birbirine karışıyor. Ya da evimi aydınlatmak için gaz ile elektrik arasında kararsız kalabilirim. Öte yandan gün batımını gözlemleyen genç bir köylü, okulda ona gün batımının güneşin değil dünyanın hareketinden kaynaklandığını anlatan öğretmeninin lafı ile ona tam tersini söyleyen duyularının beyanına inanıp inanmama noktasında kararsız kaldığında ortada tek bir taklitsel ışın vardır; o da okuldaki öğretmen aracılığıyla köylüyü Galilei'ye bağlar. Sonuçta her durumda bu, köylünün tereddüdünün, onun içsel ve bireysel karşıtlığının özü bakımından toplumsal olduğunu söylemek için yeterlidir.

Fakat işin aslı saf bireysel karşıtlık, özellikle etkileri ya da daha çok etkisizliğiyle, aslında kendisi de bireysel olan temel toplumsal karşıtlıktan ayrılır. Bazen de bireyin kararsızlığı kendi içine kapanır, taklitsel olarak komşularına ne yayılır ne de yayılma eğilimi gösterir. Bu durumda fenomen safça bireysel kalır. Ama genelde kuşkunun kendisi neredeyse inanç kadar bulaşıcıdır ve coşkulu bir ortamda örneğin gücüyle kuşkucu hale gelen herkes kısa süre içinde etrafına kuşkuculuk ışını yaymaya başlar. O halde bu grubun her bireyine özgü içsel mücadele halinin toplumsal bir nitelik taşıdığı inkar edilebilir mi?

Ama soruyu bir de daha genel bir tarzda ele alalım. Birey kendi yargılarından, niyetlerinden, fikirlerinden ya da alışkanlıklarından – dogmalar, ifade biçimleri, sınai süreçler, silah ya da alet türleri, vs. – biriyle, başka bir insanın ya da insanların bir yargısı, niyeti, fikri ya da alışkanlığı arasında baş gösteren bir çelişkinin içinde kaldığında ortaya üç durumdan biri çıkar. Ya birey kendisini tamamen başkalarından etkilenmeye bırakır ve kendisine özgü

düşünme ve eyleme tarzından bir anda vazgeçer; bu durumda içsel mücadele yoktur, zafer dövüş olmadan kazanılır ve toplumsal yaşamı meydana getiren çok sayıda taklit fenomeninden birini gözler önüne serer. İkinci durumda birey yarı yarıya başkasının etkisinde kalır. Biraz önce bu durumu incelemiştik. Burada şok, bireyin az çok zayıflamış ya da felce uğramış gücünün azalmasının ardından ortaya çıkar. Üçüncü durumdaysa birey tuhaf fikre ya da alışkanlığa, karşısına çıkan inanca ya da isteme karşıdır ve daha önce savunduğu ve arzuladığı şeyi var gücüyle savunur ya da arzular. Yine de bu son durumda dahi birey başkasının modelini püskürtmek için kendi görüşünün ya da tutkusunun bütün gücünü kullanır. Bu durumda ortaya birey için başka türden bir sıkıntı, içsel bir mücadele hali çıkar. Ancak şu da var ki bu son durum can sıkıcı olduğu kadar canlandırıcıdır da. Bu sıkıntı hali bireyin gücünün felce uğramasından değil, aşırı heyecana kapılmasından kaynaklandığı için büyük ihtimalle bulaşıcı bir biçimde yayılır ve bir toplumun parçalara ayrılmasının nedeni de budur. Yeni parça her zaman, o ana kadar mevcut ortamda hüküm süren ve herkesin kabul ettiği bir fikre ya da bir çözüme karşı bir fikri ya da çözümü ardı ardına benimseyen ve kopyalayan bir grup insandan oluşur. Öte yandan yayıldıkça daha yeğin ve hoşgörüsüz bir hale gelen bu yeni dogmatizm, geleneklere bağlı kalarak tam ters yönde bir seçim yapanları karşıt bir koalisyon kurmaya iter ve böylece ortaya iki farklı fanatizm çıkar.

Böylece ister vahşi, dogmatik bir biçim altında isterse de daha zayıf, kuşkucu bir biçim altında olsun karşıt terimlerin bireysel biçimde bir araya gelmesi taklitle yayıldığı ölçüde toplumsaldır. Eğer başka türlü olsaydı, örneğin Belçika, İsviçre, Kanal Adaları sınırlarında Fransızca ile Almanca ya da Fransızca ile İngilizce dilleri arasında oluşan rekabetin ya da benzer biçimde

komşu bölgelerdeki iki din arasındaki rekabetin hiçbir şekilde toplumsal olmadığını söylememiz gerekecekti. Bu dillerden ya da dinlerden biri rakip bireyler arasında değil, ama her zihindeki, her bilinçteki iki rakip ifade, iki rakip inanç arasında süregelen kavgalar neticesinde diğer dil ya da dinlere sürekli saldırır. Toplumsal açıdan bu dilsel ve dinsel alüvyonlardan daha ilginç bir şey olabilir mi? Demek ki psikolojik karşıtlıklar tümüyle toplumsal bir tarzda işliyor ve başlangıç noktasına kadar gitmek her zaman olanaklı hale geliyor. Öte yandan karşıtlığın kendisini sunduğu iki biçimi birbirine karıştırmamak çok önemlidir. Bunlardan ilkinde, bir araya gelmiş iki terimin mücadelesi bireyin kendisinde açığa çıkar. Diğerindeyse, birey iki karşıt terimden sadece birini benimser; terimler bu bireyde yan yana gelse de mücadele yalnızca onun diğer insanlarla ilişkisinde açığa çıkar. Bu açıdan, benim daha önce ilk makalelerimden birinde[3] sorduğum şu soru sorulabilir: Bir toplum için en kötü şey birbirine karşıt programları ve dogmaları üzerinden birbiriyle savaşan halklara, gruplara ya da hiziplere bölünmek midir; yoksa birbiriyle barış içinde yaşasa da her biri bireysel olarak kendisiyle cebelleşen, kuşkuculuk, çözümsüzlük, cesaretsizlik bataklığından kurtulamayan bireylere sahip olmak mıdır? Kendi içinde savaşan zihinlerin ateşli ve sürekli savaş halini kaplayan bu yüzeysel barış hali mi daha iyidir, yoksa en kanlı savaşlar, din savaşları, en kanlı devrimlerdeki politik hezeyanlar bu uyuşukluk halinden daha mı iyidir? Bu iki çözümden birini seçmek durumunda kalsaydık, itiraf edelim ki toplumsal problem fazlasıyla çetrefil bir hale gelirdi. İnsanlar savaş alanında birbirleriyle savaşmaya yahut sınai ya da politik rekabet arenasında umutsuzca dövüşmeye bir son vermiş olsalar bile birbiriyle

3 Bu makale *Taklidin Yasaları* kitabımın 1. bölümünün son kısmına eklenmiştir.

çelişen rahipler ile doktorlar arasında, saygıdeğer ağızların eski ahlaki ilkeleri ile formüle edilmeye cesaret bile edilemeyen karşıt ahlaki pratikler arasında gidip gelen kaygılı, kararsız, cesaretsiz ruhların derin rahatsızlığına düşmüş olmazlar mı? Ve insanlar çelişkili doktrinler ve alınacak tutumlarla ilgili içsel gelgitlerine, çalkantılarına ve tartışmalarına bir son verdiklerinde, yaptıkları farklı tercihlere bağlı olarak iki kampa ayrıldıkları ve savaş yolunu tuttukları açık değil midir? O halde dışsal savaş ile içsel mücadele arasında bir seçim yapmalıyız. Kalıcı barış hayali kuran son hayalperestlerin –ki ben de bunlardan biriyim– içine düştükleri ikilem budur.

Ama neyse ki hakikat daha az üzücü ve daha az umutsuzdur. Gözlemler dışsal ya da içsel her türlü mücadele halinin her zaman nihai bir zafere ya da bir barış antlaşmasına doğru gittiğini ve sonunda da vardığını kanıtlar. İçsel mücadeleye gelince. Ona ne ad verirsek verelim, kuşku, kararsızlık, kaygı ya da umutsuzluk, şu çok açıktır: Buradaki mücadele her zaman sıra dışı ve geçici bir kriz olarak ortaya çıkar ve hiç kimse bu durumu normal bir durum olarak karşılamaz ya da kararlı bir iradenin ve sağlam kurulmuş bir yargının rehberliğinde düzenli çalışmayı içeren sözde sakin bir barışa karşılık tüm acı dolu çalkantılarıyla bu mücadeleyi tercih etmez. Peki insanlar arasındaki dışsal mücadelede durum farklı mıdır? Tarih doğru yorumlandığında görülecektir ki savaşlar her zaman belirli bir yöne doğru evrilir ve yüz defa tekrarlanan, iç içe geçmiş tarihsel çalı çırpıların arasından kolayca ayıklanan bu yön aşamalı olarak seyreldikten sonra bize gelecekte yok olacağının müjdesini verir. Aslında bu taklitsel ışımanın hiç ara vermeksizin yeraltında toplumsal alanı genişletmeye çalışmasıyla toplumsal fenomenler de genişler ve savaş bu harekete katılır. Küçük klanlar arasındaki sınırsız sayıda, çok küçük ama

inanılmaz vahşi savaşlardan; daha az sayıdaki daha geniş, ama daha az kindar savaşlara geçiyoruz: Bu savaşlar önce küçük şehirler, sonra büyük şehirler, sonra da sürekli genişleyen uluslar arasında yapılır; böylece sonunda büyüklüklerini barışçıl olmalarıyla elde eden çok büyük uluslar arasındaki çok ihtişamlı ama içinde hiçbir gaddarlık barındırmayan ve çok ender görülen uyuşmazlıklar çağma geliriz.

Küçükten büyüğe, çok sayıda küçükten az sayıda büyüğe doğru gerçekleşen savaşın evriminin ve genel olarak her türlü toplumsal fenomenin şu ana kadar serimlediğim bilimlerin evrimiyle çelişir gibi gözüktüğünü belirtmek için burada durayım. Fakat aslında bu durum dolaylı bir kanıt ve onaylama olarak görülebilir; çünkü olgular dünyasındaki her şey küçükten büyüğe giderken, fikirler dünyasında ayna terse döner, her şey büyükten küçüğe gider ve analizin ilerlemesiyle birlikte gerçekten açıklayıcı temel olgular ancak yolculuğun sonunda açığa çıkar.

Şimdi ana tartışmaya geri dönebiliriz. Bir bütün olarak savaş temelde sakinleşme süreçleri olan bu ardışık aşamaların ve genişlemelerin her birinde seyrelmiş ya da en azından nihai sönümlenmesine doğru bir tarzın içine girmiştir. Devletlerin her genişlemesi –kabilelerin site, sitelerin krallık, imparatorluk, büyük federasyonlar haline gelmeleri– gittikçe genişleyen bir bölgede savaş halinin ortadan kalkması anlamına gelir. Günümüze gelinceye kadar dünyada her zaman daracık bölgeler, örneğin dağların arasına sıkışmış bir vadi, büyük bir ada, ana kıtadan kopmuş ve zamanla iç denizlerin arasında kalan küçük parçalar var olmuş, bunların her birinin kendi içinde bir evren oluşturduğu düşünülmüştür. Bu küçük evrenlerin, bütün yöre sakinlerini aynı boyunduruğun altına sokan bir dizi fetihle zararsız hale getirilmesiyle, peşinden koşulan ana hedef olan evrensel barışa güya ulaşılmıştır.

Bu tür bir geçici soluklanma Eski Mısır'da, Çin İmparatorluğu'nda, İnka İmparatorluğu'nda, Pasifik Okyanusu'nun bazı adalarında ve Roma İmparatorluğu'nda görülmüştür. Bu büyüleyici hedef kısmen ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra gözden kaybolmuş, dünyanın sanıldığından daha büyük olduğu anlaşılmış, o ana dek varlığından haberdar olunmayan güçlü komşularla önce barışçıl ilişkiler kurulmuş, ancak kısa süre içinde ipler gerilmiş ve dünyada barış içinde oturabilmenin koşulu fethetme ya da fethedilme haline gelmiştir. Savaşların sürekliliği sonuçta barış alanının kademeli genişlemesidir. Ancak bu genişleme belirsiz kalamaz; bu uçucu serap sonsuza dek eziyet etmeye devam edemez; çünkü yerkürenin sınırları vardır ve uzun bir süredir onun etrafını turluyoruz. Çağımızı karakterize eden, bir anlamda onu geçmişten derin bir şekilde ayıran şey – tarihin yasaları önceki çağlardan ne eksik ne fazla ona da uygulanıyor olsa da – şudur: Tarihte ilk defa büyük uygar devletler uluslararası politikada kapsam bakımından daha önce olduğu gibi yalnızca bir ya da iki kıtayı değil, yerkürenin tamamını kucaklar ve böylece savaşın evrimindeki son aşama manılamayacak denli baş döndürücü bir perspektifle kendisini açığa vurur; bu perspektifin nihayete ermesi elbette hiç de kolay değildir, fakat bu, gerçek bir sondur ve bu defa hiçbir hayal kırıklığına yer kalmayacak, biz ona yaklaştıkça o bizden kaçmayacaktır. Burada bütün kalpleri heyecanlandıran bir şey yok mu? Barış bir nehir yamacında, örneğin Nil'in ya da Amur Nehri'nin ya da küçük bir denizin kıyısında kurulduktan sonra – Meçnikov'un işaret ettiği ve taklitsel ışıma yasalarının harikulade açıkladığı üzere barış önce nehirlerde, ardından Akdeniz'de hayata geçtikten sonra – uygarlık okyanussal, başka bir deyişle gezegensel hale gelmiştir ve şimdi de büyüme krizleri çağının kapanmasıyla birlikte onun en büyük atılımı başlamak üzeredir.

Savaşlar son bulmuş olsa bile, insanlar arasındaki sancılı mücadelelerin ortadan kalkmayacağı doğrudur. Savaşın başka biçimleri vardır, özellikle rekabet bunlardan biridir. Ama daha önce söylediklerimizi rekabet için de söyleyebiliriz; o da artık politik değil, ekonomik bir toplumsal karşıtlıktır. Savaş gibi rekabet de küçükten büyüğe, çok sayıda çok küçükten, pek az sayıda çok büyüğe gider. Rekabet başlangıcından itibaren üç tür altında ortaya çıkar: Aynı ürünü üreten üreticiler arasındaki rekabet, aynı ürünü tüketen tüketiciler arasındaki rekabet ve aynı ürünün üreticileri ile tüketicileri, satıcıları ile alıcıları arasındaki rekabet. Farklı ürünler açısından arzular arasında hiçbir karşıtlık olmadığından, ürünler değiş tokuş edilebilir olduğunda daha çok karşılıklı adaptasyon söz konusudur.

Burada çok hassas bir konuya değiniyoruz. Kolektif ya da ona karşıt bir konum yerine, çok özel bir tutum alacağımız için bu konuda doğruluğu tartışılmaz bir-iki açıklama yapalım. *Rekabet* muğlak bir sözcüktür; yerine göre hem *yarış* hem de *mücadele* anlamına gelir. Bu yüzden bu çift yönlü olgunun karşıtlık yönünü görüp onu reddedenler ile yalnızca adaptasyon yönünü görüp onun getireceği uygarlaştırıcı icatlar için onu yere göğe sığdıramayanlar arasında sürekli bir ihtilaf vardır. Gelgelelim biz burada rekabetin olumsuz yönünü ele alacağız.

Asıl mesele aynı ürünün farklı tüketicilerinin ya da üreticilerinin arzularının birbiriyle çatışması ya da çelişmesi, hatta birilerinin arzularının başkalarının arzularıyla karşı karşıya gelmesi değildir. Üretici ile müşteri bu anlamda uyum içindedir, birinin satmak istediğini diğeri almak ister. Elbette fiyat her zaman aynı değildir, fakat onların uzlaşabilecekleri, anlaşmazlığı sona erdirebilecek bir fiyat her zaman vardır. Her üreticinin tıpkı üretim gibi

yalnızca geçici olarak daralan kendi müşterisi ve pazarı olduğu sürece, üreticilerin arzuları hiçbir şekilde çelişik değildir. Arzularının zıt olması için, üretim araçlarının yayılmaya başlaması, her bir üreticinin daha fazla üretmeyi ve başkasının üretimine el koymayı arzulaması gerekir. Uygarlığın, üretim imkanlarını sürekli genişletmesi bakımından üreticiler arasındaki bu mücadelenin kaçınılmaz olduğu ve gittikçe daha sert bir hal aldığı doğrudur. Belirli bir ürünü tüketenlerin arzularıyla ilgili de şunu söyleyebiliriz: Aynı ürünü almak için birbirlerine zarar vermeden rekabet edenler bu ürünün üretimiyle tüketimi eşit oranda geliştiğinde genelde birbirlerine yardım ederler. Dolayısıyla ne kadar çok insan bisiklet satın almayı arzularsa, bisikletin fiyatı o kadar düşer. Tüketicilerin arzularının gerçekten çelişkili oldukları durum, belirli bir ürünün arzının talebinden daha az olduğu –genelde temel ihtiyaç maddelerinde ve çok lüks ürünlerde görülür– ve arzın, modanın bulaşıcı etkisiyle artan arzu kadar hızlı artamadığı durumdur.

Bu açıklamalardan sonra önceki tartışmamıza dönebiliriz. Burada ayrımını yaptığımız üç rekabet türü ele aldığımız yasaya uygundur. Satıcı ile alıcı arasında küçük ilkel pazarlarda sürekli ve çok sayıda küçük pazarlık olur. Zamanla bu pazarlıklar ortadan kalkar, onların yerini belediye meclisinin buğday ya da et fiyatlarına koyduğu vergi yükümlülüklerinin etkisiyle daha büyük satışlar alır. Zamanla bu satışlar da ortadan kalkar ve onların yerini, ulus içindeki büyük üreticilerin ya da tüketicilerin çıkarlarını korumak amacıyla ticaret odalarının önerdiği bazı gümrük vergilerinin çıkmasıyla yine daha büyük satışlar alır. Tüketiciyle üreticinin bütünleştiği, tüketici kooperatifi adı verilen işletmeler söz konusu rekabet türüne bir son verme ihtiyacından doğmuş ve bu şekilde gelişmişlerdir. Böylece alıcılar arasındaki rekabet de

artar.[4] Bütün küçük ilkel pazarlarda bir torba buğday, bir hayvan kafası üzerinde dönen rekabet birkaç kişiyle sınırlıdır. Bu pazarlar genişlemeye ve sayıca azalmaya başlayınca, çok sayıda küçük rekabet de çıkarların birleşmesiyle ya da çoğunlukla küçük yerel tekellerin oluşmasıyla sona erer. Onların ardından sürekli büyüyen çok daha geniş çaplı rekabetler gelir; sonunda tarım sendikaları gibi önemli birlikler ya da hepimizin çok iyi bildiği karteller ya da tröstler gibi daha geniş tekeller kurulana dek bu böyle gider.

Şimdi en çok incelenmiş ve aslında en vahşi rekabet türüne geliyoruz; en iyi şekilde kavranan bu rekabet üreticiler arasındadır. O, küçük pazarlar için birbiriyle çekişen, ilkel bir tarzda yan yana düşen ve neredeyse tamamen kendi içine kapalı sayısız küçük tüccar arasındaki mücadeleyle başlar. Ama bu tüccarlar kendi engellerini aşıp daha büyük fakat daha az sayıdaki pazarlara karışırlar. Küçük rakip dükkanlar da bazen isteyerek bazen zorla daha büyük fakat az sayıdaki fabrikalarda birleşirler; burada üreticinin işi önceden kendi kıskanç karşıtlığına yem olurken, şimdi uyumlu bir şekilde yönlendirilir ve bu fabrikalar arasındaki rekabet dükkanlar arasındaki daha önceki rekabeti daha geniş bir ölçekte yeniden üretir. Bu böyle devam ederek sonunda, gittikçe tek pazar olma yolunda ilerleyen bu pazarların aşamalı olarak büyümesiyle sanayide ve ticarette dev şirketler oluşur. Elbette bu dev şirketler de kendi aralarında iyi anlaşamadıkları durumlarda birbirleriyle rekabet edeceklerdir.

---

4 Bugün açlık zamanlarında bir çuval un için rekabet edenler yalnızca Kırım ya da Amerika'nın ücra köylerinde yaşayanlar –önceden olduğu gibi mahalledeki üç beş kişi– değil, fakat bütün Avrupa uluslarının tacirleridir. Aynı şekilde, sıradan zamanlarda en karanlık Fransız şatolarında bir sanat başyapıtını ya da eski bir kitabı satın almak için amansız bir savaşa girenler artık komşu köylerdeki ya da belli bölgelerdeki amatörler değil, Amerikalı milyarderlerdir.

Kısacası rekabet gittikçe genişleyen eşmerkezli çemberlerle gelişir. Fakat rekabetin bu genişlemesinin altında yatan koşul ve onun varlık nedeni birlikteliklerin genişlemesidir. Birlikteliğin ya da tekellerin genişlemesi denerek buna itiraz edilebilir. Diyelim ki öyle, ama yine de tekel, rekabet sorununun içerdiği iki çözümden yalnızca bir tanesidir; tıpkı emperyal birliğin savaş sorununun iki çözümünden yalnızca bir tanesi olması gibi. Bu sorunlardan ilki bireylerin bir araya gelmesiyle, diğeri de halk federasyonuyla çözülebilir. Bununla birlikte tekel yayıldıkça hafifler ve belli üretim türlerinde evrensel olması gerektiğinde – tekelin yöneldiği amaç budur ve Paul Leroy-Beaulieu bu amacın asla ve kesinlikle gerçekleştirilemeyeceğini söylediğinde haksızdır[5] – muhtemelen daha güçlü bir rekabetin yer aldığı koşullara göre daha katlanılır olacaktır. Öyleyse rekabet ya tekelleşmeye (en azından kısmi ve göreceli bir tekelleşmeye) ya da bir rakipler birliğine doğru gider; tıpkı savaşın ya kaybedenin ezilmesine ya da onunla adil bir

5 Bir tekel her zaman kısmi ve görecelidir. Paul Leroy-Beaulieu rekabetin asla mutlak ve ***eksiksiz*** bir tekele yol açmadığını söylemekte hiç kuşkusuz haklıdır. Verdiği örnek büyük mağazalardır. Örneğin Bon Marché küçük mağazalar arasındaki rekabeti aştıktan sonra Louvre, Printemps, Samaritaine gibi mağazalarla yeni rekabetlere girer. Bu örnek ilk bakışta oldukça ikna edicidir. Fakat gerçekte, belirli bir alanda ve ölçüde ticari devlerin her biri binlerce küçük firmanın mücadele verdikleri bir alanı tekelleştirmeyi başarmış, kendi bölgesindeki müşterileri tutmuş ve şu ya da bu nedenle – kapris ya da moda fark etmez – bu alanı sırf kendisine ait kılmıştır. Bunun nedeni genellikle bu devasa firmanın belirli bir ürünün kalitesi konusunda rakiplerini geride bırakıp üne kavuşmuş olmasıdır. Aslında, büyük dükkanlar arasındaki bu sözde rekabet kolayca yatıştırılabilir ve karşılıklı anlayış yoluyla zayıflatılabilir – az sayıda firmanın olduğu durumda, onların yerini çok sayıda firmanın aldığı duruma göre bir anlaşmaya varmak çok daha kolaydır. Ayrıca böyle bir rekabet gittikçe basit bir iş bölümü olmaya ya da daha ziyade, bu firmaların paylaştıkları ya da paylaşıldıkları kısmi tekellerin bölüşümü halini almaya meyleder.

antlaşma imzalanmasına doğru gitmesi gibi. Ama sonuçta her iki durumda da kısmi ve göreceli de olsa ortaya bir barış ortamı çıkar. Fetheden devletlerin büyümesi de yine aynı sonucu doğurur. Orta Çağ'daki derebeyliklerin yerini alan büyük modern devletler, eksik ve kısa süreli olduğunu kabul ettiğim ama tıpkı bugünkü büyük silahlanma yarışları gibi kapsam ve süre bakımından gittikçe uzayan bir barış süreci içine girmişlerdir. Rekabetin tekele (ya da birlikteliklere) varacağını inkar etmek ve bu yüzden rekabeti onu kötüleyenlere karşı savunduğumuza inanmak onun lehine öne sürülebilecek tek bahaneyi reddetmektir. Bu tıpkı, militarizme dönük saldırılara karşı onu savunmak amacıyla savaşın bir zaferin ardından barış getirdiğini göstermek için çabalamaya benzer. Savaşın, daha büyük ölçekte bir barış meydana getirmek için barıştan yararlandığı ve rekabetin de daha sonra tekrar ortaya çıkmak üzere birlikteliğin içinde kendisini birlik, korporasyon ve sendikalar biçimi altında çözdüğü doğrudur. Ama böylece sonunda çok az sayıdaki devasa birliklere varırız. Onlar da artık daha fazla gelişemeyeceklerinden ancak bir süre birbirleriyle kavga ettikten sonra bir araya gelebilirler.

Üçüncü büyük toplumsal mücadele biçimi *tartışma*dır. Hiç kuşkusuz bu biçim, önceki biçimlerde de mevcuttur, ancak savaş ve rekabet içinde tartışmaları barındırsa da, savaş ölümcül sonuçlara yol açarken, rekabet yıkıcı sonuçlara yol açar. Sözel tartışma hakkında açık ve basit birkaç kelam edelim. Burada süreç hiç de aşikar olmasa da sözel tartışma gelişirken tıpkı biraz önce betimlediğim gibi gelişir –çünkü gelişmeyen, iyi ki de gelişmeyen, çok sayıda küçük özel tartışma vardır. Unutmayalım ki ancak aynı zihindeki iki çelişkili fikir arasındaki zihinsel tartışma bir son bulduğunda, sorunu farklı şekilde çözen iki insan arasında sözel tartışma olanaklı hale gelir. Aynı şekilde, insan grupları ya da

gittikçe genişleyen gruplar arasındaki sözel, yazılı ya da basılı tartışmanın yerini iki insan arasındaki sözel tartışmanın almasının koşulu, daha dar bir tartışmanın göreceli ve geçici bir anlaşmayla ya da bir tür ittifakla sona ermesidir. Bu gruplar öncelikle, birbiriyle kavga halinde olan çok sayıda küçük gruba, klana, kiliseye, tartışma platformuna bölünür; sonunda çok sayıda polemikten sonra birbirlerine karşı ölümcül bir savaş veren çok az sayıdaki büyük partiler, dinler, meclis grupları, felsefe ve sanat okullarında bir araya gelirler. Katoliklik inancı da bu şekilde yavaş yavaş oluşmadı mı? Kilise tarihinin ilk iki-üç yüzyılı boyunca her yerel kilisenin üyeleri arasında çok canlı, hatta kimi zaman kanlı sayısız tartışma çıkıyor, sonunda bunlar belirli bir itikatta anlaşıyor, ama komşu kiliselerle başka bazı noktalarda anlaşmazlık çıkıyordu; işte böylece ortaya bölgesel birlikler, konsüller çıkmadı mı, bunlar da aralarında bazen anlaşmazlıklar yaşasalar ve bu tür tartışmaları ulusal ya da ekümenik konsüllere taşısalar da bu güçlükleri çözmediler mi? Eski Fransa'nın monarşi biçimi, yeni Fransa'nın demokrasi biçimi altında kurduğu politik birlik aynı şekilde meydana gelmiştir. Dilsel birlik adını verebileceğim birlik de yine benzer bir şekilde oluşmuştur –bununla, saflaştırıcı eğilimlere direnen lehçeler ve bölgeler arasındaki mücadelelerin ardından gelen ulusal dil birliğini kastediyorum. Hukuk yasalarının birliği de benzer biçimde tamamlanmıştır: Haklar konusunu tartışan binlerce kişiyi kapsayan (mahkeme kayıtlarının gösterdiği üzere hepsini değil) sayısız yerel gelenek ortaya çıkmış, birbiriyle çatışan bu gelenekler birtakım bölgesel gelenekler tarafından uzlaştırılmış, sonunda da ortaya tektip bir hukuk sistemi çıkmıştır. Bilimin birliği de yine benzer düşünceler etrafında, farklı şekilde ortaya konulan ve yeniden açılan, bilim insanları ve bilim okulları arasındaki tartışmalar üzerinden değerlendirilebilir.

Bütün bu tartışma biçimleri içinde hukuki tartışma, ticari ya da sivil davalar en çok ilgiyi hak eder. Hukuki süreçlerin kapsamının genişlediği ve bu genişlemeyle birlikte hızla kendi yok oluşuna koştuğu doğru mudur? Evet, bu önerme ne kadar tuhaf gelse de ilk bakışta doğru gözüküyor. Öncelikle, şu açıktır ki ilkel halklarda davalar özel savaşlardan farklı değildir ve bu bakımdan devlet-yargıcın mutlak egemenliği olmadan şikayetçiler arasındaki çok sayıda anlaşmazlık ancak darbelerle sonuçlanabilir. Davalar düşük çaplı düellolardır, savaşların çekirdekleridir. Savaşlar ise tam aksine uluslar arasındaki hukuki davalar, uluslararası bir otoritenin yokluğunda doğal gelişimine ulaşan ikame davalardır. O halde günümüzde mahkemelerde görülen hukuki anlaşmazlıklarla, Orta Çağ'da ilgili tarafların silahlı destekçileri arasındaki kavgalarla ya da daha önceki zamanlarda akraba kavimler arasındaki anlaşmazlıklarla karşılaştırdığımızda, davaların ateşinin gittikçe düştüğünü kabul etmemiz gerekir.

Şunu da eklemeliyim ki hukukun genişlemesiyle birlikte bu ateş daha da sönümlenmiştir. Aslına bakarsanız hukuki sorunların kapsamının, yerel gelenekler bölgesel geleneklerin ve sonra da ulusal yasaların yerini aldığı ölçüde genişlediğini söyleyebiliriz: Hukuki süreçlerin herhangi bir birleşme aşamasında görülen herhangi bir dava (yani herhangi bir hak sorunu) taban tabana zıt iki fikir doğurur ve dolayısıyla genel bir nitelik kazanır. Böyle bir genelleşme süreciyle birlikte her tür tartışma nihayet son aşamasına varır: Yargıtay verdiği kararla bu tür davanın kökünü kurutur. İçinde bulunduğumuz yüzyılda bile ne çok davanın kökü kurutulmuştur!

İnsanların uygarlaştıkça tartışmaya daha fazla teşne oldukları, özel kamusal tartışmaların, basındaki polemiklerin, meclisteki tartışmaların özel tartışmaların yerini almak şöyle dursun, onları

besledikleri söylenerek bana itiraz edilebilir. Bu çok sığ bir itiraz. Vahşiler ve barbarlar pek az tartışıyorlarsa (ki bu iyi bir şeydir çünkü onların tartışmaları çoğunlukla anlaşmazlık ve kavgayla sonuçlanır), bunun nedeni aslında neredeyse hiç konuşmuyor ya da düşünmüyor olmalarıdır. Onların çok az sayıda fikrini bile incelesek, sıklıkla birbirlerine girdiklerini görüp şaşırabiliriz ve hatta bu kadar az farklı ilgiye sahip insanın kavgaya bu kadar meraklı olması bizi hayrete düşürebilir. Oysa tam aksine, burada pek az fark edilen ama aslında hayranlık duyulması gereken bir şey var: Bizim uygarlaşmış kentlerimizde sohbet ve okuma yoluyla aramızda çok sayıda fikir gidip gelse de aslında ortada pek az tartışma vardır ve bunların da pek azı canlıdır. Bu kadar çok düşünüp konuşan insanların kırk yılda bir birbirleriyle çelişmeleri, çok sayıda eylem icra edip çok az çatışmaları şaşkınlık uyandıran bir durumdur; tıpkı bu kadar kalabalık ve hareketli caddelerimizde az sayıda kaza görmemiz ya da uluslararası ilişkilerin bu kadar karmaşık ve geniş kapsamlı olduğu bir çağda çok az sayıda savaş olması gibi! Peki ne oldu da bu kadar çok konu üzerinde uzlaşmaya vardık? Yüzyıllar süren tartışmalar sonucunda biçimlenen üç temel alan din, hukuk ve bilimdir. Şunu da belirtelim ki uygar bir ülkede kamusal tartışmalara gösterilen canlı ilgi ve hassasiyet barbar ülkelere göre çok daha fazladır. Bugün meclis oturumlarında şiddet oranı artarken, kafe ve salon tartışmaları yumuşak bir havada geçmektedir.

Özetleyecek olursak, insan gruplarında temelde savaş, rekabet ve tartışma olmak üzere üç biçimde ortaya çıkan mücadele-karşıtlık, geçici barış koşullarının sağlandığı alanların sürekli artmasıyla bir ve aynı gelişme yasasına uyduğunu bize kanıtlar; bu barış koşullarının yerini bazen daha merkezi ve geniş ölçekteki anlaşmazlıklar alırken sonunda kısmi de olsa bir nihai anlaşma

zemini oluşur. Buradan şu sonuç çıkar –ki böyle düşünmek için başka nedenlerimiz de var: Mücadele-karşıtlık tıpkı organik ve inorganik dünyada olduğu gibi toplumsal dünyada da aracı bir terim rolü oynar ve yıkıma doğru ilerleyen gelişiminin bir sonucu olarak zamanla yok olmaya, kendisini tüketmeye ve ortadan kalkmaya mahkumdur. Fenomenlerin Tekrarı, Karşıtlığı ve Adaptasyonu adını verdiğim, evrenin üç büyük bilimsel yönü arasındaki ilişkiyi ifade etmek ya da daha ziyade açıkça ifade etmek için şimdi uygun bir andayız. Son iki yön birinciden çıkar ve ikinci yön her zaman olmasa da genelde birinci ile üçüncü yön arasında aracı görevi görür. Çünkü fiziksel kuvvetler dalgalı tekrarlarıyla geometrik olarak yayılır ya da yayılma eğilimi gösterirler; birbirlerine karışır ya da uyum sağlayarak bütünleşirler; onların birbirine karışmasıyla gelen şoklar görünüşe göre yalnızca karışmaların birleşmesi için gereken hazırlık süreçlerini oluşturur. Çünkü canlı türler bireysel kopyaların kalıtımsal tekrarıyla geometrik oranda bir artma eğilimi gösterirler ve ya mutlu ve doğurgan melezler verir ya da Darwincilerin ayrıntılı bir şekilde inceledikleri üzere varoluş mücadelesine girerler –Darwinciler yaşamsal karışmayı yalnızca ölümcül yan açısından ele alır ve bu itibarla açık bir abartıyla onu yeni türlerin yaratımını belirleyen tek ya da başat etmen olarak görürler. Ve çünkü, yine benzer şekilde bir dogma, bir ifade, bilimsel bir ilke, ahlaki bir kural, bir dua, bir endüstriyel işlem ya da bu gibi her türlü toplumsal fenomen taklitsel tekrar yoluyla geometrik olarak yayılma eğilimi gösterir; birbirleriyle hoş ya da nahoş bir tarzda etkileşime geçerler. Bu şu anlama gelir: Onların uyumsuz yanları belirli zihinlerde bir araya gelir, mantıksal ya da ereksel düellolara mahal verir, bu da toplumsal karşıtlıkların (savaşların, rekabetlerin ve polemiklerin) ilk tohumlarını atar; bu arada onların uyumlu yanları dahi

zihinlerde, hatta bazen de sıradan zihinlerde bir araya gelir, doğru mantıksal sentezler, icatlar ve doğurgan oluşumlar üretirler; bunlar da her türlü toplumsal adaptasyonun kaynağı olacaktır.

Bu üç terim hiç durmadan işleyen çembersel bir dizi oluşturur. En temel toplumsal adaptasyon olan icat kendi taklitsel ışınlarından birinin eski ya da yeni bir başka icattan yayılan taklitsel bir ışınla karşılaşması yoluyla yayılır, yeni mücadeleler yaratmaya ya da bir süre sonra yeri geldiğinde (doğrudan ya da bu mücadelelerin sonucunda taklitsel olarak) ışın yayacak yeni ve daha karmaşık icatlar doğurmaya meyleder ve bu şekilde güçlenir. Şunu da belirtelim ki toplumsal mücadele-karşıtlığın temel unsuru olan mantıksal düello tıpkı toplumsal adaptasyonun temel unsuru olan mantıksal sentez gibi toplumsallaşmak, genelleşmek ve büyümek için tekrara ihtiyaç duyar. Ama şöyle bir fark vardır ki iki fikir arasındaki anlaşmazlık halinin ya da hatta bu iki fikirden birini seçen insanların kendi aralarındaki dışsal anlaşmazlık halinin taklitsel yayılımı bir süre sonra bu anlaşmazlığı tüketir ve ona bir son verir, çünkü her kavga tüketicidir ve bir zaferle sonuçlanır. Bununla birlikte yeni bir hakikatin aydınlığında ifadesini bulan içsel ya da dışsal uyum halinin taklitsel yayılımı önceki bilgimizin bir sentezi ya da onun ışınlarını gören bütün zihinlerle kendi zihnimizin bütünleşmesidir; bu yüzden bu yayılımın durması için hiçbir neden yoktur, hatta ilerledikçe daha da güçlenir. Demek ki bu üç terim karşılaştırıldığında birincisi ve sonuncusu yükseklik, derinlik, önem ve belki de süre bakımından ikincisini çok çok aşar. İkinci terim olan karşıtlığın tek faydası icada yönelik dehayı kışkırtmaya elverişli zıt kuvvetler arasında gerilim yaratmaktır. Örneğin savaşta bir tarafa zaferi getirecek olan icat, savaşı geçici olarak sonlandırır; sanayide rakip taraflardan biri tarafından geliştirilen ve tekelleştirilen icat, zaferi getirir ve rekabete geçici olarak

son verir – felsefi, bilimsel, hukuki, estetik ya da diğer alanlardaki icatlar bir anda sayısız tartışmayı sonlandırır, ancak kısa bir süre sonra başka tartışmaları beraberinde getirir. İşte karşıtlığın tek faydası, tek varlık nedeni budur. Öte yandan icat kim bilir kaç kez karşıtlığın çağrısına yanıt vermemiştir! Savaş kim bilir kaç kez dehayı açığa çıkarmak yerine onu biçip atmıştır! Kim bilir kaç yetenek basındaki polemikler, meclisteki tartışmalar, kongredeki anlamsız ayak oyunları yüzünden sönüp gitmiştir. Söylenebilecek tek şey – nitekim bu biraz önce varılan sonucu destekler – üç mücadele biçimi tarihsel üstünlük sırasına göre ardı ardına dizildiğinde, bu sıralamanın tam da onların yaratıcılığı açığa çıkartma yetenekleriyle örtüştüğüdür. Savaşın egemen olduğu bir çağdan, rekabetin ve sonuçta tartışmanın egemen olduğu bir aşamaya geçilir. Bununla birlikte bir toplum uygarlaştıkça, değiş tokuş rekabetten, sohbet tartışmadan ve enternasyonalizm militarizmden daha hızlı gelişir.

Şimdiye kadar yalnızca mücadele-karşıtlıklardan, yani birbiriyle çarpışan iki eş zamanlı terimden bahsettik. Ritim-karşıtlıklar ise bir artıp bir azalma, gidiş-geliş gibi niceliksel ya da niteliksel her türlü ardışık terimden oluşur. Bu tür karşıtlıklar ilk bakışta diğerlerine göre daha az esrarengizdir, çünkü içlerinde hiçbir felç edici ya da yıkıcı kuvvet barındırmazlar. Ancak yakından baktığımızda, yerine göre lehte ya da aleyhte olabilen ya da bir evet bir hayır diyebilen bu gelgit kuvvetlerini anlamanın, birbiriyle çarpıştıktan sonra denge durumuna gelen iki kuvvetin karışmasını anlamaktan daha zor olduğunu görürüz. Bu yıkıcı karışmalar en azından görünüşte tesadüfi ve beklenmediktir ve onları tıpkı bir vücudun gölgesinden ayrılamaması gibi yaratıcı karışmalardan zar zor ayırabileceğimizi biliriz. Tabii burada bizdeki zıt eğilimlerin ve dışarıdan gelen rakip önerilerin karşılıklı

olarak etkisizleşmesi ya da dengeyi bulması bizim doğal özelliklerimizin açığa çıkmasını sağlar ve bu da belki de mücadele fenomeninin en iyi temellendirmelerinden biridir. Fakat ritim, niteliksel ya da niceliksel ritimlere kendi isteğiyle ev sahipliği yapan kuvvetlerin normal bir oyunu olarak ortaya çıkar. Ancak şunu da itiraf etmeliyim ki bu gelgitin, bu çocukça dengenin daha geniş bir ölçekte doğru olduğunu, yani çözülme sürecinin tam da evrimin tersi, ilerlemenin geriye dönmesi olduğunu ve her şeyin hiçbir bütünsel yönelim olmadan sonsuza dek yeniden başlamaya doğru gittiğini düşünmek için ciddi nedenler olsaydı, o zaman Schopenhauercı umutsuzluğun pençesine düşmüş olurdum. Ne mutlu ki böyle bir durum yok; ve ritim adını hak eden düzenli ve bir şekilde tam ritim ancak fenomenlerin ayrıntısında, onların tam tekrarlarının koşulu olarak ve çeşitlenmeleri aracılığıyla açığa çıkar. Bir gökcisminin yörüngesi ancak eliptik gidiş-geliş rotasına göre kendisini tekrar eder; aynı şekilde bir ses ya da ışık dalgası ancak dikdörtgen, çembersel ya da eliptik gidiş-geliş rotasına göre kendisini tekrar eder; bir kas öğesinin kasılması ya da bir sinir öğesinin sinir sistemine bağlanması ancak tekrar başlangıç noktasına geri dönen minik bir çembersel süreç yoluyla kasın içinde ya da sinir boyunca yayılır. Kısa bir süre önce Baldwin taklidin kendisinin de "çembersel bir tepki" olduğunu ve bu tepkinin "aynı uyarım koşullarını yeniden üreterek aynı durumları *geri çağırabilen* uyarımları tutmaya çalışan kassal bir tepki" olarak tanımlanabileceğini gösterdi. Baldwin bu alıntıyı yaptığım kitabında benim taklit sözcüğüne atfettiğim anlamı daha da genişletiyor ve onu genelleyerek hem yaşamsal hem de toplumsal işlevleri kapsayacak bir hale getiriyor. Şöyle yazıyor Baldwin: "Taklit adını verdiğimiz çembersel ya da kendi kendisini tekrar eden tepki türü temel bir türdür ve her tür motor etkinlik sırasında her zaman aynı kalır."

Oysa tekrar, yani fenomenlerin düzenli ardışıklığı yalnızca, onların rotalarının ve evrimlerinin altında yatan koşuldur ve bu koşul her zaman az çok düzensiz ve resimseldir ve yayıldıkça daha da öyle olur. Öte yandan ritmik gidiş-geliş, tamlığını kendi rotasında değil, yalnızca ardışık düzeni içinde sergiler. Bu durum niceliksel ritim için dahi geçerlidir; gelişme sürecindeki bir uygarlığın rotası boyunca ölçüm yapma yolu bulan istatistik sayesinde genel artış ve azalış anları saptanır. Burada gözlemlenen artış ve azalış çok nadiren eşit ve benzerdir. Örneğin zenginliği, menkul değerlerin fiyatlarını, dini inancı, eğitimi, suçu, vb. temsil eden artış eğrileri aynı genel ve özel niteliklere sahip azalış eğrilerine tam karşıt bir konumda bulunur. İstatistikçiler bunu çok iyi bilirler. Çok sayıda toplumsal evrimin, özellikle de en önemli olanlarının tersine çevrilemez bir karaktere sahip olduğunu daha önce başka bir yerde vurgulamıştım. Burada bu konuya bir kez daha dönmüyorum.

O halde karşıtlığın, iki büyük biçimi içinde her zaman yardımcı ve aracı bir karakter sergilediği ve bu bakımdan önem taşıdığı sonucunu çıkartabiliriz. Ritim gibi karşıtlık da doğrudan yalnızca tekrara ve dolaylı olarak da çeşitlenmeye hizmet eder. Çeşitlenme ortaya çıktığında, tekrar ortadan kalkar. Mücadele gibi karşıtlık da yalnızca adaptasyonu teşvik etmesi açısından faydalıdır. Şimdi de bu konuyu ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FENOMENLERİN ADAPTASYONU

Daha önceki iki bölümde yaptığımız açıklamalar, bilimin evrenle yüzleştiği en derin yönü açıklayan "adaptasyon" sözcüğünün gerçek anlamını anlamamız için bizi hazırlamış oldu. Burada bilimin evriminin, gerçekliğin hangi düzeninde olursa olsun, büyükten küçüğe, belirsizden belirliye, yanlış ya da yüzeysel olandan gerçek ya da derin olana geçmekten ibaret olduğunu göreceğiz. Bunun için öncelikle bütünün uçsuz bucaksız bir uyumunu ya da birkaç büyük fakat belirsiz dışsal uyumu keşfetmek ya da tahayyül etmek, bu uyumların yerine sonsuz küçük, sınırsız sayıda doğurgan adaptasyonu koymak gerekir. Aynı zamanda, burada olduğu gibi başka yerlerde de bilginin evrimine tam ters olan gerçekliğin evriminin, içsel küçük uyumları sürekli dışsallaştırma ve onları artan biçimde güçlendirme eğiliminden ibaret olduğunu da göreceğiz. Bu arada yeri gelmişken, biraz önce de ifade ettiğimiz gibi şunu da belirtmeden geçmeyelim; bilginin ilerlemesi yeni ve daha derin uyumları keşfetmemizi sağlarken, aynı zamanda fark edilmeyen ve çok daha derin uyumsuzluklar da gün yüzüne çıkmış olur.

Ama öncelikle birkaç gerekli tanım ya da açıklamayla başlayalım. Bir adaptasyon ya da doğal bir uyum tam olarak nedir? Bir örnek verelim. Yaşamın dışından bir örnek seçelim; organ ile onun işlevi arasındaki ereksel bağlantı açıklama gerektirmeyecek kadar açık olsun. Bu örnek bir nehir havzası olabilir. Burada bir

dağın ya da bir tepe dizisinin nehir suyunun akışına *adapte olduğunu*, güneş ışınlarının bulutlara, yükselen okyanus sularına adapte olduğunu, sonra rüzgarların dağların zirvesine taşınan, yağmur getiren ve kaynakları, dereleri, ırmakları, büyük su akıntılarını besleyen bu bulutlara adapte olduğunu görürüz. O halde hareketli bir denge söz konusudur, eylem devreleri iç içe geçmiş ve kendisini çeşitlemelerle tekrar etmektedir. Denebilir ki canlı bir varlık da benzer bir devre oluşturur; tek fark onun çok daha karmaşık olması ve adaptasyonun, ele aldığımız örneklerdeki gibi tek yönlü değil, karşılıklı gerçekleşmesidir. Organ, canlı işlevin gerçekleşmesini sağlar ve buna mukabil canlı işlev de organın muhafaza edilmesini sağlar. Oysa gezegenimizdeki su rejiminde dağ, suların akışına adapte olurken, dağın beslenmesiyle alakası olmayan suların akışı, dağı çıplak bırakmaya başlar ve bir süre sonra da onu yok eder. Aynı şekilde güneş ışınlarının toprağın sulanmasına adapte olmasında herhangi bir karşılıklılık yoktur.

Unutmayalım ki bu, her zaman tekrar eden bir uyumdur. Bunu biraz önce görmüştük, şimdi diğer örneklere bakalım. Güneş sistemindeki her gezegen mekanik olarak, yani hareket eden bir nokta olarak ele alındığında güneşe doğru düşme eğilimiyle teğet olarak uzaklaşma eğilimi arasında bir uyum sergiler. Bu iki merkezcil ve merkezkaç kuvveti aynı düz çizgi boyunca eyleme geçme eğiliminde olurlarsa ortaya karşıtlık çıkar, ama birbirlerine göre dikey olduklarında ortaya adaptasyon çıkar. (Karşıtlık ve adaptasyon bu şekilde doğal olarak birbirlerine dönüşürler.)[1] Gezegenin çekim kuvvetiyse bu mekanik adaptasyonun çeşitlenmiş tekrarıdır. Jeolojik açıdan, yani katmanbilimsel ve fiziko-kimya-

1 Bir kasırga, bir hortum da atmosferik bir uyum, bir eylemler devresidir. Birbirine engel olmayan, ama doğurdukları sonuç üzerinden birbirini tamamlayan iki kuvvet bu devrede uzlaşmak zorunda kalır.

sal bileşim açısından bakıldığında dahi bir gezegen üst üste binen katmanların çok uyumlu bir düzenlenişidir. Bu noktada eğer Stanislas Meunier'ye inanacak olursak, bu düzenleniş her gezegende ve hatta güneş sisteminin genel bileşiminde dahi meydana gelir. Merkezden çevreye doğru dünyanın bir kesitini aldığımızı varsaysak, ortaya ardı ardına önce akkor, sonra katı, sonra sıvı, sonra gaz katmanlar çıkardı. Buradaki her katman bir diğeri için gereklidir ve bu art ardalık merkezdeki güneşten çıkıp sistemin en uç noktalarına, gaz halindeki Neptün'e kadar giden yıldızların doğası için de geçerlidir. Öte yandan bu benzerliğin doğruluğu bizim için pek de önemli değil.

Her tür kümeleşme, ya birbirine ya da ortak bir işleve göre adapte olan bireylerden oluşur. Kümeleşme *adapte olma* anlamına gelir. Ama bunun yanında birbiriyle ilişkili farklı kümeleşmeler birlikte adapte olabilirler; bu da daha yüksek dereceli bir adaptasyon oluşturur ve bu dereceleri sonsuza dek ayırt etmek mümkündür. Daha basit olmak adına adaptasyonun yalnızca iki derecesini ayırt edelim. Birinci derece adaptasyon ele alınan sistemin unsurları arasında ortaya çıkar. İkinci derece adaptasyon, unsurları onları çevreleyen sistemlere, yani biraz belirsiz bir ifadeyle çevre denilen şeye bağlar. Bir kendiliğin ayarlanışı her tür olgu düzeninde diğer kendiliklerin ayarlanışından büyük ölçüde farklılaşır, tıpkı kendiliğin tekrarının (alışkanlık) başkanın tekrarından (kalıtım ya da taklit) farklılaşması, kendilikle karşıtlığın (tereddüt, kuşku) başkasıyla karşıtlıktan (mücadele, rekabet) farklılaşması gibi. Bu iki adaptasyon türü genelde bir dereceye kadar birbirini dışlar. Politik yapılar ele alındığında özellikle en tutarlı, yani en mantıklı şekilde oluşturulmuş ve en yüksek derecede adapte olabilen yapıların kendi doğal ve geleneksel çevrelerinin gereksinimlerine en az adapte oldukları ve tam tersine

en pratik yapıların en az mantıklı yapılar oldukları çoğunlukla gözlemlenmiştir. Aynı saptama dillerin gramerleri, dinler, güzel sanatlar için de yapılabilir: Tek mükemmel gramer, kurallarında hiçbir istisna bulunmayan Volapük dilinin grameridir.[2] Aynı şeyi organizmalar için de söyleyebiliriz. En mükemmel organizmalar neredeyse hiç yaşamayanlardır ve yaşamaya en uygun organizmalar en az mükemmel olanlardır. Yaşam alanının mükemmelliği, onun esnekliğini azaltabilir.[3]

Bu giriş kısmında biraz önce dile getirdiğimiz iki tezin doğruluğunu gösterelim. Ereksel nedeni savunanlar ereksellik fikrini gözden düşürmek için ellerinden geleni yaptılar. Bu kavram mistik ve daha az rasyonel bir biçim altında dahi dünya kavramsallaştırmasında kullanıldığı anda, bilimin ilk kuruluş tarihini işaret eder. İlkel bir bilinç yıldızlı evrene baktığında ne görmüştü? Yer merkezli denilen yanılsamadan doğan sınırsız, benzersiz ve hayal mahsulü bir adaptasyon tahayyül etmişti: Bütün yıldızlar dünya için vardı; dünya ve dünyadaki bir kent ya da bir kasaba bütün

---

2 Volapük 1879-1880 yıllarında Katolik rahip Johann Martin Schleyer tarafından yaratılan yapay bir dildir. Friedrichshafen, Münih ve Paris'te Volapük kongreleri düzenlenmiş, çok sayıda insan bu dili öğrenmiş ve bu dilde ürünler vermiştir. 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında Volapük'e gösterilen ilgi nispeten azalmış ve onun yerini büyük ölçüde, bir başka yapay dil olan Esperanto almıştır. *(ç.n.)*

3 Zihinsel bir sezgi ya da yeni bir fikir, –genelde doğru ve yanlışın iç içe geçtiği– bu fikirle başlayan bir entelektüel ilerleme iki farklı anlamda ortaya çıkabilir: 1) Yalnızca birinci dereceden bir adaptasyon anlamında; bu da bu fikrin, farklılaşma ve içsel tutarlılık çizgisi boyunca kendisiyle gittikçe uyumlu hale gelmesidir. Pek çok felsefi ve metafizik sistem böyle gelişir; 2) İkinci dereceden bir adaptasyon anlamında; bu fikir duyular yoluyla elde edilen malzemeyle ve algının ve genelde keşfin sağladığı dışsal veriyle gittikçe uyumlu bir hale gelir. Bilimin izlediği yol genelde budur. İlk durumda ilerleme genellikle daha küçük bir hatadan daha büyük bir hataya geçmekle gerçekleşir.

gökkubbenin kesişim noktası olarak görülüyor ve gökkubbenin sürekli, bizim de içinde olduğumuz ölümlü varlıkların kaderiyle uğraştığı varsayılıyordu. Astroloji gökyüzünün dünyaya ve insanoğluna bu ihtişamlı ve hayali adaptasyonunun mantıksal gelişimiydi. Gerçek astronomi bu absürt uyumu ortadan kaldırmakla kalmadı, aynı zamanda göksel uyumun birliğini yerle bir edip onu çok sayıda kısmi uyuma böldü; böylece ortaya birbirinden ayrıksı tutarlılıklara sahip, simetrik halde eşgüdümlü, ama tam da kuşkulu ve müphem ilişkilerle birbirine bağlı, şekilsiz bulutsular, saçılmış takımyıldızları, göz kamaştıran bir düzensizlik halinde gruplara bölünmüş güneş sistemleri çıktı. Evvelden beri düzen aşığı olan insan aklı dünyanın tamamında, Kosmos'da, en yüksek hayranlık nesnesini, ilahi bir düzenin en çarpıcı özelliklerini aramaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Böylece o, bu özellikleri bulmak için güneş sistemine inmiş ve bu küçük dünyayı daha iyi tanıdıkça da bunu başarmıştır; onu mest eden, bütünün kendisinden çok, bir araya gelen bu büyük güzel gruplaşmaların ayrıntılarıdır. Gezegenlerin kendi aralarındaki ilişkilerden çok, onların uydularla ilişkisi ve hatta bu gezegenlerin her birinin yüzeyindeki jeolojik oluşumlar, su rejimi, kimyasal bileşim bizleri etkilemiş, sağlam bir anlaşma zemini sunmuştur. Bu andan itibaren dindar zihin, evreni yönlendiren dipsiz bilgeliği bulmak için cennetin uçsuz bucaksız kubbesine yönelmekten vazgeçip kimyacının deney kabına bakmaya başlar ve orada, hiç kuşkusuz en kesin ve her şeyden daha etkileyici – hatta yıldızların dağınık düzensizliğinden bile daha etkileyici– fiziksel uyumların gizemini, yani kimyasal bileşimleri fark eder. Eğer elimizde yeterince güçlü bir mikroskop olsaydı, bir molekülün içinde olup bitenleri algılayabilir, muhtemelen onu oluşturan eliptik ya da dairesel hareketler ağının, büyük göksel topaçların oldukça basit oyunundan çok daha büyüleyici olduğunu görebilirdik.

Eğer fizik dünyasından canlılar dünyasına geçersek, orada da yine aklın attığı ilk adımın büyük ve tek bir adaptasyon kavramını ifade etmek olduğunu saptarız. Hem bitkisel hem de hayvansal her türlü organik yaratım; beslemek, eğlendirmek, korumak ya da gizli tehlikelere karşı uyarmak üzere insanlığın kaderine göre adapte olur. İlk başta bütün halklarda bulunan kahinlik ve totemizm buradan çıkar. Bununla birlikte bilginin artışı bu insan-merkezli yanılsamayı dağıtmış; yine de, paleontolojik dizileri doğrudan insana götüren ve nesli tükenmiş ya da halen yaşayan her türü doğanın ilahi düzeni denilen, insanın zirvesinde olduğu ideal ve düzenli yapının büyük uyumu içinde bir dipnot olarak gören doğa filozoflarının uzun bir süre boyunca kabul ettikleri hatalı görüşün içinde bir şeyler kalmıştır. Gözlemler sonucunda güç bela elde edilen çürütmeler sayesinde insanlık el üstünde tutulan bu fikirden vazgeçmeye başlamış, sonra da doğanın harikulade uyum kudretini, büyük ölçüde varlıkların dallı budaklı ve dolambaçlı evriminin ana çizgileri boyunca değil, hatta farklı türlerin bölgesel flora ve faunalarda gruplaşmalarında bile değil (komansalizm durumlarında ya da böceklerin bazı bitkilerin çiçekleriyle kurdukları ilişkilerde görülen muazzam adaptasyona rağmen), daha çok her organizmanın kendi ayrıntılarında uyguladığı kabul edilmiştir. *Nihai nedeni savunanların* bu kavramı aşırı olmasa da, yanlış ve yerli yersiz kullanarak onun değerini düşürdüklerini düşünüyorum. Oysa ben tam aksine onların birleştirici zihin alışkanlıkları üzerinden bu kavramı çok daha dar bir anlamda kullanıp onlara öyle yaklaşıyorum. Doğada tek bir amaç yoktur –bütün diğer ilişkilerin araç haline gelmesi söz konusu değildir–, tam aksine, birbirini kullanmaya çalışan sonsuz amaç vardır. Her organizma, her organizmadaki her hücre ve belki de her hücredeki her hücresel unsur kendisinde ve kendisi için kendi özel krallığına sahiptir. Burada o halde, daha önce de belirttiğimiz üzere, uyum getiren

kuvveti –elbette pozitif bilimler de bunu ele alabilir ancak başka kuvvetlerin de olası olduğunu reddetmemelidir– benzersiz, dışsal ve üstün bir kuvvet olarak değil, sınırsızca tekrar edilen, sonsuz küçüğe kadar giden ve içsel bir kuvvet olarak ele alma eğilimindeyiz. Gerçeği söylemek gerekirse, başlangıç noktasından uzaklaştıkça ve daha geniş bir alanı kapsadıkça daha az çarpıcı hale gelen bütün bu uyumların kaynağı döllenmiş yumurtadır. O, çoğunlukla isabetli bir melezin üretimi yoluyla kendisinde karşılaşan nesillerin canlı kavşağı, en elverişli olanın seçilimi ya da daha az elverişli olanın elenmesi sayesinde yayılan ya da sırası geldiğinde yayılacak olan yeni yeteneklerin tohumudur.

Gelelim toplumsal yaşama. Ezelden beri farkında olmadan ilk sosyologlar olan ilahiyatçılar, insanlığın başlangıcından kendi kültlerini yarattıkları zamana kadar dünya halklarının tarihinin akışını genelde birbirine yakınsar halde tasarlamışlardır. Bu konuda Bossuet'ye bakılabilir. Bununla birlikte sosyoloji zaman içinde sekülerleşmek için beyhude çabalamış, ancak hiçbir zaman kendisini bu tür varsayımlardan tamamen kurtaramamıştır. Comte haklı olarak hayranlık duyduğu Bossuet'nin düşüncesini başarıyla tersine çevirmiştir: Ona göre bütün insanlık tarihi onun pozitivizmine doğru yakınsamakta ve böylece bir tür seküler neo-Katoliklik halini almaktadır. Augustin Thierry, Guizot ve *1830*'larda ürün veren diğer tarih filozoflarının gözünde bütün bir Avrupa tarihinin akışı Temmuz monarşisine doğru gidiyor gözükmektedir! Elbette Comte'un kurduğu sosyoloji bu değildir; başlığından da anlaşılacağı üzere basit, ama takdire şayan bir şekilde uygulanmış bir *tarih felsefesidir* ve tarih felsefesinin son sözüdür. Bu şekilde adlandırılan bütün sistemler gibi onun kavramları da bize insanlık tarihini açımlar. Bu tarih iç içe geçmiş bir arapsaçı ya da daha çok, karman çorman renklerden oluşan bir kırkyamadır. O, tek ve aynı evrim yönü altında, her şeyin birbirine bağlandığı,

birbirini izleyen üç durumdan her birinin birbirine bağlı aşamalardan oluştuğu, her bağlantının münhasıran bir sonrakine göre adapte olduğu ve perçinlendiği, her şeyin önlenemez bir şekilde tüm hızıyla son akıbetine doğru koştuğu benzersiz bir tür üçleme ya da trajedinin tek ve benzersiz temsili altında ortaya çıkar. Öncesinde Spencer daha sağlıklı bir toplumsal adaptasyon anlayışı yolunda önemli bir adım atmıştı. Onun toplumsal evrim formülü tek bir drama değil, çok sayıda farklı toplumsal drama uygulanır. Onun ekolünden gelen evrimciler dilsel, dinsel, ekonomik, politik, ahlaki, estetik gelişimin yasalarını bu şekilde formüle ederek, bu yasaların sadece tarihsel olarak adlandırılma ayrıcalığına sahip halklar için değil, ama var olmuş ya da olacak tüm halklar için geçerli olabileceğini üstü kapalı olarak da olsa anlamışlardır. Fakat yine de aynı hata çok sayıda biçim altında, fakat daha küçük ölçekte tekrar ortaya çıkar: Toplumsal olgularda sürekliliğin, düzenin, mantıksal ilerleyişin yavaş yavaş ortaya çıktığını görmek için temelde düzensiz olan ayrıntılardan çıkıp geniş bütünlüklerin panoramik bir görüntüsüne ulaşana dek yükselmek gerektiğine, her türlü toplumsal eşgüdümün kaynağı ve ilkesinin derece derece tikel olgulara kadar inen, ama tekillikleri zayıflatan çok genel birkaç toplumsal olguda olduğuna ve neticede insanoğlu kendi başına hareket etse de onu yönlendiren bir evrim yasası olduğuna inanma hatası.

Ben bir anlamda tam tersini düşünüyorum. Nehirler gibi tek bir havzaya akan, halkların çeşitli ve çok türlü evrimleri arasında bazı ortak meyiller olduğunu inkar ediyor değilim. Çok iyi biliyorum ki bu derelerin ya da nehirlerin çoğu yolda kaybolsa da, bir kısmı su kavşaklarını takip ederek ve binlerce girdaptan geçerek sonunda aynı genel akıntıya karışırlar; bu genel akıntı çok çeşitli kollara bölünmüş olmasına rağmen gelecekte çok sayıda dere ağzına bölünmeyecektir. Ama aynı zamanda bu uçsuz

bucaksız nehrin, bu çok çeşitli akıntıların son çıktısının, bir başka deyişle toplumsal evrimin (yani tarihsel halkların evriminin) tek bir hattının son kertede üstün gelmesinin asıl nedeni, birbirini kullanarak ve biriktirerek sürekli devam eden bilimsel keşifler ve endüstriyel icatlar dizisidir; bunlar bir sistem ya da bir yığın meydana getirirlerken, onların gerçek bağlanma diyalektiği (bu arada kendi çetrefilliklerini de barındırarak), onu üretmeye katkıda bulunan halkların diyalektiğini belli belirsizce yansıtır görünmektedir. Eğer bu büyük bilimsel ve endüstriyel akıntının asıl kaynağına gitmeyi başarabilirsek, o zaman orada geri planda kalmış ya da ünlenmiş dahi zihinleri buluruz. Onlar insanlık mirasına yeni bir hakikat, yeni eyleme araçları eklemiş ve bu katkı sayesinde düşünceleriyle çabaları arasında bir bütünlük sağlayarak insanlar arası ilişkileri daha uyumlu kılmış kimselerdir. Sözünü ettiğim filozofların aksine, bir tek insani olguların ayrıntılarının çarpıcı adaptasyonları içerdiğini, buradan da daha geniş bir alanda çok daha az algılanabilen bu uyumların ilkesinin çıktığını ve birbirine sıkı sıkıya bağlı küçük bir toplumsal gruptan, aileden, okuldan, atölyeden, küçük bir kiliseden, manastırdan, alaydan siteye, kente, ulusa doğru gidildikçe dayanışmanın daha az mükemmel olduğunu ve göze daha az çarptığını çıkarsıyorum. Genelde, bir cümlede bir söyleme göre, bir söylemde bir söylem grubuna ya da bütününe göre daha fazla mantık vardır; özel bir ritüelde bütün bir inanç sistemine göre, bir yasa maddesinde bütün anayasaya göre, belirli bir bilimsel kuramda bütün bir bilim alanına göre daha fazla mantık vardır; bir işçinin yaptığı her bir işte, onun genel görevine göre daha fazla mantık vardır.

Güçlü bir birey bütün olguları düzenleyip kontrolü altına almak için müdahalede bulunmadıkça bu böyledir. Öte yandan bu durum gittikçe daha sık gerçekleşmektedir, çünkü uygarlık, toplumsal yeniden organizasyonun özel programının gerçekleşmesi

için sunulan imkanlarla ayırt edilir ve bir kümenin uyumunun, kütlesiyle ters orantılı olduğu her zaman doğru değildir. Çoğunlukla –hatta gittikçe daha da sık– en büyük olgular, en uyumlu olanlar olabilir. Örneğin Napolyon'un despotik dehasıyla organize ettiği Fransız idari sistemi belki de en az iç işlerinin en küçük özel amacına olduğu kadar kendi genel amacına da çok iyi adapte olmuştur. Prusya devletinin demiryolu ağı belki de ticari amaçlarına ya da her bir garın stratejisine kıyasla stratejik amaçlarına daha iyi adapte olmuştur. Kant'ın, Hegel'in, Spencer'ın sistemleri malzeme olarak kullandıkları küçük kısmi kuramlar kadar, genel düzenleri açısından da tutarlıdır. İyi ifade edilmiş bir mevzuat, içerdiği kısmi yasaların sunduğu çeşitli bağlantılar kadar başlıkların ve bölümlerin sıralaması açısından da düzenli olabilir. Son olarak da bir din sağlam bir ilahiyat üzerine kurulduğunda, dogmaların bağlantısı her bir dogmanın kendisinden daha mantıklı olabilir ya da öyle gözükebilir. Ama görmesi kolay olduğu üzere, biraz önce bahsettiğim olgulara görünüşte zıt olan bu olgular, bireysel dehanın her türlü toplumsal uyumun asıl kaynağı olduğunu gösteren diğer olgularla aşık atabilirler. Çünkü bu mükemmel eşgüdümlerin, hayata geçirilmeden önce iyice tasarlanmaları gerekir; onlar uçsuz bucaksız bir alana yayılmadan önce ancak birkaç beyin hücresinde saklı kalan bir fikir biçimi altında var olduktan sonra harekete geçebilirler.

Peki şimdi *en temel toplumsal adaptasyon*un son kertede, sözlü ya da sözsüz soru soran bir kişi ile sözle ya da işaretle yanıt veren iki kişi arasında gerçekleştiğini söyleyebilir miyiz? Bir ihtiyacın karşılanması, bir probleme çözüm bulunmasına benzediğinden buna bir soruya verilen yanıt diyorum. O halde bu en temel uyumun biri öğreten diğeri öğrenen, biri emir veren diğeri uygulayan, biri üreten diğeri satın alan ve tüketen, biri aktör, şair, sanatçı diğeri izleyici, okuyucu, amatör olan veyahut da birlikte aynı eser üzerinde

çalışan iki kişi arasındaki ilişkiden ibaret olduğunu söyleyebilir miyiz? Elbette; bu ilişki biri model olan, diğeri ondan kopyalayan iki kişi arasında gerçekleşse de, ikisi birbirinden ayrıdır.

Ama benim kanaatime göre analizi daha da ileri götürmek, biraz önce işaret ettiğim üzere en temel toplumsal adaptasyonu mucidin beyninde ve bireysel dehasında aramak gerekir. İcat –taklit edilmeye yazgılı olmak anlamında icat (çünkü mucidin zihninde kapalı kalan şeyin toplumsal bir değeri yoktur)– insanlar arası bütün uyumların kökeni olan, fikirler arası bir uyumdur. Üretici ile tüketici arasında bir değiş tokuş olması ve dahası herhangi bir bağışın üretilen şeyin tüketicisine sunulması için (çünkü değiş tokuş karşılıklı bağıştır ve bu haliyle tek yönlü bağışın ardından gelir), tüketicinin aynı anda iki fikre sahip olması gerekir; bunlardan biri tüketicinin ya da bağışçının bir ihtiyacına yönelik bir fikir ve diğeri onu tatmin etmeyi sağlayan bir araca yönelik fikirdir. İki fikrin bu içsel adaptasyonu olmadan, önce bağış sonra da değiş tokuş adı verilen dışsal adaptasyon olanaklı olmaz. Aynı şekilde, farklı işleri tek bir bütünün parçaları olarak, aynı amaca hizmet eden araçlar olarak tasarlama fikri olmasaydı insanlar arasındaki iş bölümü –önceden tek kişinin yaptığı bir işin farklı bölümlere ayrılması– olanaklı olmazdı. İnsanlar arası her türlü ortaklığın temelinde, bir kez daha tekrar ediyorum, kökensel olarak, aynı insanın fikirleri arasındaki ortaklık vardır.

Fikirlerin birbirlerine göre adapte olmaları, insanların birbirlerine adapte olmaları olarak açıklandığında bu adaptasyonun toplumsal adını hak etmediği konusunda bana itiraz edilmesin. Aslında bu adaptasyon genelde başka türlü açıklanır ve hatta öyle gözüküyor ki bu tür bir ifade geçerlilik kazanma eğiliminde. Bir kişinin yaptığı bir işin yerini, birkaç insanın arasındaki iş bölümünün almasından sonra, yeni bir icat sayesinde bir işlemin bütün aşamalarının tek bir makine tarafından gerçekleştirilmesi

mümkün oldu. Bu durumda iş bölümü, yani insanlar arasındaki iş ortaklığı, ürünü ilk yaratan kişinin zihnindeki fikirler ile makinedeki enerjilerin ortaklığı arasında ancak aracı bir terim rolü oynar. O halde deha fikri bir grup işçide toplanmıyor, demir ya da tahta parçalarında cisimleşiyor. Ve bu durum makine üretiminin yaygınlaşmasıyla birlikte genelleşme eğilimindedir. Her türlü insani üretimin makinelerle yürütüldüğünü varsayalım – bu olanaksız olsa da. Ortada bir iş bölümü kalmayacak, çünkü ortada neredeyse iş kalmayacak ve hatta denilebilir ki gerçek anlamda toplumsal uyum kalmayacak, ama yine de daha fazla toplumsal bütünlük bulunacaktır. Uyuma göre daha fazla arzulanır olan bu bütünlük sayısız ve sonsuz küçüğe kadar giden beyinsel adaptasyonların sonucu olacaktır. Aslında bireysel olan bu olgulardan daha güçlü toplumsal etmenleri nerede aramalı?

Burada olduğu gibi başka yerlerde de sosyolojinin, evrimi boyunca şaşaalı ve belirsiz nedenlerin baş döndürücü yüksekliklerinden, sonsuz küçüğe kadar giden gerçek ve kesin eylemlere indiğini gördük. Şimdi de sosyal bilimin düzenini ters yüz eden toplumsal gerçekliğin evriminin aşamalı bir şekilde çok küçük uyumlar yığınından az sayıda daha büyük uyumlara ve sonra da çok daha az sayıdaki daha da büyük uyumlara gitmekten ibaret olduğunu ve toplumsal ilerlemenin belirsiz bir gelecekte her şeyi kapsayan ve olabilecek en uyumlu uygarlık olan tek bir uygarlığa vardığını gösterelim ya da belirtelim (çünkü ayrıntılı bir inceleme için yeterli yerimiz yok). Bu aşamalı genişleme yasası burada bir ya da bir grup icadın taklit yoluyla yayılma eğilimi olarak anlaşılmamalı elbette; bu, daha önce ele aldığımız taklit yasasına geri dönmek olurdu. Söz konusu olan, bu taklitsel ışımanın, iş bölümü denilen ve aslında iş dayanışması denilmesi gereken toplumsal uyuma getirdiği sürekli büyüme dahi değildir. Hiçbir ilerlemenin kaydedilmediği, hep aynı kalan bir endüstri düşünelim;

onun sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal işbirliği bir yandan yanıt verdiği tüketim ihtiyaçlarına, diğer yandan bu ihtiyaçlara yanıt veren üretim edimlerine göre büyüyecek, içinden çıktığı, ilk defa sınırlarının çizildiği bölgenin ötesine taklit yoluyla yayılacaktır. Pazarların büyüme olgusu da en az bunun kadar önemlidir ve genelde halk federasyonunun habercisidir, burada bu konuyu tartışmayacağız ama endüstrinin içsel ilerlemesi olmadan dışsal bir ilerlemenin çok nadiren gerçekleştiğini belirtelim.

Tartışmamız gereken, bu içsel ilerleyiştir. O, verili bir icadın ya da toplumsal adaptasyonun kendisini bir başka icada ya da adaptasyona adapte ederek daha karmaşık bir hale gelme ve genişleme eğilimidir; böylece, aynı türün başka karşılaşmaları ve başka mantıksal kombinezonları üzerinden daha üst bir senteze yol açan yeni bir adaptasyon yaratır. İcadın bu iki genişlemesi –taklitsel yayılım yoluyla *kapsam olarak genişleme* ve bir mantıksal kombinezonlar dizisi yoluyla *kavrayış olarak genişleme*– elbette birbirinden çok farklıdır. Ama fikirlerin kapsamı ve kavranışı birbirlerini tamamen dışlamazlar ve başka bazı bakımlardan karşıt olsalar da atbaşı giderler ve birbirlerinden ayrılamazlar. İki icadın bir üçüncü icatta yaptığı her zihinsel ittifak (örneğin tekerlek fikriyle atın evcilleştirilmesi fikri yüzyıllar boyunca birbirlerinden bağımsız bir şekilde yayıldıktan sonra at arabası fikrinde iç içe geçtiğinde ve birbirine uyum sağladığında), bu iki fikri aynı zihinde bir araya getirmek zorunlu olarak taklidin işleyiş mekanizmasını gerektirmiştir; tıpkı bu fikirlerden her birinin ortaya çıkması için, onların unsurlarının çeşitli örnek ışımalar yoluyla mucitlerin zihnine taşınması gerektiği gibi. Dahası icatların her yeni sentezi için genelde önceki sentezden daha geniş kapsamlı bir icatsal ışıma gerekir. Bu iki genişleme, taklidin birleştirici genişlemesi ve icadın sistemleştirici genişlemesi sürekli iç içe geçer. Onları birbirine bağlayan bağ kuşkusuz hiç de sıkı değildir.

Çünkü örneğin yeterince uzun bir zahmetli teoremler dizisi, sözgelimi Arşimet'in ya da Newton'un beyninde, her iki keşif arasındaki süre zarfında diğer bilim insanlarının katkıda bulunduğu herhangi bir unsurun yardımı olmadan kendisini gözler önüne serebildi. Bununla birlikte toplumsal alanın kapsamını, toplumsal iletişimlerin yeğinliğini, dillerin zenginliği, ilahiyatların inşasındaki güzelliği, bilimlerin tutarlığı, yasaların karmaşıklığı ve kanunlaştırılması, endüstrilerin kendiliğinden organizasyonu ya da yasal idaresi, finans sistemi, hükümetlerin karmaşıklığı ve eşgüdümü ve edebiyatın ve güzel sanatların incelmesi ve çeşitliliği ile birlikte aynı anda artan ulusların ve devletlerin etki alanını ve derinliğini bulmaya kalktığımızda bu bağlantı oldukça olağandır.

Basit bir taklit olgusu olan *eğitimin* ilerlemesini bir adaptasyon meselesi olan *bilimin* ilerlemesiyle, endüstriyelleşmenin ilerlemesini endüstrinin kendisinin ilerlemesiyle, etiğin ilerlemesini ahlakın ilerlemesiyle, askeriyenin ilerlemesini askerlik sanatının ilerlemesiyle, alanını genişletme anlamında dilin ilerlemesini gramerin incelmesi ya da sözlüğün zenginleşmesi anlamında dil kavramının ilerlemesiyle,[4] hep yapıldığı üzere karıştırmamak için dikkatli olmak gerektiğini bir kez daha söyleyelim. Eğitimin yayılımının durup bilimin ilerlemeye devam ettiği durum ile bilimin sabit kalırken eğitimin gittikçe yayıldığı durum aynı değildir; bu iki durumu belli belirsizce ilerleme ya da aydınlanmanın artışı diye adlandırarak birleştiremeyiz. Tam aksine, onlar ortak bir ölçüyü paylaşmadıklarından dolayı, farklı şeylerdir. Bilimin her kazancı, onun küfesine eklenen her doğruluk ya da birbiriyle uyumlu hale gelen önermelerin adaptasyonu basit birer ekleme

---

4 Burada *langue* sözcüğünü "dil" ve *langage* sözcüğünü "dil kavramı" ile karşıladım. *Langage* genel olarak konuşma yetisi, dille ifadede bulunma gibi anlamlara gelirken, *langue* Türkçe, İspanyolca, Fransızca, vs. gibi tek tek dilleri ifade eder. *(ç.n.)*

değil, daha çok bir çoğaltma ve karşılıklı bir onaylamadır. Ama gruba katılan her yeni eğitmen, öğretilen bilimin mevcut nüshasına eklenen her yeni beyinsel kopya yığınına eklenen bir birimden başka bir şey değildir. Kesin olmak adına, ortada bir eklemeden daha fazla bir şey olduğunu kabul edelim. Çünkü farklı çocuklara verilen eğitimin benzerliğinden çıkan zihinsel birliktelik her çocuğun kendi bilgisine olan güvenini[5] yükseltir ve bu da diğerlerinden daha az değerli olmayan bir toplumsal adaptasyondur.

Ama daha fazla ilerlemeden, çok sayıda önemli açıklama yapmak için burada duralım. Öncelikle, fizik dünyasından ve hatta canlıların dünyasından toplumsal dünyaya geçtiğimizde adaptasyon fikrinin hangi noktaya kadar daha kesin ve açık hale geldiğini ifade edelim. Bir asit molekülünün bazik bir molekülle birleşerek ona nasıl uyum sağladığını ya da bir polen tanesinin yumurtayı dölledikten sonra yeni bir birey, belki de yeni bir ırkın temelini meydana getirerek yumurtaya nasıl uyum sağladığını tam olarak biliyor muyuz? Bu konuda kesin bir bilgimiz yok. İki ses dalgası birbirini yok etmek yerine birbirine karışarak birbirini desteklediğinde ve böylece sesi ya da beklenmedik bir tınıyı güçlendirdiğinde bu fenomenin doğası hakkında biraz daha aydınlanmış olduğumuz doğrudur. Ama işin aslı, sesin bu güçlenmesi ya da yeni bir tınının üretimi yalnızca duyma duyularımızın öznelliği bakımından özgün bir yaratımdır ve kimyasal bileşimden türeyen nesnel bir yenilikle

---

5 Yeri gelmişken şunu da belirtelim: Bu eğitim benzerliği yalnızca ilkokulda mutlaktır, bakalorya programlarının tektipliğine rağmen ortaokulda benzerlik azalır ve öğretiler arasında anlaşmazlığın çok yaygın görüldüğü yüksek öğrenimde çok daha azdır. Çelişkinin ve Tartışmanın aracı ve bağımlı karakteri burada ortaya çıkar; ortaya çıktıkları yüksek öğrenim her zaman, çelişki ve tartışmanın daha az dikkat çektiği orta öğrenime doğru inmeye meylederken, orta öğrenim de sonunda onların tamamen kaybolacakları ilkokula inmeye meyleder. Bilim insanları arasındaki çelişkiler geleceğin köy öğretmenlerinin kullanacakları hakikatlerin belli adaptasyonlarını doğurmaktan başka hiçbir işe yaramaz.

hiçbir ortak yönü yoktur. Aynı şekilde iki hayvan ya da bitki türü karşılaşıp birbirlerine yardım ettiklerinde ya da birbirlerini parazit olarak kullandıklarında, canlılar arasındaki bu çok açık yardımlaşma durumu onların esenliklerinde ve sayılarında bir artış meydana getirir. Bu durumu, hâlâ aydınlatılamamış döllenme durumuyla karıştırmamak gerekir. Ama ne türden olursa olsun iki taklitsel ışıma arasında olumlu bir karışma meydana geldiğinde, aklımız onun anlamını her zaman kavrayabilir. Karışma bu iki ışımanın birbirini kışkırtmasıyla da gerçekleşebilir –örneğin havagazı fitilinin yaygınlaşması gazın yaygınlaşmasını teşvik edebilir ya da tam tersi olabilir; Fransızca dilinin yaygınlaşması Fransız edebiyatının yaygınlaşmasını teşvik edebilir ya da tam tersi olabilir. Aynı şekilde bu karışma daha derin bir etkiyi meydana getirebilir ve yeni bir ışınsal taklidin merkezinde yer alan yeni bir icada neden olabilir –örneğin bir gün kalayla karşılaşan bakırın yayılımı bronz üretimi fikrini getirmiş ya da cebir ve geometri bilgisi üzerinden Descartes eğrilerin matematiksel ifadesini bulmuştur. Ama ilk durumda olduğu gibi bu son durumda da adaptasyonun mantıksal ya da ereksel bir ilişki olduğunu ve her zaman bu iki türden birine gönderme yapıldığını görüyoruz. Bu adaptasyon ya Newton yasasında ya da herhangi bir bilimsel yasada olduğu gibi, önceden ne onaylanabilen ne yanlışlanabilen ve şu anda karşılıklı olarak onaylanabildiği kanıtlanan bir fikirler sentezidir, aynı ilkenin sonuçlarıdır; ya da herhangi bir endüstriyel makinede olduğu gibi, önceden birbirine yabancı olan ama sonra yaratıcı bir yaklaşımla bir araya gelen bir eylemler sentezidir ve tek bir amacın ortak araçları olarak hizmet eder. At arabasının icadı (karmaşık bir icat olduğunu biliyoruz), demirin, buhar gücünün, pistonun, rayın icadı, birbirine yabancı gözüken bu icatlar lokomotifin icadıyla birlikte bir araya gelmiştir.

İkinci olarak, bilimsel ya da endüstriyel, dinsel ya da estetik bir icat ya da bir eylemler sentezi söz konusu olduğunda, yani

kuramsal ya da pratik bir meseleyi ele aldığımızda, onu oluşturan ana süreç her zaman mantıksal bir birliktelik olarak adlandırılabilir. Bir kuram ya da bir makinenin sentezlediği fikir ya da edimlerin sayısı ne olursa olsun, o kuram ya da makinenin oluşumunda yeri geldiğinde rol oynayan mucidin ya da mucitlerden her birinin zihninde belirli bir zamanda bir araya gelen ve birbirine uyum sağlayan ikiden fazla unsur asla yoktur.[6] Bréal *Sémantique* adlı son çalışmasında dil üzerine bu genel gözlemi destekleyecek çok ince bir yorum yapar: "Bir birleşik sözcüğün uzunluğu ne olursa olsun, asla ikiden fazla terim içermez. Bu, gelişigüzel bir kural değildir, zihnimizin doğasından kaynaklanır. Zihnimiz kavramlarını her zaman iki iki bir araya getirir." Şematik figürlerle ilgili bir başka pasajda James Darmesteter farklı yolları izleyen sözcüklerin anlamının evrimini gün yüzüne çıkartmaya çalışmıştır, şöyle yazar: "Bu karmaşık figürlerin dilbilimciden başkası için bir değer ifade etmediğini hatırlamak gerekiyor. Bir sözcüğün yeni anlamını icat eden birisi, zaman içinde onun önceki anlamlarını unutur; biri hariç, fikirlerin bir araya gelişi her zaman iki iki gerçekleşir." Ve bu da, daha önce gördüğümüz gibi her zaman karşıtlıklara denk gelir. Bu sürecin genelliğini göstermek kolay olsa da zaman alacaktır. Bunun için bilim, hukuk, ekonomi, politika, sanat, ahlak alanındaki her keşfin ya da gelişmenin bir önceki keşfe eklenme tarzını incelemek gerekir. Şimdi bunun yerine, bu durumun nasıl olanaklı ve zorunlu hale geldiğini gösterelim.

Bu, temelde şuna dayanır: Bir yandan zihnin rotası, yani onun en temel yönelimi, bir fikirden bir diğer fikre geçmek ve bu ikisini bir yargı ya da bir istem aracılığıyla birbirine bağlamaktan

---

6 Bkz. *Taklidin Yasaları* [*Les Lois de l'imitation*], taklidin mantıksal yasaları üzerine olan bölüm, özellikle de s. 175, s. 195 vd.; *Toplumsal Mantık* [*La Logique sociale*] kitabındaysa icadın yasaları üzerine olan bölüm.

ibarettir – bir yargı, öznenin fikrinde içerilen sıfatın fikrini dışavurur ve bir istem, aracın fikrini gayenin fikrinde içerilir halde bulur. Öte yandan, zihin bir yargıdan daha karmaşık bir yargıya ya da bir istemden daha kapsamlı bir isteme geçtiğinde bunun nedeni bir yargının, bellek ya da alışkanlık adı verilen ve kendi kendini taklit etmenin ikili biçimindeki zihinsel tekrarın etkisiyle bir kavramda toparlanması, böylece iç içe geçen iki terimin iyice kaynaşıp ayırt edilemez hale gelmesi ve bir istemin ya da bir amacın gittikçe daha küçük bir bilinçlilik halini içeren bir refleksе dönüşmesidir. Toplumsal olarak geniş bir alanda gelenek ve âdet adı altında işleyen bu kaçınılmaz dönüşüm aracılığıyla eski yargılarımız, kavramlar halinde yeni bir yargının yapı maddesine, niyetlerimiz yeni bir niyetin yapı maddesine dahil olmaya elverişlidirler. Kavrayışımızın ve irademizin en düşük işleyişinden en yüksek işleyişine dek bu süreç hiç değişmez. Bir sıfatı (yani önceki yargıların sıfatını) bir yargıda yeni bir özneye bağlamayan hiçbir kuramsal keşif yoktur; yine aynı şekilde bir aracı (yani kendi adına önceden arzulanan bir gayeyi) yeni bir gayeye kendi isteğiyle bağlamayan hiçbir pratik keşif yoktur. Sınırsızca birbirini takip eden ters yönde değişimlerin hem çok basit hem de çok doğurgan bir tarzda birbiri ardına gelmesi sayesinde yarının yargıları ya da gayeleri basitçe bugünün kavramları ya da araçları haline gelecek ve yeri geldiğinde aynı toparlanma sürecine karşı koyamayacak olan yarının yargılarını ya da gayelerini tetikleyecektir. Bizde hayranlık uyandıran birikmiş keşifler ve icatların bu büyük yapıları aynı anda hem psikolojik hem de toplumsal olan bu ritim üzerinden zamanla ortaya çıkar; onlar dillerimiz, dinlerimiz, bilimlerimiz, yasalarımız, idare biçimlerimiz ve elbette askeri organizasyonumuz, endüstrilerimiz ve sanatlarımızdır.

Bir gramer, bir kod, bir ilahiyat gibi büyük toplumsal olgulardan birini ele aldığımızda, bireysel zihin onların heybeti

yanında pek önemsiz kalır. Bütün bu devasa katedrallerin inşasından sorumlu tek zanaatkar olarak bireysel zihni görme fikri bazı sosyologlara oldukça tuhaf gelir ve sosyolog kendisi bile fark etmeden her türlü açıklama yapma çabasını bir yana bırakıp bu eserlerin aslında kişisel olmadıklarını söylemeye sürüklendiği suçlamasına maruz kalır. Şu anda en ünlü hasmım Durkheim'ın bir adım uzağında olduğumun farkındayım. Durkheim bu eserlerin bireyin işlevleri olmadığı, kişilerden bağımsız bir şekilde var olan etmenler olduğu ve onların insan üzerinde bıraktıkları baskıcı gölgeyle despotik bir tarzda onu yönettikleri konusunda ısrar eder. Peki bu toplumsal gerçeklikler nasıl vücut buldu? (Toplumsal organizma fikrine karşı çıkmama rağmen "gerçeklikler" tabirini kullanmamın nedeni, belirli bir toplumsal gerçekçilik fikrinin anlaşılması gerektiğini düşünüyor olmamdır.) Onların bir kez oluştular mı kendilerini bireye dayattıklarını açıkça görüyorum, bunu nadiren zorla, çoğunlukla da iknayla, öneriyle ya da bize tuhaf bir haz vererek yapıyorlar; tıpkı bir bebeğin anne sütünü emmesi gibi, çocukluğumuzdan itibaren bizi çevreleyen binlerce model de bizim içimize giriyor. Bunu açıkça görebiliyorum, fakat sözünü ettiğimiz bu muhteşem anıtların nasıl ve –eğer insanlar ve onların çabalarıyla değilse– kim tarafından inşa edildiğini merak ediyorum.

İnsani yapıların belki de en görkemlisi olan bilime gelince, burada hiçbir kuşkuya yer yoktur. O, tarihin ışığı altında inşa edilmiştir ve biz onun gelişimini neredeyse ilk çıktığı andan günümüze kadar takip edebiliriz. Bilimlerimiz dağınık ve birbiriyle alakasız küçük keşiflerin bir araya gelmesiyle başlamıştır. Sonra bu küçük keşifler küçük kuramlarda bir araya gelir –bunların da her biri bir keşiftir–, daha sonra daha geniş kuramlarla kaynaşır, başka keşifler tarafından onaylanır ya da düzeltilir ve sonunda, birleştirici bir zihin aracılığıyla onlar üzerine kurulan bir grup

varsayım üzerinden birbirlerine bağlanırlar. Bu tarz bir ilerleme tartışılmazdır. Açıkça mucidinin adını taşımayan ne bir yasa ne de bilimsel bir kuram vardır (aynısı felsefi bir sistem için de geçerlidir). Burada her şey bireysel bir kökenden türer, yalnızca bütün malzemeler değil, bütünün genel tasarımı ve ayrıntılı taslaklar bile. Şimdi bütün eğitimli beyinlere yayılmış ve ilkokulda bile öğretilen konular da dahil olmak üzere her şey tek bir beynin gizemiyle başlamıştır. Titrek ve soluk bir alev önce dar bir alanda ışınlarını yaymış, sonra orada karşılaştığı engellerle güçlenerek daha da yayılmış ve sonunda da parlak bir ışık haline gelmiştir.

Öte yandan bilimin bu şekilde inşa edildiği açıksa, bir dogmanın, bir yasanın, bir hükümetin ya da bir ekonomik rejimin inşasının da benzer bir şekilde olduğu daha az doğru değildir. Eğer dil ve ahlakla ilgili olası kuşkular varsa, bunun nedeni onların kökenlerinin bilinmezliğinin ve dönüşümlerinin yavaşlığının, onların gelişimlerinin büyük bölümü boyunca onları gözlemden azade kılmasıdır. Evrimlerinin de aynı güzergahı izlemesi yüksek bir olasılık değil midir? Bu, imge yüklü ifadelerin, resimsel cümlelerin, yeni sözcüklerin ya da yeni anlamların yaratılmasıyla, etrafımızdaki dilin zenginleşmesiyle ve bu yeniliklerin her biri anonim kalsa da arkalarında, önce birisi sonra bir başkası tarafından taklit edilen kişisel bir inisiyatif sayesinde gerçekleşmez mi! Her dilde cirit atan bu mutlu mesut ifadeler birbiriyle ilişkide olan farklı dillerin dağarcıklarını genişletmek ve gramerlerini daha esnek ve aynı zamanda daha karmaşık kılmak amacıyla sürekli birbirlerinden ödünç aldıkları ifadeler değil midir? Kabul edilen ahlak sistemine karşı küçük bireysel isyanlar dizisiyle ya da bu ahlakın düsturlarına küçük bireysel eklemeler yapılmasıyla bu sistem yavaş yavaş dönüşmez mi? Bu şekilde ardışık aşamalarla, dillerin sayısız ama çok fakir olduğu, her birinin küçük bir halk, bir kabile, bir köy tarafından konuşulduğu, ahlak sistemlerinin

de çok sayıda ve basit olduğu, birbirine benzemediği çok eski bir devirden, az sayıda çok zengin dillerin ve çok karmaşık ahlak sistemlerinin gelecekte tüm dünya ölçeğinde hegemonya mücadelesine gireceği kendi çağımıza geçmiyor muyuz!

Bununla birlikte bir açıdan tarihte bireysel nedenler kuramına karşı çıkanların hakkını vermek gerekiyor. Bu kuramı destekleyenler çoğunlukla önemsiz insanlarda açığa çıkan büyük fikirlerden ya da hepimizin sıradan işlere katkıda bulunduğu sonsuz küçüğe kadar giden yeniliklerden ve önemsiz fikirlerden bahsetmeleri gerekirken, büyük adamlardan bahsetme hatasına düştüler. İşin aslı hepimizin ya da neredeyse hepimizin bize egemen olan ve bizi koruyan bu devasa yapıların inşasında payı var. Ne kadar Ortodoks olursa olsun herkesin kendine göre bir dini, her ne kadar kendine göre doğru olsa da bir dili ve ahlakı vardır; en basmakalıp bilim insanı bile kendi bilimine sahiptir ve en sıradan yöneticinin bile kendine göre bir yönetme sanatı vardır. Aynı şekilde herkes kendi küçük icadını bilinçli ya da bilinçsizce kendisinin geçici depo vazifesi gördüğü toplumsal malzemenin süregelen mirasına ekler; aynı şekilde herkes az ya da çok kısıtlanmış olsa da keşiflerini kendi geçici varoluşunun ötesine taşımasına ve onu gelecekte belirli bir şekilde kullanacak bir kişiye geçirmesine izin veren bir alanda kendi taklitsel ışımasına sahiptir. Bireyi toplumsallaştıran taklit, iyi fikirlerin bütün yönlerini sürdürür ve bu süreç içinde de onları bir araya getirip verimli kılar.

Öyleyse gelişigüzel bir tarzda şöyle mi diyeceğiz: Kendisi de süregelen bir şey olan insan zihninde mevcut bulunan şeylerin ezeli doğası verili olarak alındığında, beşeri bilim herhangi bir keşifler dizisinden geçerek şu anda gördüğümüz ve yarın öbür gün torunlarımızın göreceği aşamaya er ya da geç varacaktır; onun gelecekteki şanlı ve parlak biçimi ilkellerin daha ilk algılarından itibaren önceden belirlenmiştir ve böylece dehanın rastlantısallığı

ya da bireyin rolü, bizi Platonik olarak kendine çeken ve ana hatlarını önceden fark ettiren bu ideal gerçekliğe yaklaştığımız ölçüde pek de bir önem taşımaz ya da her geçen gün önemini yitirir? Fakat bu itiraz doğru olsaydı genellik kazanıp şu sonucu doğurmayacak mıydı: Ne olduğunu tam bilemediğimiz, kendini göstermeden varlığını dayatan karşı konulamaz tanrısal bir çekim gücü, yeri geldikçe birbirinden doğan birtakım tatminleri ve ihtiyaçları birbirine bağlayarak insanlığı aynı politik, ekonomik ya da başka türden bir düzene, örneğin aynı anayasaya, sanayiye, dile, nihai yasal düzenlemelere sürükler? Buraya kadar, olgulara bu yaklaşımdan daha karşıt başka bir yaklaşım daha olamaz çünkü yerküreyi paylaşan Hristiyan, Budist ya da İslam uygarlıkları gibi çeşitli uygarlıklar kendilerini ne kadar çok geliştirirlerse, her birinin özgün yanları ve aralarındaki farklar da o kadar açığa çıkar. Öte yandan bu bakış açısının idealist yanı hoşuma gidiyor, fakat yeterince idealist olamadığından idealizmi yanlış şekilde ele alıyor. Dünyayı hareket ettiren, havada öylece asılı duran tek bir fikir ya da çok sayıda küçük fikirler yoktur; zafer kazanmak için mücadele eden binlerce fikir vardır. Dünyayı hareket ettiren fikirler, aktörlerin kendi fikirleridir. Her aktör kendisinin yerel, ulusal, uluslararası yeniden inşasının hayaliyle kendi fikirlerini zafere ulaştırmak için mücadele vermiş, kendisini gerçekleştirdikçe hayaline yaklaşmış, hatta bazen yenilgiye uğradığında bile kendisini güçlendirmiştir. Tarihteki her karakter yeni bir insanlık modelidir ve onun bütün kişiliği, bireysel olarak gösterdiği her çaba kendisiyle birlikte taşıdığı bu kısmi evrenselliğin ifadesinden başka bir şey değildir. Ve bu sayısız fikirlerden, tıpkı sırasıyla yırtılan büyük bayraklar gibi insanlar arası sürtüşmelerin tepesinde sallanan bu insansever ya da vatansever projelerden yalnızca biri hayatta kalacaktır, ancak o bile bir gün bir insanın beyninden ya da kalbinden fışkırdığından, temelinde bireyseldir. Ben bu zaferin

zorunlu olmasını çok isterim, ama her şey bittikten sonra ortaya çıkan, önceden hiçbir şeyin öngörülemediği ya da hiç kimsenin tam kestiremediği bu zorunluluk, bu bireysel kavramsallaştırmanın hizmetine sunulan bireysel çabaların üstünlüğünün sözel ifadesinden başka bir şey değildir. Son neden ve etkin neden burada birbirine karışır ve onları birbirinden ayırmanın yolu yoktur.

Bunun nedeni her toplumsal inşanın, bütün malzemeleri ve düzlemleri açısından bireysel desteklere sahip olması ve bireyin üzerinde uygulanan ve gerçekliğin en temel ve ayırt edici özelliği olarak kabul edilen egemen ve baskıcı sınırlamanın karakterini kabul etme konusunda isteksiz olmamdır. Durum bu olsaydı, gerçekliğin alanı hiç genişlemeden kalır ve bu yapılar hiç inşa edilmemiş olurdu; çünkü bir yeniliğin, yeni bir sözcüğün, bir yasa tasarısının, bir bilimsel kuramın, bir endüstriyel işlemin devreye sokulmasıyla paralel olarak gerçekleşen her bir artış zorla değil, mülayim bir ikna ve öneri süreciyle gerçekleşir. Bilimler sarayının nasıl yükseldiğine bakın. Bir kuram, az çok olası bir varsayım biçimi altında yayılmadan önce yüksek okullarda uzun bir süre boyunca tartışılır, sonra orta öğrenime iner ve orada daha sağlam bir şekilde doğrulanmış olur. Ama onun tamamen bir dogma halini alması genelde ilkokulda olur, bu kuram çocuk muhatapların zihninde hiç de despotik olmayan ve büyük kabul gören bir baskı yoluyla uygulanır ya da uygulanmaya çalışılır. Bu da bir başka deyişle, onun mevcut buyruksal niteliğinin öncelikle onun ikna yeteneğinden ve sonra da her türlü taklitsel yayılımından kaynaklandığı anlamına gelir. Aynı şey, yayılmakta olan herhangi bir endüstriyel yenilik için de geçerlidir: O, kamusal bir ihtiyaç ve yaşamın gereklerinin bir parçası olmadan önce seçilmiş birkaç kişinin kaprisidir. Çünkü bugün lüks olan, yarın zorunluluk olacaktır. Aynı şekilde bugünün yüksekokulu yarının ilk ya da ortaokuludur.

Bu çok geniş toplumsal adaptasyon konusunu başka açılardan da geliştirmek gerekiyor. *Toplumsal Mantık* adlı kitabımda bunların bazılarının taslağını çizdim. Ama bir yerde bir sınır çekmek gerekiyor. Ne yazık ki fazlaca açık olan şu saptama üzerinde daha fazla ısrar etmeyeceğim: Adaptasyonlar ne kadar çok sayıda ve ne kadar kesinse, toplumsal uyumsuzluklar da o kadar acılı ve gizemli bir şekilde ortaya çıkar ve çok sayıda sorun üzerinden meşrulaştırılırlar. Ama şimdi de neden doğal uyumların, aynı şekilde doğal simetrilerin nadiren mükemmel olduğunu, neden bazen onların daha üst düzey adaptasyonlar ve karşıtlıklar geliştirmelerini sağlayan uyumsuzluklar ve disimetrilerle iç içe geçtiklerini ve onlardan sıyrılmayı başardıklarını açıklamak gerekiyor. Mükemmel adaptasyon ve mükemmel karşıtlık sayısız konumun üst üste bindiği sınırsız bir dizinin iki ucudur. Bir tezin bir başka tez tarafından tam olarak doğrulanması ile ikisinin mutlak bir zıtlık oluşturması arasında sonsuz sayıda kısmi çelişki ve onay vardır, bir de buna sonsuz olumlu ve olumsuz inanç derecelerini ekleyin. İcat bir yanıtın ardından gelen bir sorudur. Ama bir soru sorulduğunda gittikçe daha tam ve eksiksiz hale gelen binlerce yanıt olanaklı olur. Görme ihtiyacı sorusunu ele alalım: Bu ihtiyaca sadece insan gözü yanıt veriyor değildir, böceklerin, kuşların, yumuşakçaların da gözleri vardır. Aynı şekilde sözü sabitleme ihtiyacı sorusuna yanıt veren, sadece Fenike alfabesi değildir.

Her toplumun temelinde çeşitli sorulara verilmiş küçük ya da büyük yanıtlar topluluğu vardır ve bu aynı yanıtlar üzerinden yeni sorular ortaya çıkar. Bu sebeple farklı çözümleri savunanlar arasında dikkate değer sayıda küçük ya da büyük mücadeleler meydana gelir. Mücadele, uyumların karşılaşmasından başka bir şey değildir; ama bu karşılaşma elbette uyumlar arasındaki tek bağlantı değildir. Onların en yaygın ilişki biçimi anlaşma, yani daha üst düzey bir uyumun üretimidir. Konuştuğumuz ya da

herhangi bir şey üzerinde çalıştığımız her an bir ihtiyaç hissederiz ve onu tatmin ederiz. Bu tatminler ve çözümler dizisi söylem ya da çalışmanın yanı sıra içsel ya da dışsal politikayı, diplomasiyi ve savaşı, kısacası her türlü insani etkinlik biçimini oluşturur. Bir ulus içindeki bireylerin dillerini akıp giden düşüncelere adapte etmek için gösterdikleri sürekli çaba[7] dillerin yavaş yavaş değişmesinin, dönüşmesinin ve sonunda ortaya yeni diller çıkmasının nedenidir. Tıpkı başrahip Charente Rousselot gibi bu art arda gelen çabaların çetelesini tutmaya kalksaydık, sözcüklerin ses ya da anlamında meydana gelen bir değişiklikle bütünleşen *temel dilsel adaptasyonlar*ın tam sayısını söyleyebilirdik. Aynı şekilde, bireyler ve özellikle kendilerini ortamlarına ve kendilerine iyi adapte olamamış hissedenler dilsel dogmalarını ve dinsel düsturlarını bilgilerine ve ihtiyaçlarına, gelenek ve göreneklerine ve hatta ahlak sistemlerine adapte etmek için sürekli bir çaba içine girerler ve böylece bu sürekli çabalar küçük buluşların birikmesiyle sonlanır.[8] Ve bazen de ortaya büyük bir mucit ya da uzlaştırmacı çıkar.

Uyumsuzluklar uyumlar için neyse disimetriler simetriler için, çeşitlenmeler de tekrarlar için odur. Yalnızca kesin tekrarların, net zıtlıkların ve mükemmel uyumların ortasında çeşitliliğin, resimselliğin, evrensel düzensizliğin, yani bireysel fizyonomilerin

---

7 Bu konuda bkz. Bréal, *Sémantique.*

8 Sosyolojiyi gerçekten deneysel bir bilim haline getirmek ve ona kesinliğin en mutlak mührünü basmak istiyorsak, o zaman bana kalırsa, çok sayıda güvenilir gözlemcinin işbirliğiyle başrahip Rousselot'nun yönteminin temel özelliklerini genelleştirmemiz gerekir. Fransa'nın ya da başka ülkelerin farklı bölgelerinde doğmuş 20, 30, 50 sosyolog düşünelim. Her biri kendi küçük şehrinde, kasabasında ve öncelikle kendi yakın çevresinde gözlemler yaparak en özenli ve olabildiğince titiz bir şekilde politik düzenin, ekonomik düzenin vs. küçük dönüşümler dizisini kaydetsin. Kendilerini genelliklerle sınırlamak yerine, dinsel ya da politik bir inancın, ahlakın ya da ahlaksızlığın, lüksün, konforun, politik

en karakteristik örnekleri ortaya çıkar. Bir erkek ya da kadının, toplumsal yaşamın ve yoğun, karmaşık ve süreğen bir taklitsel yaşamın etkisiyle incelen yüz ifadesi küçük ve geçici bir olgudur. Ancak bu uçucu kaçıcı ifadenin gölgesinden daha önemli bir şey yoktur. Ne kadar uğraşırsa uğraşsın ne bir ressam onu yakalayabilmeyi başarabilmiş ne de bir şair ya da romancı onu tekrar yaşatabilmiştir. Düşünürün, neredeyse hiç yakalanamamış ve belki de yakalanamayacak olan bu şeyi kavramak için sürdürülen uzun çabalar karşısında gülmeye hakkı yoktur. Bireyselin bilimi yoktur,

---

ya da dinsel inanışlardaki bir değişimin bireysel belirlenimlerindeki artış ya da azalışları kayda geçirsinler; bu değişiklikler akıl çağında yaşayan bu sosyologların öncelikle kendi arkadaş çevrelerinde gözlerine çarpacaktır. Fikirler ve eğilimlerdeki küçük azalışları, artışları ya da dönüşümlerin bireysel kaynağına gitmek için, biraz önce yukarıda bahsettiğimiz seçkin dilbilimcininki gibi bir çabanın içinde olsunlar. Bu değişiklikler de belirli bir grup içinde belirli bir yerde yayılır ve algılanamaz değişimler yoluyla dile, jestlere, tercihlere, her türlü alışkanlıklara tercüme edilirler. Bütün bunları varsaydığımızda göreceksiniz ki fazlasıyla öğretici benzer monografilerin tümü yalnızca sosyologlar için değil, aynı zamanda devlet adamları için de bilinmesi en faydalı, en önemli hakikatleri ortaya koymaktan geri kalmazlar. Bu *anlatısal* monografiler, *betimleyici* monografilerden derin bir şekilde farklıdırlar ve çok daha aydınlatıcıdırlar. Toplumsal *koşulları* anlamak için toplumsal değişimleri ilk boy verdikleri anda kendi ayrıntıları içinde yakalamak gerekir ve bunun tersi doğru değildir. Dünyanın herhangi bir ülkesinde toplumsal koşulların belirdiği anları ne kadar biriktirirsek biriktirelim, yine de onların oluşum yasası ortaya çıkmaz ya da daha çok biriken kanıtların yükü altında kaybolup giderler. Ama belirli bir ülkede, belirli noktalar hakkında on yıl boyunca geleneklerdeki değişimleri en ince ayrıntılarına kadar bilen biri toplumsal dönüşümlerin genel ilkesini ve dolayısıyla her ülkeye her zaman uygulanabilen toplumsal oluşumun ilkesini yakalamayı başaracaktır. Bu tür bir araştırmaya öncelikle çok sınırlı sayıda soruyla başlamak iyi olacaktır: Örneğin Güney Fransa'nın bazı kırsal kesimlerinde köylülerin kendi bölgelerindeki toprak sahiplerine selam vermeme alışkanlığının nasıl ortaya çıktığı ve yayıldığı ya da büyüye, kurt adamlara inancın hangi etkiler altında kaybolmaya başladığı sorularak işe başlanabilir.

fakat sanat tümüyle bireysel olandan çıkar. Ve bilim insanı evrendeki yaşamın tamamen kişilerin bireyselliğinin ürün vermesine dayandığını dikkate alarak, sanatçının çalışmasını biraz kıskançlıkla karışık bir tevazuyla değerlendirmek zorundadır; sanatçıysa şeylerin genel kavramsallaştırmasına kendi mührünü basarak, düşüncesinin gerçek varlık nedeni olan estetik bir değeri her zaman bu kavramsallaştırmaya vermelidir.

SONUÇ

Bitirme vakti geldi. Ama bitirirken vardığımız temel sonuçları özetleyelim ve onların bir araya gelmesinden çıkan anlamı arayalım. Her türlü bilimin benzerlikler, zıtlıklar (ya da simetriler) ve uyumlarla, yani tekrarlar, karşıtlıklar ve adaptasyonlarla ayakta kaldığını görmüş, bu üç terimden her birinin yasasının ve aynı zamanda birbirleriyle ilişkilerinin ne olduğunu sormuştuk. İnsan zihninin, en az görünen fenomenleri açıklamak için en büyük, en yaygın ve en gösterişli fenomenleri seçme eğilimine rağmen –doğal ve görünüşe göre *a priori* meşru bir eğilim–, gerçeği söylemek gerekirse kaynağı ulaşılamaz olan en gizli olgulardaki her türlü şeyin düzenini kapsayan ilkeyi keşfetmeye doğru karşı konulamaz bir şekilde çekildiğini gördük. Bu keşfin bizi büyük bir şaşkınlığa uğratması gerekirdi, ama hiç de öyle olmadı, çünkü düzenin, yeni doğan bir düşünme biçimiyle hayali kurulan altüst oluşuna bilimsel gözlem alışkanlığı sayesinde iyice aşina hale geldik. Böylece taklidin yasası –ister fiziksel dünyanın dalgasal ve çekimsel tekrarı, isterse canlılar dünyasının kalıtımsal ve *alışkanlığa dayanan* tekrarı, isterse de toplumsal dünyanın taklitsel tekrarı söz konusu olsun– göreceli bir sonsuz küçükten göreceli bir sınırsızlığa doğru düzenli bir büyüme içeren bir güzergah boyunca hareket etme eğilimidir. Karşıtlık yasası da farklı değildir: Yaşam dünyasındaki belirli bir noktadan başlayıp sürekli büyüyen bir alanda genişleme eğilimidir. Bu nokta toplumsal olarak

bir bireyin beyni ve özel olarak da bu beyindeki bir hücredir; dışarıdan gelen taklitsel ışımaların etkileşimiyle iki inanç ya da iki arzu arasındaki çelişki bu hücrede üretilir. Bu, en temel toplumsal karşıtlıktır, en kanlı savaşların altında yatan temel ilkedir. Aynı şekilde en temel toplumsal tekrar, bir tarzın geniş bir alana yayılışındaki ilk başlangıç noktasını oluşturan ilk taklitçinin bireysel olgusudur. Son olarak, adaptasyon yasası da benzerdir. En temel toplumsal adaptasyon, taklit edilmeye yazgılı bireysel icattır; öncelikle tek bir zihinde gerçekleşen iki taklit mutlu mesut bir girişimde bulunurlar ve aslında kökeninde tamamen içsel olan bu uyum yayıldıkça kendisini dışsallaştırmakla kalmaz, aynı zamanda bu taklitsel yayılma sayesinde bir başka icatla eşleşir. Bu böyle devam eder, ta ki uyumlar ardışık bir şekilde yeni uyumlar ya da pürüzler yaratarak, insan zihninin bir ilahiyat, bir ansiklopedi, bir hukuk yasası, doğal ya da yapay bir çalışma düzeni, bir estetik değer, bir ahlak sistemi gibi büyük kolektif eserlerine dönüşene dek.

Böylece, özetleyecek olursak, her şeyin sonsuz küçükten geldiği açıktır ve buna şunu da ekleyebiliriz: Her şey muhtemelen yine ona geri döner. İşin başlangıcı ve sonu odur. Gözlemlerimizin erişebildiği, görünür evreni oluşturan her şey, biliyoruz ki görünmez ve ele geçirilemez olandan, aşikar bir hiçlikten, bütün gerçekliğin tüketilemez bir şekilde içinden çıktığı yerden çıkar. Bu tuhaf fenomen üzerine düşündüğümüzde, hem popüler hem de bilimsel önyargının gücü karşısında şaşakalırız. Bu önyargı herkesin, gerek Spencer gibi birisinin, gerekse de ilk kez tanıştığımız bir adamın sonsuz küçüğe önemsiz bir şey, yani homojen, nötr, ne ruhu ne de bireyselliği olan bir şey olarak bakmasını sağlar. Ne zordur bu yanılsamanın kökünü kazımak! Ve biz de bütün varlıklar gibi, içinden çıktığımız bu sonsuz küçüğe, şu hor

görülen sonsuz küçüğe sıramız geldiğinde ölümle geri dönmeye yazgılı olduğumuzdan, onu açıklamak daha da zor bir hale gelir; kim bilir, belki de asıl öte dünya sonsuz sayıda mekanın içinde beyhude aranan ahiretteki sığınak odur? Her ne olursa olsun, daha en temel dünyayı tanımadan, görünür dünyanın, bizi ilgilendiren o kocaman dünyanın düşüncenin tek sahnesi ve çeşitli yaşam fenomenlerinin tek barınağı olduğu sonucuna *a priori* varmak için hangi gerekçeye sahibiz? Döllenmiş bir yumurtanın en gizli köşesinden ve o yumurtanın da belirli bir parçasının –gittikçe daha da küçülen, biz daha iyi bir görüş elde ettikçe neredeyse yok olma noktasına yaklaşan bir parçanın– en gizli köşesinden çıkan bir varlığı kendine özgü ve ışımalı özellikleriyle gördüğümüz her an, böyle bir şeyi nasıl varsayabiliriz? Bu nokta, böyle bir farkın kaynağının kendisi, farklılaşmamış olabilir mi? Homojen olanın sözde istikrarsızlığı yasası üzerinden bana itiraz edileceğini çok iyi biliyorum. Ama bu yasa yanlıştır ve arızidir; gözümüzde ayırt edilemez olanın gerçekten farklılaşmamış kısmıyla organik, psikolojik, toplumsal alanlarda ortaya çıkan bereketli çeşitlenmeler ve fenomenler arası çeşitliliklerin işaretlerini uzlaştırmak amacıyla tasarlanmıştır yalnızca. Hakikat şudur ki bir tek heterojen olan istikrarsızdır ve homojen olan da aslen istikrarlıdır. Şeylerin istikrarı doğrudan onların homojenliklerine göre değişir. Doğada mükemmel bir şekilde homojen olan –ya da öyle gözüken– tek şey, Öklid'den beri hiç değişmemiş olan geometrik uzamdır. Hamurun içindeki maya gibi nispeten homojen bir kümenin içine giren en küçük heterojenlik tohumunun, gittikçe artan bir farklılaşma yarattığını mı söylemek istiyoruz? Ama şu saptamayı yapıyorum: Dinsel ya da politik farkların ortadan kalktığı Ortodoks bir ülkede ortaya çıkan aykırı bir inancın ya da fikrin içe alınması ya da dışa atılması olasılığı, baskın kilisenin ya da politik

gücün aleyhine büyümesi olasılığından çok daha fazladır. Organik ya da toplumsal uygulamalar açısından farklılaşma yasasını reddediyor değilim, ama bu yasayla ortaklaşan ve iç içe geçen, artan tektipleşme yasasını görmezsek onu iyi anlamamış oluruz. Söz konusu farklılaşma aslında daha önce tartıştığımız adaptasyonun ta kendisidir. Örneğin toplumlarımızdaki iş bölümü, çeşitli işlerin ardı ardına gelen icatlar yoluyla gittikçe daha fazla birlikte adapte olması ya da ilişkiye geçmesinden başka bir şey değildir. İlk başta *ev işiyle* sınırlandırılan çalışma, kendisini tekrar ederek ilerler ve kendisini sürekli genişletir. O, kendini öncelikle kente doğru genişletir. Kent içinde, önceden birbirine benzeyen, ama zamanla kendi içinde farklılaşan çeşitli hane işleri kendi içlerinde daha homojen hale gelirlerken, birbirlerinden gittikçe farklılaşır, sonra da ulusal ve uluslararası hale gelirler. O halde farkların sayıca arttığı doğru değildir. Çünkü her an yeni farklar ortaya çıkıyor olsa da, eski farklar da aynı anda silinmektedir. Bu saptamayı dikkate alırsak, (ortak bir ölçüsü olmayan şeyleri bir araya getirsek bile) evrendeki farkların toplamının arttığını düşünmek için hiçbir gerekçemiz yoktur. Farkın basit artışından çok daha önemli olan şey, farkın kendisinin kendisinden sürekli farklılaşmasıdır. Değişimin kendisi de değişir; o bir anlamda, gösterişli ve karışmamış renkler gibi kaba ve yan yana dizilmiş bir farklar çağından uyum içinde nüans kazanmış bir farklar çağına doğru bizi götürür. Bu bakış açısı hakkında ne düşünülürse düşünülsün, homojen bir tözün bilimsel yasaların düzleyen ve eşgüdüm sağlayan yasalarına ezelden beri boyun eğdiği varsayımı altında, bizimki gibi sürpriz ve kaprisle kaynaşan bir evrenin asla var olmayabileceği yine de kavranamayabilir. Mükemmelen benzer ve kurallı bir sistemden, sonsuzca ve uçsuz bucaksızca düz bir dünyadan başka ne çıkabilirdi? O halde, çeşitliliğin nasıl çıktığının

bilinmediği, temelde, tıpkı devasa bir kum yığını gibi birbirine oldukça benzeyen unsurlardan oluşan alışıldık evren kavrayışının yerine kendi evren kavrayışımı önermek istiyorum: Her biri kendi bireyselliğine ve emellerine sahip ve her biri kendinde, kendine özgü evrenini ve hayalini içeren temel bir gücüllükler çokluğunun gerçekleşmesi olarak tasarlanan bir evren kavrayışı.[1] Çünkü sonsuz sayıda geliştirilen bu temel projeler daha tam gelişimlerine ulaşmadan boşa çıkarlar ve daha az adapte olabilen varlıkların elendiği büyük yaşam mücadelesi farklı varlıklar arasında değil, rekabet eden hayaller ile rakip projeler arasındadır. Bu bakımdan fenomenler dünyasının gizemli bodrum katı çeşitlilik açısından –ama başka türden bir çeşitlilik açısından– üst kattaki görünür, yüzeysel gerçeklikler kadar zengin olabilir.

Yine de sonuçta işaret ettiğim metafizik kuram, ondan önce gelen serimlemeye kıyasla pek az önem taşır. Bu varsayımı, o reddedildiğinde bile yukarıda bahsi geçen daha sağlam ve pozitif savların yine de geçerli olacağı saptamasını yaparak ancak parantez içinde ileri sürebilirim. O, yolculuğumuz boyunca karşılaştığımız birbirine yabancı iki tür hakikati tek bir başlık altında toplamamızı sağlar. Bunlardan ilki evrendeki tekrarların, mücadelelerin ve uyumların düzenli bir şekilde art arda gelmesiyle ilgilidir –diğer bir deyişle bilimin ana konusunu oluşturan, evrenin düzenli yanı. Diğeriyse evrenin daha kaba saba yanını ilgilendirir; sanat aynı evrensel benzetme, simetrikleştirme, uyumlulaştırma işlemi yoluyla çeşitliliğe, resimselliğe ve düzensizliğe duyulan sonu gelmez arzuyu yakalayıp yeniden üretmekten zevk alır ve (görünüşe

1 Bu konuda kendi çalışmalarıma bakılabilir: *Denemeler ve Karışımlar* [*Essais et Mélanges*] (Storck ve Masson, Paris-Lyon, 1895) ve *Monadoloji ve Sosyoloji* [*Monadologie et Sociologie*] başlıklı çalışma ("*Les Empêcheurs de penser en rond*", başlıklı yeni koleksiyon içinde, Synthélabo, 1999).

göre) onu tatmin eder. Şeylerin fenomen altı farklarının kendilerini silmek için değil, yüzeyde yeşermek ve serpilmek için çalıştıklarını kabul edersek bu apaçık kuraldışılık, anlaması en kolay şey haline gelir. O halde her şey açıklanmış oldu. Ardışık tekrarların bazen, kendi girişimleriyle yayılan ve gelişen adaptasyonlar lehine, bazen de başka tür girişimlerle hayat bulan karşıtlık lehine çalıştığını kabul ettiğimizde, ele aldığımız üç terim –tekrar, karşıtlık ve adaptasyon– kolayca anlaşılmış olur. Yine aynı şekilde bu üç terimin en yüksek, en yaygın ve en derin bireysel ve kişisel biçimler altında evrensel çeşitlenmenin genişlemesini sağlamak yönünde işbirliği yaptığına inanabiliriz.

Ekim 1897

Bu kavramsallaştırma kısaca, tek yönlü evrim kuramcılarının ve aynı zamanda Durkheim'ın kavramsallaştırmasının neredeyse tam tersidir: kolektif fenomenleri belli bir düzen içinde çoğalmaya ve kendilerini birebir tekrar etmeye zorlayan bir evrim yasasının sözde üstünlüğüyle her şeyi açıklamaya çalışmak yerine, böylece küçük olanı büyük olanla, ayrıntıda olanı genel olanla açıklamak yerine, ben bütündeki kolektif benzerlikleri, en temel küçük eylemler yığınıyla, büyük olanı küçükle, genel olanı ayrıntıda olanla açıklıyorum. Böyle bir bakış açısı matematikte en küçükler hesabının ortaya çıkmasıyla gerçekleşen dönüşüme benzer bir dönüşümü sosyolojide gerçekleştirir.

G. T.

ISSN 978-975-8686-98-8

